

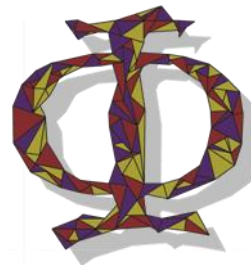

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ,
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

James Joyce

Η μεταφυσική του Finnegans Wake

Διπλωματική Εργασία

Υπεύθυνη καθηγήτρια: Άννα Λάζου

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΕΞΗΣ

A. M. 215023

James Joyce: Η μεταφυσική του *Finnegans Wake*

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
---------------	---

1) Η λογοτεχνία και το άπειρο

1.1. Ανοιχτότητα και κλειστότητα	9
1.2. Η γλώσσα του <i>Finnegans Wake</i> και η φρικομίχλη του μηδενός.....	14
1.3. Ο εαυτός και ο άλλος: θραύσματα και σπαράγματα γύρω από το μυστικό.....	21

2) Η μεταφυσική του *Finnegans Wake*

2.1. Η σύγκρουση, η συνάντηση και η ιστορία.....	30
2.2. <i>Riverrun</i> : από τους θρήνους του <i>Κωκυτού</i> στα τραγούδια του <i>Liffey</i>	38
2.3. Βικιανές βροντές: Ο μύθος της αλήθειας και οι αλήθειες των μύθων.....	45

3) *Finnegans Wake* και ηθική

3.1. Είρωνας και δυνατός ποιητής: από τον Joyce στον Rorty.....	54
3.2. Οι μορφές ζωής.....	60

Επίλογος.....	66
---------------	----

Βιβλιογραφία.....	68
-------------------	----

Εισαγωγή

Αν ο Adorno ισχυρίζεται ότι “ριζοσπαστική τέχνη σήμερα σημαίνει τέχνη ζοφερή, με μαύρο το πρώτο στρώμα χρώματος”¹ ή αν ο Thomas Mann γράφει απεγνωσμένος ότι “εκείνο που βλέπει να έρχεται, να ανέρχεται και να εξαπλώνεται ακάθεκτα είναι απλώς η βαρβαρότητα”,² τούτη η βαθιά απογοήτευση μεγάλου μέρους της τέχνης της νεωτερικότητας,³ προκύπτει από την φρικιαστική εμπειρία της προσπάθειας εξάλειψης του μη ταυτόσημου, προσπάθεια η οποία υποστηρίζεται και επικυρώνεται ποικιλοτρόπως σε κάθε έκφανση της ανθρώπινης δραστηριότητας, εξαιτίας μιας κοσμοθεωρίας που επικαλείται κάποια δήθεν ανωτερότητα, ένα υποτιθέμενο προνομιούχο λεξιλόγιο, μια ουσία ή μια εγγενή φύση, δίχως εντούτοις να λαμβάνει υπόψιν της αυτή η κοσμοθεωρία τις διαφορετικές μορφές ζωής.

Τουναντίον, τούτο το θεμελιώδες σχέδιο στρέφεται κατά της ψυχικής ολότητας ενός προσώπου, κατά της εν γένει ύπαρξής του, της συνείδησής του και της ελευθερίας του, όντας προορισμένο βέβαια να αποτύχει, διότι απλούστατα το Άλλο είναι άγνωστο και ασύλληπτο, ενώ αποτελεί ταυτοχρόνως και κατά παράδοξο τρόπο το σημαντικότερο στοιχείο του εαυτού. Και όπως επισημαίνει ορθά και ο Sartre, το “είναι – μου – για – τον – άλλον αποβαίνει αναπότρεπτη διάσταση του εγώ μου, και όποιος κάποτε ήταν για τον άλλον έχει μολυνθεί στο είναι του για τον υπόλοιπο βίο του, συλλαμβάνοντας την διάσταση του είναι – για – τον – άλλον ως διηνεκή δυνατότητα του είναι του”,⁴ ανεξάρτητα μάλιστα από το αν ο άλλος έχει εξαλειφθεί.

Μέσω λοιπόν της παρούσας μελέτης, θα επιχειρήσουμε αφενός να καταδείξουμε τους λόγους αποτυχίας αυτών των σχεδίων, αντιπροτείνοντας αφετέρου στις εκάστοτε αυταρχικές πρώτες αρχές και τα πάσης φύσεως κέντρα, την δημιουργία, την ανοιχτότητα, την εμπειρία του μηδενός και του κενού, τα εναλλακτικά λεξιλόγια, την κίνηση ως αρρώστια, ως καταδίκη και ως ελευθερία του είναι, την *ποταμορροή*⁵ και το αδιάπτωτο ανάβλυσμα της ζωής, την ελπίδα για χάρη

¹ Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000, σελ. 77.

² Theodor W. Adorno – Thomas Mann, *Αλληλογραφία 1943 – 1955*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009, σελ. 144.

³ Οι εξπρεσιονιστές για παράδειγμα, ο Kokoschka, ο Barlach, η Kollwitz, και ο Munch, αισθάνονταν τόσο έντονα τον ανθρώπινο πόνο ώστε είχαν την τάση να πιστεύουν πως η προσήλωση στην αρμονία και την ομορφιά στην τέχνη πήγαζε μόνον από την άρνηση να είναι κανείς τίμιος. Βλ. E. H. Gombrich, *Το Χρονικό της Τέχνης*, μτφ. Λίνα Κάσδαγλη, εκδ. MIET, Αθήνα, 2004, σ.σ. 564- 570.

⁴ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν, δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2007, σελ. 645.

⁵ Riverrun: η πρώτη λέξη στο *Finnegans Wake* και εκείνη που θα ενώσει το τέλος με την αρχή του έργου, διότι *ζυνόν γάρ αρχή καί πέρας επί κύκλου περιφερείας* (B103). Το άρθρο η είναι η τελευταία λέξη της ανολοκλήρωτης φράσης *μακριά μοναχική τελευταία αγαπημένη μακρόσυρτη η* (a way a lone a last a loved a long the) η οποία συνεχίζεται στην αρχή του έργου με την λέξη *ποταμορροή*. Βλ. James Joyce, *Finnegans Wake*, εισ. Len Platt, εκδ. Wordsworth Classics, London 2012, σ.σ. 3, 628. Οι παραπομπές στο *Finnegans Wake* θα ακολουθούν από δω και πέρα την ελληνική υπομνηματισμένη έκδοση που για λόγους συντομίας θα αναφέρεται ως *FW*. Για την σπουδαία δουλειά

των απελπισμένων, την πολυφωνικότητα, την αναπεριγραφή, το όνειρο, την μνήμη, το άπειρο της γλώσσας, του εαυτού και του άλλου, μα πάνω απ' όλα την συνάντηση και την προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της.

Ως εκ τούτου, επιθυμία μας είναι ο μετριασμός ή και η εξάλειψη της κλειστοφοβικής και εγωλατρικής μας φιλοσοφίας, μέσω της τέχνης εκείνης και της φιλοσοφίας που αναλαμβάνουν να κάνουν το πάσχειν εύλωτο, έχοντας κατά νου από την μία πλευρά ότι υπάρχουν αόρατοι δεσμοί που μας ενώνουν με την ολότητα των έμβιων όντων και από την άλλη ότι αν η *φιλοσοφία* μας δεν θέσει υπό συζήτηση το Ίδιο, είναι απλώς μια εγωλογία και μια φιλοσοφία της αδικίας”.⁶

Η επίτευξη των ανωτέρω προϋποθέτει κατά τη γνώμη μας τη γόνιμη και διαρκή συζήτηση μεταξύ διαφορετικών επιστημονικών πεδίων, οπτικών και κοσμοθεωριών, τις περισσότερες φορές μάλιστα αντικρουόμενων, μέσω μιας ευτυχούς συνάντησης, η οποία προάγεται εν προκειμένω χάρη στη δύναμη της λογοτεχνίας. Σε αυτό το πλαίσιο, θα μας δοθεί η ευκαιρία να θέσουμε υπό συζήτηση απόψεις και πορίσματα της ψυχανάλυσης, της κβαντικής φυσικής, της βιολογίας, της γλωσσολογίας, της θεωρίας της λογοτεχνίας, της ιστορίας, της μυθολογίας και φυσικά της φιλοσοφίας από τον Ηράκλειτο έως τις μέρες μας, σε ένα ιερό παιχνίδι, στο οποίο μας υποχρεώνει να συμμετάσχουμε ως δημιουργοί και όχι ως καταναλωτές, το πλέον δυσπρόσιτο έργο της παγκόσμιας λογοτεχνίας, σμιλευμένο επιμελώς με θραύσματα της ανθρώπινης ιστορίας.

Το *Finnegans Wake*, ένα ανολοκλήρωτο ποίημα, σαν τις ζωές μας και τις ιστορίες μας,⁷ συνιστά προφανώς το συγκλονιστικότερο ντοκουμέντο μορφολογικής και νοηματικής αστάθειας, το οποίο επανυφαίνει ο καθένας κατά τρόπο ηρωικό, ακριβώς όπως καλείται να αναπεριγράψει την ζωή του, ούτως ώστε να διευρύνει τον κανόνα και να αποφύγει την υποταγή στις περιγραφές των άλλων, αποτυγχάνοντας υπό μία έννοια ως ποιητής και όντας ανίκανος κατ' ουσίαν να υπερβεί το κληρονομημένο του λεξιλόγιο. Το λογοτεχνικό έργο του Joyce, *work in progress* το οποίο ο δημιουργός του επεξεργαζόταν για 19 χρόνια, καθιστά σαφές το τί ακριβώς σημαίνει να διευρύνω τον κανόνα και να παύω να λειτουργώ ως καταναλωτής, δεδομένου ότι η προσφερόμενη εμπειρία από την επαφή με το κείμενο απαιτεί μια κοπιαστική, αλλά και λυτρωτική επανεγγραφή του, αφού επουδενί λόγω θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ευανάγνωστο. Μια επανεγγραφή, η οποία ναι μεν θα χαράζει κάπου την γραμμή στην αδιαίρετη πραγματικότητα, αλλά που οφείλει πρωτίστως να λάβει υπόψιν της τα εναλλακτικά λεξιλόγια.

Το κάλεσμα των δυνάμεων εκ μέρους του *Finnegans Wake*, αποτελεί μια νιτσεϊκή χειρονομία που επικυρώνει τον είρωνα του Rorty, που ενισχύει την ένταση στην κραυγή του Munch, που καταγγέλλει σαν τον Daumier και τον Gericault, που μας κάνει και σαστίζουμε σαν να βρισκόμαστε μπροστά στον *Κήπο των επίγειων απολαύσεων* του Bosch και που γνέφει καταφατικά στον Eco, τον Barthes, τον Derrida, τον Adorno, τον Max Planck και όσους αντιλαμβάνονται την ιερότητα του τόπου της λογοτεχνίας. Το *Finnegans Wake* ακούει τον Ηράκλειτο και τον Bruno, τον Cusanus και τον Vico, τις αφηγήσεις της Δύσης και της Ανατολής. Ακούει, αλλά δεν

στα ελληνικά βλ. James Joyce, *Η Αγρύπνια των Φίννεγκαν*, μτφ. – εισαγωγή – σχόλια Ελευθέριος Ανευλαβής, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2013.

⁶ Emmanuel Levinas, *Ολότητα και Άπειρο, δοκίμιο για την εξωτερικότητα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1989, σελ. 44.

⁷ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Είρωνεία, Αλληλεγγύη*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος, επιστημονική θεώρηση Νικόλαος Μπινιάρης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2002, σελ. 87.

υπακούει. Ακούει και δημιουργεί, περιμένει τον αναγνώστη – συγγραφέα ούτως ώστε να του πει βιτγκενσταϊνικά ότι δεν υπάρχει ο απόλυτα σωστός δρόμος ή ότι αυτός ο δρόμος δεν υπάρχει a priori, αλλά πως θα πρέπει να τον δημιουργήσουμε εμείς, αναλαμβάνοντας, κατά τη γνωστή θέση του Sartre, την ευθύνη.

Το *Finnegans Wake* καταφέρνει και προσδίδει αξία στο υποτιθέμενο ευτελές και ανούσιο, στο φαινομενικά επιφανειακό, αφού έτσι κι αλλιώς κατήργησε τούτες τις διακρίσεις. Διακρίσεις που δεν εξαλείφονται για να ευνοήσουν έναν δήθεν σχετικισμό, έννοια - κατάλοιπο ορισμένων αυταρχικών κοσμοθεωριών, αλλά διότι ισχυρίζεται φροϋδικά πως ο,τιδήποτε μπορεί να χρησιμεύσει στην δραματοποίηση και στην αποκρυστάλλωση της αίσθησης της ταυτότητας ενός ανθρώπου, μέσω μιας καθολικής αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης.

Μήπως όμως αυτό που θεωρούμε εμείς ως πέρασμα από τον κλειστό κόσμο στο άπειρο σύμπαν,⁸ δεν είναι τίποτε άλλο παρά η φαλκίδευση της διάκρισης μεταξύ ανώτερου και κατώτερου, ιερού και βέβηλου, αυθεντικότητας και παραγώγου, μέσω ενός ασύδοτου σημαίνοντος, το οποίο ενεργεί όπως και το καταναλωτικό αγαθό, δηλαδή ισοπεδώνοντας και εξισώνοντας πάντα τις ταυτότητες, ανασυνδυάζοντάς τις με αναπάντεχο τρόπο, όπως ισχυρίζεται επιπόλαια ο Eagleton;⁹ Επιπόλαια, διότι η χυδαιότητα και ο θαυμάσιος νέος ολοκληρωτισμός του διοικούμενου κόσμου δεν είναι δυνατόν να εξομοιώνεται και να αποδίδεται σε ένα λογοτεχνικό έργο που μας υποχρεώνει να ανατρέχουμε σε κάθε λογής πηγές, ούτως ώστε να έρθουμε σε επαφή με πρόσωπα, κουλτούρες και βιβλία, τα οποία θα λειτουργήσουν ως κριτική της δικής μας κοσμοθεωρίας, μέσα από την επανεύρεση της απολεσθείσας ικανότητας ανταλλαγής εμπειριών ελέω της υπερισχύουσας ιδιότητάς μας.

Συνεπώς, ο ιμπεριαλιστικός και τυποποιημένος λόγος με τους εννοιολογικούς του ιούς, αποδεικνύεται άχρηστος και επικίνδυνος στην μελέτη ενός λογοτεχνικού έργου, δεδομένου ότι επιχειρείται η κριτική της τέχνης από κάτι που δεν είναι τέχνη ή καλύτερα από κάτι που επιθυμεί την αποκαλιτεχνοποίηση της ζωής, προκρίνοντας την καθαρή διαίρεση του κόσμου σε τομείς, εκεί όπου όλα έχουν τη θέση τους και όπου τα πάντα είναι δεδομένα. Εκεί όπου ό,τι υπάρχει σχετίζεται λειτουργικά με κάτι άλλο, ενώ αυτό καθ' εαυτό είναι ασήμαντο, όπως ασήμαντη θα πρέπει να θεωρείται και οποιαδήποτε πράξη που δεν απαντά στο *cui bono* («τις ωφελείται»). Ασήμαντη και η οποιαδήποτε σχέση μας ή η συνάντηση με τον άλλον, αν δεν υπάρχει απώτερος σκοπός και αν ο άλλος δεν είναι μέσο για κάτι άλλο. Κι αφού η συνάντηση δε νοείται ως ευκαιρία νοηματοδότησης του είναι και δεν της αποδίδεται η ανάλογη αξία, δεν είναι ασήμαντος μόνον ο άλλος αλλά κι εγώ, αφού συνδιαμορφώνουμε ένα εμείς – αντικείμενο ενώπιον του αόρατου πλέον αρχηγού, όπου το σημαντικό είναι η άρση της εαυτότητας και το να είσαι ασήμαντος.¹⁰ Δηλαδή να επιτελείς καλά μια λειτουργία, να είσαι ελέγξιμος και προβλέψιμος στις επιθυμίες σου και στις σκέψεις σου, να πορεύεσαι κατ' ουσίαν βάσει της επανάληψης και της ανάλωσης και όχι μέσω της δημιουργίας.¹¹

⁸ Υπαινιγμός στον τίτλο του βιβλίου του Αλέξανδρου Κοϋρέ. Βλ. Αλέξανδρος Κοϋρέ, *Από τον κλειστό κόσμο στο άπειρο σύμπαν*, μτφ. Παυλίνα Λάμψα, εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα, 1989.

⁹ Terry Eagleton, *Η ιδεολογία του αισθητικού*, μτφ. Εσπερίδες – Σ. Ρηγοπούλου, εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα, 2006, σελ. 456.

¹⁰ Για την ανάλυση του εμείς – αντικείμενο βλ. βέβαια Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν, δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας*, ό.π., σ.σ. 649 – 661.

¹¹ “Ο καθένας οφείλει, τρόπον τινά αυθόρμητα, να συμπεριφέρεται σύμφωνα με το level του, όπως προκαθορίστηκε σύμφωνα με τις στατιστικές ενδείξεις, και να παίρνει την κατηγορία των

Βέβαια, το τίμημα που καλούμαστε να πληρώσουμε για την επιχειρούμενη αποκαλλιτεχνοποίηση της ζωής είναι πολύ βαρύ και είναι η ίδια η ζωή, διότι αφαιρώντας της την μνήμη και την προσδοκία, βασικούς συντελεστές της δημιουργίας και της καλλιέργειας των μορφοπλαστικών μας δυνάμεων, το αποτέλεσμα δεν είναι προφανώς ο δυνατός ποιητής του Bloom και του Nietzsche, αλλά μάλλον ο μονοδιάστατος άνθρωπος που μας έδειξε ο Marcuse, με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

Εντούτοις, επειδή κανείς άνθρωπος δεν είναι μόνο δημιουργός ή μόνο καταναλωτής και έρμαιο της μίμησης, αποκτά ιδιαίτερη σημασία η στράτευσή μας, η κατεύθυνση προς την οποία κινούμαστε, η συνέπειά μας και το σχέδιό μας. Ευνοείται άραγε η δημιουργία και η ανοιχτότητα μέσω της προσπάθειας να φτιαχτεί ένα πέραςμα εκεί όπου δεν υπάρχει πόρος, ή υποτασσόμαστε σε νεκρές και ευανάγνωστες αφηγήσεις; Διότι ας μην λησμονούμε ότι η δημιουργία συνιστά θρίαμβο της ζωής και αποτελεί πρώτα απ' όλα κάλεσμα. Επομένως, η λογοτεχνία, ως το κατεξοχήν διαλογικό μας επίτευγμα, αφιερώνεται αποκλειστικά στη ζωή, που βέβαια, όπως θα μας υπενθυμίσει και ο Joyce, φέρει μέσα της τον θάνατο, αφού ο Διόνυσος και ο Άδης είναι ένα σε αυτή την... *funferal*.¹²

Ως εκ τούτου, μέσω της παρούσας εργασίας θα επιχειρήσουμε αρχικά να εξηγήσουμε γιατί η λογοτεχνία είναι ο κατεξοχήν τόπος της ιεροποίησης της συνάντησης, ποια είναι η σχέση της με το άπειρο και ποια είναι η διαφορά μεταξύ ανοιχτότητας και κλειστότητας. Από αυτό το γενικό πλαίσιο και τους πρωταρχικούς μας προβληματισμούς, θα προχωρήσουμε στη συνέχεια στην εξέταση της γλώσσας του *Finegan's Wake*, καθώς το τιτάνιο έργο του Joyce φαίνεται πως καθιστά σαφές το ότι η γλώσσα συνιστά ένα άπειρο πεδίο το οποίο σχηματίζεται από ασυνεχή στοιχεία που μπορούν να συνδυάζονται ατελεύτητα. Λογική συνέπεια αυτής της διαπίστωσης, δηλαδή της απειρότητας της γλώσσας, αποτελεί, όπως θα δούμε, η παραδοχή των πολλαπλών νοημάτων, των διαφορετικών αφηγήσεων, των εναλλακτικών λεξιλογίων και κυρίως η κατανόηση του γεγονότος ότι ζούμε εντός του απείρου δίχως εντούτοις να το κατέχουμε, διότι η γλώσσα μας είναι ο κόσμος μας και ο εαυτός μαζί με τον άλλον διαφεύγουν διαρκώς.

Έτσι λοιπόν, θα συνεχίσουμε την μελέτη μας στρέφοντας την συζήτηση στον εαυτό και τον άλλον, μέσω ενός διαλόγου που δεν παραβλέπει ποτέ το *Finegan's Wake*, αλλά που ανοίγεται ταυτόχρονα σε όσο το δυνατόν περισσότερους στοχαστές μπορεί, ούτως ώστε να ενισχυθούν οι θέσεις του συγγραφέα της εργασίας, να διευρυνθεί ο κανόνας¹³ και να πολλαπλασιαστούν τα ερωτήματα τόσο του ίδιου όσο και των αναγνωστών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο τούτης της μελέτης θα επιχειρήσουμε να εκθέσουμε και να συζητήσουμε ορισμένες θεμελιώδεις ιδέες που φαίνεται να διέπουν το *Finegan's Wake*, προσεγγίζοντας τόσο το ίδιο το κείμενο όσο και προγενέστερα έργα αυτού που μοιάζουν να βρίσκονται στον πυρήνα του προβληματισμού του Joyce. Σε αυτό το πλαίσιο, το παράδειγμα της *Scienza Nuova* του Vico είναι ενδεικτικό αλλά όπως θα διαπιστώσουμε δεν είναι το μόνο. Εντός του βικιανού κύκλου των ρευμάτων

μαζικών προϊόντων που φτιάχτηκε για τον τύπο του.[...] Η πολιτιστική βιομηχανία απολυτοποιεί τελικά την μίμηση.” Theodor W. Adorno – Max Horkheimer, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού, φιλοσοφικά αποσπάσματα*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, επίμετρο Κοσμάς Ψυχοπαίδης, επιμέλεια Γεράσιμος Κουζέλης, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 1996, σ.σ. 206, 218.

¹² *Funferal* < *funeral* (κηδεία) + *fun fair* (πάρκο διασκέδασης). FW, σελ.389.

¹³ Βλ. Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος, επιστημονική θεώρηση Νικόλαος Μπινιάρης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2002, σελ. 137, και στην παρούσα μελέτη σελ. 59.

και των αναρρευσμάτων της ιστορίας, ο Joyce συζητά με την παγκόσμια ιστορία και απαιτεί από εμάς να πράξουμε το ίδιο. Συνεπώς, από την συζήτησή μας με τον Joyce, τον Bruno, τον Ηράκλειτο, τις τέχνες και τις επιστήμες γενικότερα, εμείς θα πρέπει προφανώς να χαράξουμε κάπου την γραμμή στην αδιαίρετη πραγματικότητα, όπως γράφει ο Ιρλανδός συγγραφέας, αλλά από την άλλη οφείλουμε να υπογραμμίσουμε την απόλαυση της επικοινωνίας, η οποία προκύπτει από την λογοτεχνία και συνδυάζεται αδιαμφισβήτητα με την γνώση.

Αυτό το *ζω με...*, η ανεκτικότητα, η επιθυμία γνωριμίας με εναλλακτικά λεξιλόγια, υπό τον κίνδυνο πάντοτε του εξευτελισμού των κληρονομημένων μας λεξιλογίων, της κατάργησης δηλαδή των προηγούμενων ορίων μεταξύ ανώτερου και κατώτερου, ουσιώδους και επουσιώδους, θα μας απασχολήσει στο τρίτο κεφάλαιο, όπου και θα επιχειρήσουμε να εξηγήσουμε το τζοϋσικό εγχείρημα στο πλαίσιο της ηθικής, λαμβάνοντας υπόψιν ορισμένες σύγχρονες συζητήσεις και πιο συγκεκριμένα τα ζητήματα που τίθενται από τις παρατηρήσεις του Rorty σχετικά με τον είρωνα, και εκείνες του Wittgenstein ως προς τις μορφές ζωής.

Ένας ευρύτερος στόχος όλων αυτών των συζητήσεων, είναι η προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της σημασίας της λογοτεχνίας και η αναζήτηση των ορίων της, όχι τόσο για εκείνους που έχουν κατανοήσει εις βάθος την δυναμική της και το εύρος της, όσο για αυτούς, επιστήμονες και μη, ειδικά όμως για τους πρώτους, οι οποίοι πιστεύουν πως οι επιστήμονες υπάρχουν για να τους διαφωτίσουν, ενώ οι μουσικοί, οι ποιητές και ούτω καθεξής, για να τους διασκεδάζουν. Το ότι οι ποιητές και οι λογοτέχνες έχουν κάτι να τους διδάξουν ούτε που περνάει από το μυαλό τους.¹⁴ Μέσω ισχυρών μάλιστα επιχειρημάτων, θα υποστηρίξουμε ότι η συμπλοκή μυθολογίας, ποίησης, φιλοσοφίας και ιστορίας, η αλληλοπεριχώρηση των πεδίων τους και η διαλεκτική συνύφανσή τους ως έλλειψη η μία της άλλης, είναι μια οπτική που προάγει τον ανθρώπινο πολιτισμό και δεν συνιστά δείγμα σύγχυσης ή χάους, όπως αρέσκονται να ισχυρίζονται όσοι περιχαράκωνουν τις επιστήμες και τις ζωές τους. Διότι αν θέλουμε να αποφύγουμε τον σκοταδισμό της εξειδίκευσης και του μονοπωλίου της αλήθειας, τότε θα πρέπει να αναγνωρίσουμε το καθεστώς του μύθου και του δομικού ποιητικού στοιχείου του ίδιου του φιλοσοφείν, το γεγονός ότι “η φιλοσοφία χωρίς την ποίηση, όπως και η ποίηση χωρίς την φιλοσοφία, είναι ανυπολόγιστη ή και αμετροεπής.”¹⁵ Εντοπίζοντας και αναγνωρίζοντας λοιπόν τα παραπάνω, θα προχωρήσουμε σε μια περαιτέρω διαπίστωση, επιχειρηματολογώντας υπέρ της θέσης εκείνης που θέλει την ζωή να είναι ένα ανολοκλήρωτο ποίημα και τον άνθρωπο έναν δημιουργό που αναπεριγράφει στο μέτρο του δυνατού τον εαυτό του και τον κόσμο, όντας ο δυνατός ποιητής που βιώνει την ελευθερία του εντός της αναγκαιότητας, ασπασζόμενος διαρκώς το *amor fati*.

¹⁴ Ludwig Wittgenstein, *Αφορισμοί και Εξομολογήσεις*, επιλογή, εισαγωγή, μετάφραση, επιμέλεια. Κωστής Μ. Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, σελ. 207.

¹⁵ Στάθης Γουργουρής, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2006, σελ. 49.

Η Λογοτεχνία και το Άπειρο

1.1. Ανοιχτότητα και Κλειστότητα

Η λογοτεχνία θα πρέπει να θεωρηθεί ως ο κατεξοχήν τόπος της ιεροποίησης της συνάντησης. Το λογοτεχνικό κείμενο είναι ένα διαρκώς ανανεούμενο υπαρξιακό άνοιγμα, το οποίο τρέφεται από το αιωρούμενο νόημά του που φανερώνει την προσκλητική και προκλητική του δομή,¹⁶ δημιουργώντας τις προϋποθέσεις της συμμετοχής στην δημιουργία, καθώς διολισθαίνει μεταξύ του όντος και του μη όντος, της παρουσίας και της απουσίας, της πραγματικότητας και της α-πραγματικότητας.¹⁷

Η δημιουργία είναι το κάλεσμα της τραγικότητας της ύπαρξης που επιβεβαιώνει μέσα στην μοναξιά της ότι το θεμέλιό της είναι η συνύπαρξη, ιδωμένη καθ' οιονδήποτε τρόπο, θετικά ή αρνητικά δεν έχει σημασία. Έτσι λοιπόν, η λογοτεχνία, είτε εκληφθεί ως διάδοση του πολιτισμού είτε ως καταγγελία του, είτε ακολουθεί τις συμβάσεις είτε τις αποδιαιρθώνει, συνιστά το φανερό κάλεσμα των αφανέρωτων και απροσδιόριστων δυνάμεων, ενσαρκώνει την συνάντηση καθ' εαυτή, δίχως να μπορεί να προβλέψει τις συνέπειες, αλλά και αδιάφορη ως προς αυτές, διότι το ουσιώδες είναι ακριβώς τούτη η συνάντηση και όχι η καθοδήγηση του άλλου ή η εξάλειψη του μη ταυτόσημου.

Αντίθετα, η λογοτεχνία επιτυγχάνει τη διάσωση του μη ταυτόσημου, καθώς η ακατάπαυστη κίνησή της, αυτή η *παιγνιώδης αλήθεια της*¹⁸ που θα πρέπει να εννοηθεί ως η ίδια η ελευθερία, υποχρεώνει το Ίδιο να αμφισβητήσει τον εαυτό του και να τον αναπεριγράψει, αφού έχει δεξιωθεί το Άλλο και αφού έχει υποστεί τον Συγκλονισμό ο οποίος αναγκάζει το Εγώ να συνειδητοποιήσει τα όριά του και τον πεπερασμένο του χαρακτήρα.¹⁹

“εσύ ο ίδιος θα είσαι αιρετικός για τον εαυτό σου και μάγος και μάντης και γελωτοποιός και γεμάτος αμφιβολίες και ανίερος και αχρείος. Πρέπει να θέλεις να καείς στην ίδια σου την φλόγα: πως θά 'θελες να ξαναγίνεις νέος, αν δεν έχεις γίνει πρώτα στάχτη!”²⁰

¹⁶ Βλ. Wolfgang Iser, " Η προσκλητική δομή των κειμένων. Η απροσδιοριστία ως όρος της επίδρασης του λογοτεχνικού λόγου" στο *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα*, επ. Κ. Μ. Newton, μτφ. Αθανάσιος Κατσικερός – Κώστας Σπαθαράκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014, σ.σ. 341 – 349.

¹⁷ Maurice Blanchot, *Η Λογοτεχνία και το δικαίωμα στο θάνατο*, μτφ. Νίκος Ηλιάδης, εκδ. Futura, Αθήνα, 2003, σελ. 56.

¹⁸ Roland Barthes, *Απόλαυση – Γραφή – Ανάγνωση*, μτφ. Αρχοντή Κόρκα, επ. Τάσος Μπέτζελος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2005, σελ. 17.

¹⁹ Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, ό.π., σελ. 457.

²⁰ Βλ. Φρίντριχ Νίτσε, «Για τον δρόμο του δημιουργού», *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Βάνιας, Αθήνα, 2008, σ.σ. 95, 96, 97.

Τούτη η εμπειρία του συγκλονισμού επιφέρει μια αναπόφευκτη ριζική τροποποίηση του θεμελιώδους μας σχεδίου, μια μεταστροφή που είναι εφικτή και που επιτυγχάνεται χάρη στην τέχνη, η οποία είναι ταυτοχρόνως κριτής της αρχής του εγώ και πέρασμα από την κλειστότητα στην ανοιχτότητα.

Τί εννοούμε όμως όταν κάνουμε λόγο για ανοιχτότητα και κλειστότητα; Ο Καστοριάδης, εν προκειμένω, δανείζεται τον όρο της κλειστότητας από τα μαθηματικά (ένα αλγεβρικό σώμα λέγεται κλειστό όταν όλες οι εξισώσεις που γράφονται με τα στοιχεία του έχουν τις λύσεις εντός του) και μιλάει για ρήξη της κλειστότητας μέσα από την φιλοσοφία που είναι ριζική αμφισβήτηση των κατεστημένων φαντασιακών σημασιών.²¹ Η ρήξη της κλειστότητας, ως κατεξοχήν χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας και της τέχνης, επιτυγχάνεται χάρη στη δημιουργία, η οποία είναι εκείνη η υπερνοητική συγκίνηση που μπορεί να γεννήσει ιδέες μέσω της προσπάθειας του δημιουργού να ανακτήσει την πρόθεση της ζωής²² και που οφείλουμε να την εκλάβουμε κατ' ουσίαν ως την ίδια την ζωή, τον Θεό που φανερώνεται ως αδιάπτωτο ανάβλυσμα.²³ Και αν η δημιουργία είναι ζωή, κι αν η ζωή είναι θρίαμβος της αγάπης και της συμπάθειας,²⁴ τότε η τέχνη, ως μη βία,²⁵ ανταποκρίνεται κατά τον καλύτερο τρόπο στις απαιτήσεις της ζωής κι εναντιώνεται στις σκέψεις και τις δράσεις που υποκινούνται από τον εγωισμό.

Η αληθινή τέχνη, σε αντίθεση με την διασκέδαση που επικυρώνει την αδράνεια και την βαρβαρότητα, γίνεται ενοχλητική για τις κυρίαρχες πρακτικές που θέλουν τα πάντα να έχουν την θέση τους και την λειτουργία τους. Το αποτέλεσμα μιας πραγματικά δημιουργικής συγκίνησης γίνεται αντιληπτό από την *αστική ύπαρξη* ως αυθάδεια, διότι αντιστρέφει κατ' ουσίαν την διδασκαλία περί μίμησης, καθώς τώρα, είναι η πραγματικότητα εκείνη που πρέπει να μιμηθεί τα έργα τέχνης.²⁶ Και είναι γεγονός ότι ένας διαφορετικός φωτισμός του γνώριμου, θα επέφερε αλλαγή της συνείδησης και αλλαγή της πραγματικότητας, αφού θα είχε προσβάλει τις κυρίαρχες ανάγκες. Η ανάλωση στη στιγμή και η πανομοιότυπη επανάληψή της είναι ό,τι απομένει από έναν ακρωτηριασμένο άνθρωπο δίχως μνήμη και δίχως προσδοκία.

Τούτος ο άνθρωπος δεν μοιάζει σε καμμία περίπτωση με το βέλος που λέει ο Bergson: όσο περισσότερο έχει τεντωθεί προς τα πίσω τόσο πιο ορμητικά εκτοξεύεται προς τα εμπρός.²⁷ Αφαιρώντας όμως από το παρόν την μνήμη και την

²¹ Κορνήλιος Καστοριάδης, "Ανθρωπολογία, Φιλοσοφία, Πολιτική", στο *Η Άνοδος της Ασημαντότητας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Ύψιλον / βιβλία, Αθήνα, 2000, σ.σ. 154 – 155.

²² Henri Bergson, *Οι δύο πηγές της ηθικής και της θρησκείας*, μτφ – επίμετρο. Βασίλης Τομανάς, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη 2006, σ.σ. 36 – 39.

²³ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2016, σ.σ. 173, 238.

²⁴ Henri Bergson, "Η συνείδηση και η ζωή", στο *Η Ενέργεια του Νου*, μτφ. Σοφία Χατζηπέτρου, επιμέλεια. Γιώργος Καράμπελας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2016, σελ. 39. Βλ. Αθήνα, επίσημη Κωνσταντίνος Π. Ρωμανός, *Οικείωσις, Η ιδέα ενός αισθητικού ανθρωπισμού με αφετηρία τη φιλοσοφία της ζωής του Ανρί Μπερζόν*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 2001, σ.σ. 219 – 257.

²⁵ Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, ό.π., σελ. 410.

²⁶ Ό.π. σελ. 228.

²⁷ Henri Bergson, "Η συνείδηση και η ζωή", ό.π., σελ. 29.

προσδοκία, αφαιρούμε την δημιουργία και την ουσία της ζωής. Αν ο δημιουργός γίνει ένας απλός μιμητής, τότε η εκάστοτε επιλογή του θα αφορά πάντοτε σε κάτι που έχει δοθεί έτοιμο εκ των προτέρων, δίχως την παραμικρή πρόθεση για υπέρβασή του.

Αυτή η αποκαλλιτεχνοποίηση της ζωής μπορεί να αποφευχθεί μέσα από τον δυνατό ποιητή, ο οποίος αναπεριγράφει το υπάρχον, δημιουργεί νέες μεταφορές και ποιητικοποιεί στο μέτρο του δυνατού την κουλτούρα, υπερβαίνοντας τα όρια του αφροδισιακού μας πολιτισμού για χάρη όμως του πολιτισμού.²⁸ Πρακτικά, αυτό σημαίνει δημιουργία νέων λεξιλογίων. Σημαίνει ότι αρνείται κανείς να αποτύχει ως ποιητής και ως άνθρωπος, διότι αρνείται κατ' ουσίαν την περιγραφή του εαυτού του από κάποιον άλλον, ωσάν να εκτελούσε ένα προσχεδιασμένο πρόγραμμα κατά το οποίο θα αποδεχόταν δουλικά όπως όλα τα αντίγραφα μια κάποια αλήθεια εκεί έξω, προϋπάρχουσα του ανθρώπινου νου και των περιγραφών του κόσμου.²⁹ Διότι μπορεί ο κόσμος να είναι εκεί έξω, αλλά δεν ισχύει το ίδιο με τις περιγραφές του κόσμου, οι οποίες είναι και οι μόνες που μπορούν να χαρακτηριστούν ως αληθείς ή ψευδείς, ως καλύτερες ή χειρότερες αναπαραστάσεις του κόσμου μας. Με άλλα λόγια, τόσο η αλήθεια όσο και ο εαυτός φτιάχνονται. Δημιουργούνται μέσα από την χρήση ενός λεξιλογίου, δεδομένου ότι η αλήθεια είναι μια ιδιότητα των προτάσεων και δεδομένου ότι τα λεξιλόγια φτιάχνονται από ανθρώπους. Εκ των ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι δεν υπάρχει μια δήθεν προνομιακή γλώσσα (συνήθως το κληρονομημένο μας λεξιλόγιο), με την οποία θα περιγράφαμε τον εαυτό μας ή τον κόσμο, σε πλήρη αρμονία με μια υποτιθέμενη εγγενή φύση.

Συνέπεια τούτης της θέσης δεν είναι η βύθιση στον απόλυτο σχετικισμό, όπως αρέσκονται να υποστηρίζουν οι πλέον αυταρχικές αυθεντίες, αλλά η καταπολέμηση της απολυταρχικότητας του σημερινού διοικούμενου κόσμου, η μετατροπή της ασυδοσίας σε ελευθερία, η ανάδυση των εναλλακτικών λεξιλογίων, η καλλιέργεια των μορφοπλαστικών μας δυνάμεων και η ανάδειξη της σημασίας της συνάντησης. Ο τόπος όπου μπορούν να αναπτυχθούν όλα τα παραπάνω είναι το δίχως άλλο η λογοτεχνία, ως το κατεξοχήν πολυφωνικό και διαλογικό επίτευγμα του πολιτισμού μας,³⁰ καθόσον το λογοτεχνικό κείμενο είναι ένα πλέγμα αναφορών προερχόμενων από χίλιες τόσες εστίες πολιτισμού.³¹ Εδώ ο αναγνώστης καλείται να αναπεριγράψει τον εαυτό του και τον κόσμο, να επανεγγράψει το κείμενο και να καταστήσει εαυτόν έναν αναγνώστη – παραγωγό και όχι αναγνώστη – καταναλωτή κατά τα πρότυπα της πολιτιστικής βιομηχανίας και του ηθικοαισθητικού της πλαισίου.³² Διότι η πραγματική απόλαυση δεν είναι απλή πρόσληψη και μόνο, είναι μια εσωτερική συμμετοχή στο έργο.³³

²⁸ Henri Bergson, *Οι δύο πηγές της ηθικής και της θρησκείας*, μτφ – επίμετρο. Βασίλης Τομανάς, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 234.

²⁹ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, ό.π., σελ. 66.

³⁰ Jonathan Culler, *Λογοτεχνική Θεωρία, μια συνοπτική εισαγωγή*, μτφ. Καίτη Διαμαντάκου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2000, σελ. 121.

³¹ Jonathan Culler, *Αποδόμηση, θεωρία και κριτική μετά το δομισμό*, μτφ. Απόστολος Λαμπρόπουλος, επ. Άννα Τζούμα, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2006, σελ. 28.

³² Walter Benjamin, *Ο συγγραφέας ως παραγωγός*, μτφ. Αλφρέδος Σταϊνχάουερ, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2017, σελ. 35.

³³ Stefan Zweig, *Το μυστήριο της καλλιτεχνικής δημιουργίας*, μτφ. Αλέξανδρος Καρατζάς, εκδ. Ροές, Αθήνα, 2013, σελ. 64.

Η διαφορά μεταξύ επανεγγράψιμου και ευανάγνωστου – εύπεπτου είναι η διαφορά μεταξύ ανοιχτότητας και κλειστότητας, είναι αυτή που χωρίζει τον δημιουργό από τον καταναλωτή που μιμείται παθητικά και αυτή που διαχωρίζει επιπροσθέτως τον άνθρωπο που αναλαμβάνει να σκηνοθετήσει την ζωή, ερμηνεύοντας, οργανώνοντας και μετασχηματίζοντας το καθορισμένο υλικό της πραγματικότητας, από εκείνον που σαν άλλος Επίκτητος υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος δεν είναι παρά ένας ηθοποιός που παίζει σε ένα θεατρικό έργο γραμμένο από άγνωστο συγγραφέα και αυτό που πρέπει να κάνει ο καθένας μας είναι να προσαρμοστεί στον ρόλο που του έχει ανατεθεί και να παραιτηθεί μπροστά στο μοιραίο.³⁴

Αναφερόμενοι όμως στην διάκριση που εισήγαγε ο Barthes μεταξύ ευανάγνωστου και επανεγγράψιμου, στη διάκριση δηλαδή μεταξύ εκείνου που συμφωνεί με τους κώδικές μας και ξέρουμε να το διαβάζουμε και εκείνου που αντιστέκεται στην ανάγνωση και μπορεί μόνο να ξαναγραφτεί,³⁵ εκλαμβάνουμε ήδη την ανάγνωση ως γραφή και μεταθέτουμε το κέντρο βάρους από την εξουσία του συγγραφέα στην εμπειρία που προσφέρει στον αναγνώστη η εκκρεμότητα μεταξύ εναλλακτικών λύσεων εντός του αιωρούμενου νοήματος του λογοτεχνικού κειμένου.

Τούτη η μετατόπιση δεν σηματοδοτεί βέβαια την θανάτωση του συγγραφέα, αλλά μας υποδεικνύει ότι δεν υπάρχει μονάχα ένα νόημα, γνήσιο και αληθινό, που υποτίθεται ότι θέλησε να μεταφέρει και να διαιωνίσει ο συγγραφέας. Η σημασία του λογοτεχνικού κειμένου και της ποίησης (αλλά και της ιστορίας όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια) δεν έγκειται στη διαιώνιση των αξιών και των ιδεών όπως πιστεύεται γενικότερα, αλλά στη συζήτηση γύρω από αυτές. Η επιθυμία διαιώνισης προϋποθέτει κάτι αμετάβλητο και υποθάλλει κυριαρχικές τάσεις. Στοχεύει μύχια στην προσπάθεια διατήρησης του Ίδιου και καθυπόταξης του Άλλου.

Αντίθετα, η συζήτηση των αξιών μέσω της συνάντησης, προσιδιάζει στην ανοιχτότητα του ζωντανού λογοτεχνικού κειμένου, ζωντανού εφόσον ο αναγνώστης βρει το μπουκάλι με το μήνυμα που έριξε ο συγγραφέας και αποφασίσει να γίνει συνδημιουργός και συζητητής. Ζωντανό και διαρκώς ανανεούμενο, επειδή το αιωρούμενο νόημά του εξαρτάται από την γλώσσα μας που είναι ο κόσμος μας, την γλώσσα που συνιστά

“ένα άπειρο πεδίο το οποίο σχηματίζεται από ασυνεχή στοιχεία που μπορούν να συνδυάζονται ατελεύτητα.”³⁶

Ως εκ τούτου πολλαπλά νοήματα και διαφορετικές αφηγήσεις, σκηνοθεσίες επιχειρημάτων, εναλλακτικά λεξιλόγια, αλληλοσυμπληρούμενα, αλληλεξαρτώμενα, αντικρουόμενα ή και αντιφατικά, εδώ συνυπάρχουν καθώς ο νόμος της μη αντίφασης έχει καταρρεύσει.

“Κάθε αληθινή σκέψη περιέχει μια αντίφαση ή μια αντινομία, δηλαδή ένα στοιχείο τραγικό. Οι αντιθέσεις παραμένουν σπαραχτικές για τους θνητούς που το είναι τους είναι ένα συνεχές γίνεσθαι. [...] Η έκφραση που πραγματοποιείται με τη

³⁴ Επίκτητος, *Εγχειρίδιον*, 17: “Μέμνησο, ὅτι ὑποκριτὴς εἶ δράματος, οἷου ἂν θέλῃ ὁ διδάσκαλος· ἂν βραχύ, βραχέος· ἂν μακρόν, μακροῦ· ἂν πτωχὸν ὑποκρίνασθαι σε θέλῃ, ἵνα καὶ τοῦτον εὐφυνῶς ὑποκρίνῃ ἂν χωλόν, ἂν ἄρχοντα, ἂν ιδιώτην. σὸν γὰρ τοῦτ' ἔστι, τὸ δοθὲν ὑποκρίνασθαι πρόσωπον καλῶς· ἐκλέξασθαι δ' αὐτὸ ἄλλον”.

³⁵ Roland Barthes, *Απόλαυση – Γραφή – Ανάγνωση*, μτφ. Αρχοντή Κόρκα, επ. Τάσος Μπέτζελος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2005, σ.σ. 31- 41.

³⁶ Ο.π., σελ. 35.

γλώσσα, είναι τραγική επειδή είναι διχασμένη, κι αναγκαστικά αποσπασματική επειδή ο κόσμος αποκαλύπτεται σαν οντότητα μόνον όταν φωτίζεται από το φως των αποσπασμάτων του.”³⁷

Σε αυτήν την σπαρακτική αλλά ταυτοχρόνως εορταστική διάσταση, το κέντρο έχει πλέον χαθεί και μαζί του έχει καταρρεύσει και η δήθεν προνομιακή οπτική. Εδώ συντελείται το πέρασμα από τον κλειστό κόσμο στο άπειρο σύμπαν, από το ένα λεξιλόγιο και την μία αλήθεια εκεί έξω, στην απειρότητα της γλώσσας και την δημιουργία της αλήθειας. Το πέρασμα από την εγωλατρική μας φιλοσοφία στην δεξίωση και την απειροποίηση του Άλλου, του Άλλου που πάντα μας διαφεύγει, ακριβώς όπως μας διαφεύγει και το νόημα. Η αυταπάτη ότι θα μπορούσαμε τάχα να δεσμεύσουμε μαγικά την ουσία των πραγμάτων μέσα στο πεπερασμένο πλαίσιο των ορισμών της φιλοσοφίας μας πρέπει να εγκαταλειφθεί. Διότι η φιλοσοφία μας θέλει να βυθιστεί στο ετερογενές προς αυτήν δίχως να το υπαγάγει σε προκατασκευασμένες κατηγορίες και δίχως να προσπαθεί να πείσει τον εαυτό της και τους άλλους ότι κατέχει το άπειρο.³⁸ Ζούμε εντός του απείρου χωρίς να το κατέχουμε.

Σε αυτό το πλαίσιο μπορούμε να επιλέξουμε είτε να παραμείνουμε καθηλωμένοι σε νεκρές αναγνώσεις του κειμένου, του εαυτού μας και του κόσμου, καθυποταγμένοι στα στερεότυπα, στις διανοητικές επαναλήψεις, στην παθητική μίμηση και στο κληρονομημένο μας λεξιλόγιο, είτε να αντιληφθούμε ότι

“δεν υπάρχει κανένα φως πάνω στους ανθρώπους και τα πράγματα δίχως την ανταύγεια της υπέρβασης,”³⁹ επιχειρώντας να μετριάσουμε, αν όχι να εξαλείψουμε, την κλειστότητα μέσω ζωντανών αναγνώσεων και νέων μεταφορών.

Εντούτοις, θα πρέπει να τονίσουμε ότι δεν υπάρχει ούτε το απόλυτα ανοιχτό ούτε το απόλυτα κλειστό. Καμμία ψυχή δεν είναι μονάχα ανοιχτή ή ερμητικά κλειστή, όπως και κανείς δεν οδηγείται σε νέες μεταφορές δίχως το κληρονομημένο λεξιλόγιό του. Απλώς υπάρχουν άνθρωποι που αφιερώνονται στη ζωή και την δημιουργία, τείνοντας στην ανοιχτότητα και αγγίζοντας το παράδοξο, και άλλοι που αρνούνται την ζωή, αποδεχόμενοι ως πρότυπο τον μονοδιάστατο άνθρωπο. Το ερώτημα του Marcuse περί του πώς μπορεί να επέλθει η αλλαγή ή η μεταστροφή εντός μιας κοινωνίας που ελέγχει τη συνείδηση των μελών της παραμένει καίριο και επείγον.⁴⁰ Αλλά όσο τίθεται αυτό το ανησυχητικό ερώτημα μέσω της τέχνης, της λογοτεχνίας και της φιλοσοφίας που δεν καταλαμβάνονται από εμμονές και κλειστοφοβία, τόσο πιο ήσυχοι μπορούμε να αισθανόμαστε εντός της ανησυχίας, ασφαλείς μέσα στην ανασφάλεια, οικεία εντός του ανοίκειου.

³⁷ Κώστας Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφ. Δημήτρης Δημητριάδης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1976, σ.σ. 85, 171.

³⁸ Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σελ. 26.

³⁹ Ο.π., σελ. 486.

⁴⁰ Martin Jay, *Η Διαλεκτική Φαντασία*, μτφ. Φώτης Τερζάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009, σελ. 59.

1.2. Η γλώσσα του *Finnegans Wake* και η φρικομίχλη του μηδενός

Αυτό που θα πρέπει να καταστεί σαφές ευθύς εξαρχής είναι ότι το *Finnegans Wake* δεν διαβάζεται, καθώς στην πραγματικότητα τούτο το κείμενο δεν αναζητά αναγνώστες, αλλά προσμένει υπομονετικούς συγγραφείς που μέσω της ακατάπαυστης εργασίας τους και του ατελεύτητου παιχνιδιού θα ανασυνθέσουν και θα ζωντανέψουν τα θραύσματα εκείνα της Ιστορίας που καθίστανται επείγοντα χάρη στον εκλεγέντα σκοπό του καθενός από εμάς. Διότι, “όπως κι αν ζω ή αποτιμώ το παρελθόν μου, μόνο υπό το φως μιας προ – βολής μου στο μέλλον είναι εφικτό.”⁴¹ Το μέλλον είναι εκείνο που αποφασίζει για τον τρόπο με τον οποίο θα ζήσει το παρελθόν.

Η Ιστορία φωτίζεται κατ’ ουσίαν από τις δικές μας προβολές και αυτές της κοινωνίας μας, κοντολογίς υπάρχει και είναι αυτή που είναι χάρη στην αφήγησή μας. Ο σκοπός μας εντούτοις καθορίζεται από την κοσμοθεωρία μας, και η τοποθέτησή μας μέσα στον κόσμο βασίζεται εν πολλοίς ή ίσως και αποκλειστικά στον γλωσσικό μας κώδικα. Ο γλωσσικός μας κώδικας είναι μια θεωρία του κόσμου και θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι οι διαφορετικές γλώσσες διακρίνουν τον κόσμο με διαφορετικό τρόπο. Το *Finnegans Wake* με την πολυγλωσσία του και την πολυσημία του μας υποχρεώνει να σταθούμε σε αυτήν την διαπίστωση και να αναλογιστούμε τις κατηγορίες των συνηθισμένων τρόπων σκέψης μας, ούτως ώστε να τις αμφισβητήσουμε, να τις αναπλάσουμε και να δούμε μια πραγματικότητα διαφορετική από αυτήν που μας προσφέρει το υπάρχον λεξιλόγιο και οι υιοθετημένες γλωσσικές συμβάσεις που οργανώνουν τον κόσμο μας. Διότι, όπως παρατηρεί εύστοχα ο Culler,

“η γλώσσα δεν είναι μόνον η συγκεκριμένη εκδήλωση της ιδεολογίας – οι κατηγορίες με τις οποίες οι ομιλητές εξουσιοδοτούνται να σκέπτονται – αλλά ταυτόχρονα είναι και ο χώρος αναθεώρησης ή ανατροπής της.”⁴²

Η αφήγησή μας μπορεί να είναι νεκρή ή ζωντανή, κοινότοπη ή καινοτόμος, μίμηση μιας άλλης αφήγησης ή αποτέλεσμα της δημιουργικής και μορφοπλαστικής μας ικανότητας. Και επειδή η αφήγηση δεν είναι μονάχα μία, ούτε πρέπει να θεωρηθεί αμετάβλητη και αιώνια, έτσι και η Ιστορία (όπως και η αλήθεια) δεν είναι μία και δεν βρίσκεται εκεί έξω. Η Ιστορία, όπως και η αλήθεια, φτιάχνονται, ο κόσμος και ο εαυτός δημιουργούνται, νοηματοδοτούνται από τις αφηγήσεις μας. Όμως κι αυτές με την σειρά τους εξαρτώνται από τα συμφραζόμενα, και τα συμφραζόμενα είναι άπειρα και συνεπώς ο κόσμος και ο εαυτός βρίσκονται εντός του απείρου, αφού η γλώσσα μας με την ατελεύτητη ροικότητα και την ευμεταβλητότητά της, μας υποχρεώνει να εγκατασταθούμε εντός του απείρου και μας αναγκάζει να είμαστε ελεύθεροι, διότι το νόημα δεν είναι δοσμένο από πριν ούτε πρόκειται για μια τετελεσμένη υπόθεση.

Το νόημα παραμένει πάντα ανοιχτό, δεδομένου ότι δεν είναι τα πάντα δεδομένα αφού αποστρεφόμεστε τον Λόγο εκείνο που συρρικνώνεται σε εργαλείο και προγραμματίζει κάθε έκφανση της ζωής, επιχειρώντας να τυποποιήσει και να ποσοτικοποιήσει τις ποιότητες των υπάρξεων. Διότι, “όσο περισσότερο οι ιδέες

⁴¹ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σελ. 773.

⁴² Jonathan Culler, *Λογοτεχνική Θεωρία, μια συνοπτική εισαγωγή*, μτφ. Καίτη Διαμαντάκου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, σ.σ. 81 – 82.

γίνονται μηχανικές, εργαλειοποιούνται, τόσο λιγότερο μπορεί να δει κανείς σ' αυτές κάποιες σκέψεις με ένα δικό τους νόημα. Θεωρούνται πράγματα, μηχανές. Η γλώσσα συρρικνώνεται απλώς σ' ένα ακόμη εργαλείο μέσα στη γιγαντιαία μηχανή παραγωγής στη σύγχρονη κοινωνία. Το νόημα αντικαθίσταται από την λειτουργία ή το αποτέλεσμα στον κόσμο των πραγμάτων και των γεγονότων. Μόλις μια σκέψη ή μια λέξη γίνει εργαλείο είναι περιττό κανείς όντως να την σκέφτεται, είναι περιττό δηλαδή να διατρέξει τις λογικές πράξεις που ενέχονται στη λογική διατύπωσή της.”⁴³

Αυτό είναι ένα από τα μαθήματα που μας διδάσκει το *Finnegans Wake*, κείμενο που αρνείται να υποταχθεί στις γλωσσικές συμβάσεις και που ακριβώς εξαιτίας αυτού του γεγονότος, ο υποψήφιος συνδημιουργός του *FW* αισθάνεται αρχικά ένα σάστισμα και καταλαμβάνεται από μια αναπόφευκτη δυσφορία, ανεξάρτητα μάλιστα από την κοινωνικοϊστορική του συνθήκη, το επίπεδο της μόρφωσής του ή την γενικότερη παιδεία του. Από το *Finnegans Wake* αναδύεται σε θραυσματική μορφή το φαντασιακό της ανθρωπότητας, εντός μιας ονειρογλώσσας όπου τίποτε δεν είναι ξεκάθαρο ούτε δεδομένο, εκεί όπου, όπως και στο όνειρο, τα πάντα τυλίγονται από μια *φρικομίχλη*,⁴⁴ αναδύονται συγκεχυμένα, δίχως γραμμική ροή στην αφήγηση, και στην πραγματικότητα δίχως αφηγητή. Και εν απουσία του αφηγητή του ονείρου, εκείνου που θα μας δώσει τουλάχιστον μια κατεύθυνση, αν όχι μια ερμηνεία των σημείων, δεν μένει παρά να βυθιστούμε στο όνειρο των άλλων και την ετερότητα, εκ νέου διαχεόμενοι στο όλον, ούτως ώστε να διαπιστώσουμε και να αισθανθούμε ότι “αυτό που βλέπουμε είναι αυτό που κρύβει το υπόλοιπο”⁴⁵ και ότι υπάρχουν αόρατοι δεσμοί που μας ενώνουν με την ολότητα των έμβιων όντων”,⁴⁶ πράγμα που μεταφράζεται σε μια καθολική αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση από την οποία δεν δύναται κανείς να ξεφύγει μα ούτε και μπορεί να την καταστρέψει. Μπορεί μονάχα να την αναγνωρίσει, να την δεξιωθεί και να δημιουργήσει μέσω αυτής, αντιλαμβανόμενος ότι το “άντίξουν συμφέρον καί ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην αρμονίαν (B8).”⁴⁷

Τούτη η καθολική αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση, η αλληλοδιείσδυση των διαφόρων κοσμοθεωριών και οπτικών, το άνοιγμα στη δυνατότητα και το χάος, η δυνατότητα αυτοετέρωσης, η ποίηση δίχως τέλος και η αέναη κίνηση, όλα αυτά βρίσκονται στον πυρήνα του ομιχλώδους και ονειρώδους κειμένου του *FW*, ομιχλώδους και συγκεχυμένου ακριβώς εξαιτίας της προσπάθειας σύλληψης της κίνησης της ζωής, σύλληψης της κίνησης εκείνης που βαίνει προς το άπειρο, που κατευθύνεται δηλαδή προς τον κόσμο, τον άλλον και την γλώσσα, βιώνοντάς τα καθώς διαφεύγουν, καθώς δεν είναι αυτά που είναι και είναι αυτά που δεν είναι.

⁴³ Μαξ Χορκχάμερ, *Η Έκλειψη του Λόγου*, μτφ. Θέμις Μίνογλου, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1987, σ.σ. 34, 35, 36.

⁴⁴ Freakfog < freak (τέρας, φρικιό) + fog (ομίχλη): *FW*, σελ. 185.

⁴⁵ Étienne Gilson, *Το Ον και η Ουσία, το πρόβλημα της ύπαρξης στη δυτική φιλοσοφία από την αρχαιότητα ως τον εικοστό αιώνα*, μτφ – εισαγωγή Θάνος Σαμαρτζής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2013, σελ. 115.

⁴⁶ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2016, σελ. 53. Βλ. την κλασική έκδοση των Hermann Diels και Walter Kranz, *Οι προσωκρατικοί, οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*, μτφ. Βασίλειος Κύρκος, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2011.

⁴⁷ Βλ. Κώστας Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφ. Δημήτρης Δημητριάδης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1976, σελ. 55.

“Διότι η ζωή είναι ο άνεμος, η ζωή είναι η θάλασσα, η ζωή είναι η φωτιά. Όχι η γη που σκεπάζεται με κρούστα και προσλαμβάνει μορφή. Κάθε μορφή είναι θάνατος. Εμείς όλοι έχουμε πιαστεί στην παγίδα, αποκομμένοι από την ροή που δεν συλλαμβάνεται ποτέ και καρφωμένοι στον θάνατο.”⁴⁸

Η γλώσσα του *Finnegans Wake* συντίθεται από λέξεις 60 και πλέον γλωσσών, λέξεις αιωρούμενες, διφορούμενες και ζωντανές, λέξεις που σε κάθε νέα ανάγνωση – συγγραφή επιβάλλουν την ανασύνθεση καθώς χορεύουν στο χάος των συμφραζομένων, από το οποίο δεν μπορείς να απεμπλακείς και δεν μπορείς να το δαμάσεις. Παρασύρεσαι, συνειδητά ή ασύνειδα, δημιουργείς, μιμείσαι, αλλά δεν βγαίνεις από την ποταμορροή των λέξεων που είναι ο κόσμος μας. Διότι,

“Συγγραφείς της Βαβελοβίβλου, εάν καταλήξουμε σ’ αυτό... κάθε άνθρωπος, τοποθεσία και πράγμα στον χαόκοσμο των Άλλων... κινείται και αλλάζει κάθε στιγμή του χρόνου...τα καθώς ο χρόνος περνά όπως συμβαίνει ποικιλοτρόπως αλλοιωμένα, διαφορετικά προφερόμενα, διαφοροτρόπως συλλαβισμένα, ευμετάβλητης σημασίας προφορικά γραφοσημεία.”⁴⁹

Ευμετάβλητης σημασίας και αιωρούμενου νοήματος, όχι άνευ σημασίας και ανόητα, όπως θεωρούν εκείνοι που στο όνομα μιας φαινομενικής σταθερότητας και υπό την επίφαση της σύλληψης του ασύλληπτου, αρνούνται μάταια την αναπόφευκτη διεύρυνση και ανάπτυξη της εκφραστικής δύναμης των σημείων.⁵⁰ Τα σημεία στο *Finnegans Wake* δεν είναι “μια ατελέσφορη υακίνθινη διαδήλωση από κηλίδες και μουντζούρες και μπάρες και ψηφίδες και στεφάνια και στριφογυρίσματα και παρατιθέμενες σημειώσεις αλληλένδετες με ξεσπάσματα ταχύτητας”,⁵¹ όσο όμοιο κι αν μοιάζει με αυτό. Πρόκειται για σημεία μιας νέας γλώσσας, μιας αριστοτεχνικής αναπεριγραφής του υπάρχοντος, που ενθαρρύνει τον υποψήφιο συνδημιουργό να προβεί κι εκείνος στην αναπεριγραφή, στην υπέρβαση δηλαδή των ορίων του κληρονομημένου του λεξιλογίου και ως εκ τούτου στην υπέρβαση της άτεγκτης κοσμοθεωρίας του. Υπό αυτήν την έννοια, το έργο του Joyce προσμένει κατά κάποιο τρόπο τον είρωνα του Rorty, ο οποίος θα απειλεί τα οριστικά λεξιλόγια, ερχόμενος ταυτόχρονα σε επαφή με όσους περισσότερους γλωσσικούς κώδικες μπορεί.⁵²

Οι διάφορες θρησκείες και μυθολογίες των λαών ανά την ιστορία, οι φιλοσοφικές θεωρήσεις Δύσης και Ανατολής, τα καλλιτεχνικά και τεχνολογικά επιτεύγματα της ανθρωπότητας, κοντολογίς οι άπειρες αφηγήσεις των ανθρώπων με τις προσδοκίες, τις αναμνήσεις, τις απογοητεύσεις, τους έρωτες, τις διχόνοιες και τα μύχια όνειρά τους, αποτελούν τα σημεία αυτού του κειμένου, σημεία διφορούμενα, υπαινικτικά, περιπαικτικά, μυστικιστικά, προκλητικά, δυσνόητα, ανυπότακτα, επινοημένα, αλλά πάντοτε παλλόμενα, διευρυνόμενα και απείρως συνδυαζόμενα, εν

⁴⁸ Luigi Pirandello, “La trappola”, στο *Novelle per un anno*, a cura di Italo Borzi e Maria Argenziano, Newton Compton, Roma, 2006, σελ. 372. Βλ. επίσης την χαρακτηριστική θέση του Pirandello, μαθητή φυσικά του Bergson, στο Luigi Pirandello, *L'umorismo e altri saggi*, Giunti Gruppo Editoriale, Firenze, 1994, σελ. 141.

⁴⁹ FW, σ.σ. 385- 386.

⁵⁰ Roland Barthes, “Η κριτική ως γλώσσα” στο *Δοκίμια για τη λογοτεχνία και την κριτική*, μτφ. Σπύρος Τσακνιάς, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1984, σ.σ. 139- 140.

⁵¹ FW, ό.π.

⁵² Βλ. Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, ό.π. Αναλυτικότερα στο υποκεφάλαιο 3.1 της παρούσας μελέτης.

αναμονή της αφήγησης, της αφήγησης που είναι εντέλει η τροφή της ζωής του έλλογου όντος και η κινητήρια δύναμη κάθε πιθανής δράσης του.

Η αφήγηση, ως βασική ανθρώπινη παρόρμηση, δεν είναι απλά μια ρητορική δομή, ή τουλάχιστον δεν είναι μόνον ρητορική δομή. Η αφήγηση συνιστά πηγή γνώσης κι έναν από τους κατεξοχήν τρόπους κατανόησης των πραγμάτων. Διότι, αν από την μία πλευρά ο Giambattista Vico μας απέδειξε ότι “οι μύθοι συνιστούν ιστορίες αληθείς και ατρέπτως σοβαρές”,⁵³ και αν από την άλλη η γνώση που μας κομίζουν οι επιστήμες δεν είναι ανεξάρτητη από την αφήγηση, τότε καταρρέει ο δήθεν προνομιούχος τρόπος κατανόησης των πραγμάτων και αναδύεται το αδιαμφισβήτητο γεγονός της μη ύπαρξης μίας και μοναδικής ορθής περιγραφής αλλά των εναλλακτικών περιγραφών,⁵⁴ οι οποίες συγκροτούνται από την αφήγηση και αναμετρώνται ατέρμονα μέσω επιχειρημάτων ως προς την εγκυρότητά τους.

Δεν υπάρχει κάποιο δήθεν υπερϊστορικό και αμερόληπτο υποκείμενο, ο επιστήμονας επί παραδείγματι, που θα κατείχε και θα μετέδιδε την μία και μοναδική ορθή περιγραφή των πραγμάτων, ανεξάρτητα από την κοινωνικοϊστορική του θέση και οτιδήποτε άλλο συντελεί στην διαμόρφωση της οπτικής του και της αφήγησης του κόσμου και του εαυτού του. Ως εκ τούτου, η αλήθεια δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο της επιστήμης, της φιλοσοφίας ή της λογοτεχνίας, διότι η αλήθεια βασίζεται εντέλει σε μια μυθοπλασία που ξεχάστηκε και που η εξονυχιστική κριτική της αποδεικνύει τον βάσιμο χαρακτήρα της υπόθεσης εκείνης που καταργεί τα διακριτά και αφελή όρια μεταξύ τους, αναγνωρίζοντας την λογοτεχνικότητα της φιλοσοφίας, την φιλοσοφία της λογοτεχνίας, την ποιητικότητα της επιστήμης, την αλήθεια του μύθου και τον μύθο της αλήθειας.

Αρα, όχι μόνο θα πρέπει να αποκλείσουμε εκείνο το “φυσικοεπιστημονικό φρόνημα που αντιπαθεί την τέχνη η οποία δεν υποκύπτει στην οργανωτική – ταξινομική σκέψη και δεν ικανοποιεί τις επιθυμίες για μια καθαρή διαίρεση του κόσμου σε τομείς”,⁵⁵ αλλά θα πρέπει κυρίως να κατανοήσουμε ότι “δεν υπάρχει ο απόλυτος σωστός δρόμος.”⁵⁶

Όσοι επιμένουν στην παροξυσμική και ανούσια καταγγελία του υπάρχοντος, ισχυριζόμενοι πως γνωρίζουν τον απόλυτο σωστό δρόμο, κλείνουν κατ’ ουσίαν το μάτι στον ολοκληρωτισμό, προσπαθώντας να επιβάλλουν μία μορφή ζωής μέσω ενός σχεδίου το οποίο είναι καταδικασμένο εξ αρχής να αποτύχει, όπως καταδικασμένο φυσικά θα πρέπει να θεωρηθεί και το σχέδιο των απολογητών του υπάρχοντος που επιθυμούν την εξάλειψη του μη ταυτόσημου.

Το *Finnegans Wake* είναι προφανώς ένα λογοτεχνικό έργο, το οποίο συνιστά εντούτοις μια φιλοσοφική χειρονομία, μια χειρονομία που δεν επιθυμεί την παρασιτική λογοτεχνική κριτική που λειτουργεί ως υπηρέτρια ανάμεσα στο κείμενο και τον υποψήφιο αναγνώστη, αλλά την κριτική που περνάει στο έδαφος της λογοτεχνίας, δίχως σε καμμία περίπτωση η φιλοσοφική σκέψη να χάνει την

⁵³ Giambattista Vico, *Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, μτφ – πρόλογος Γιώργος Κεντρωτής, επιμέλεια Γιάννης Μαμάης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2015, σελ. 41.

⁵⁴ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, ό.π., σελ. 83.

⁵⁵ Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, ό.π., σελ. 278.

⁵⁶ Ludwig Wittgenstein, “Διάλεξη περί ηθικής”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, επιλογές από το corpus και τις σημειώσεις των George Edward Moore, Alice Ambrose, Oets Kolk Bowsma, Friedrich Waismann, ερμηνευτικό δοκίμιο Rush Rhees, μτφ – επιμέλεια Κωστής Κωβαίος, επίμετρο Στέλιος Βιρβιδάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2000, σελ. 72.

σοβαρότητα και την παραγωγικότητά της, όπως διατείνεται λανθασμένα ο Habermas στην προσπάθειά του να αντικρούσει την επιχειρούμενη κατάργηση της ειδολογικής διαφοράς μεταξύ φιλοσοφίας και λογοτεχνίας εκ μέρους του Derrida.⁵⁷ Και όχι μόνο δεν χάνει την αποδοτικότητα της η φιλοσοφική σκέψη αλλά κατ' ουσίαν εντείνεται, αφού εκπληρώνει το πρωταρχικό της καθήκον, το οποίο δεν έγκειται βέβαια στη λύση προβλημάτων, όπως πιστεύουν αυτάρεσκα ορισμένοι φιλοσοφούντες, μα στον εντοπισμό προβλημάτων εκεί όπου όλα φαντάζουν σωστά και όπου κυριαρχεί ο εφησυχασμός, στην αμφισβήτηση των συλλογικών φαντασιακών και την επίπονη αυτοαμφισβήτηση μέσω του κριτικού αναστοχασμού που αρνείται την αδράνεια για χάρη της ελευθερίας. Αρνείται την αρνητικότητα της κλειστότητας και τον θάνατο, για να δημιουργήσει μια μεγαλειώδη κατάφαση. Καταφάσκει την ζωή και την επικοινωνία, δημιουργώντας μια θεσπέσια μουσική εντός μιας θεϊκής πολιτείας και κατανοώντας ότι αυτό που αποκαλείται σήμερα επικοινωνία είναι απλώς ένας θόρυβος που επικαλύπτει τη βουβαμάρα των μαγεμένων.⁵⁸ Συνεπώς, “είμαι εγώ αλλά αυτό που σκέφτομαι είναι ίσως λάθος”⁵⁹ ή ακόμα καλύτερα ποιος είμαι εγώ; Ένας ιστός από τυχαιότητες; Ένα εύτακτο σύστημα ψυχικών ιδιοτήτων; Ή μήπως κάτι διαιρεμένο, σκορπισμένο σε θρύψαλα, τα οποία καμμία μορφή ενότητας δεν θα μπορούσε να ανασυνδέσει;

Η γλώσσα του *Finnegans Wake*, όπως εξάλλου και κάθε πραγματική λογοτεχνική γλώσσα, είναι ένα γεγονός ανησυχαστικό, κατά το οποίο εκδηλώνουμε και αναιρούμε τον εαυτό μας, διευρύνουμε την αμφιλογία, δοκιμάζουμε την εμπειρία του μηδενός και του κενού, υπερβαίνουμε την καθομιλουμένη, βεβαιώνουμε την απουσία και αναγγέλλουμε τη ζωή που φέρει μέσα της τον θάνατο, τούτη την θαυματουργό εξουσία του αρνητικού που λέγεται ελευθερία και που μέσω αυτής η ύπαρξη αποσπάται από τον εαυτό της, δημιουργεί και καταστρέφει τον κόσμο ακριβώς χάρη στο μηδέν και την ακατάπαυστη εργασία της λέξης:

“μέσα της το μηδέν παλεύει κι εργάζεται, χωρίς ανάπαυλα σκάβει, κοπιάζει, ψάχνοντας ένα θέμα, καθιστώντας μηδαμινό αυτό που το κρατά σε εγκλεισμό, ατελείωτη ανησυχία, επαγρύπνηση χωρίς μορφή και χωρίς όνομα. Ήδη η σφραγίδα που συγκρατούσε αυτό το μηδέν μέσα στα όρια της λέξης και με την επίφαση του νοήματός του έχει παραβιαστεί. Ίδου ανεμπόδιστη η πρόσβαση σε άλλα ονόματα, λιγότερο σταθερά, ακόμη ακαθόριστα[...] μια διολίσθηση χωρίς τέλος από τρόπους του λέγειν που δεν καταλήγουν πουθενά...”⁶⁰

Η κινητή στρατιά μεταφορών του Blanchot, η αλήθεια κατά Nietzsche και η λογοτεχνική του φιλοσοφία,⁶¹ αντιστοιχεί επακριβώς στην κβαντική κατάσταση του *Finnegans Wake*, όπου, όπως επισημαίνει και ο Ελευθέριος Ανευλαβής, οι λέξεις χρησιμοποιούνται ως επιταχυντές – αντιδραστήρες: διασπώνται στα βασικά τους

⁵⁷ Βλ. ενδεικτικά Jürgen Habermas, *Ο Φιλοσοφικός Λόγος της Νεωτερικότητας*, μτφ. Λ. Αναγνώστου – Α. Καραστάθη, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1993, σελ. 262.

⁵⁸ Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σελ. 417.

⁵⁹ Κορνήλιος Καστοριάδης, “Αρχαίο Ελληνικό και Πολιτικό Φαντασιακό”, στο *Η Άνοδος της Ασημαντότητας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Ύψιλον / βιβλία, Αθήνα, 2000, σελ. 217.

⁶⁰ Maurice Blanchot, *Η Λογοτεχνία και το δικαίωμα στο θάνατο*, μτφ. Νίκος Ηλιάδης, εκδ. Futura, Αθήνα, 2003, σελ. 41.

⁶¹ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, ό.π., σελ. 65.

στοιχεία και επανασυνδέονται, δημιουργώντας καινούριες λέξεις με καινούρια σημασία.⁶² Και σαν τα στοιχειώδη σωματίδια της κβαντικής φυσικής που είναι ενέργεια, οι λέξεις δονούνται, πάλλονται, σε διάφορα επίπεδα ταυτοχρόνως, με τις αμοιβαίως αποκλειόμενες προτάσεις να μπορούν να είναι αληθείς ή ψευδείς την ίδια στιγμή, ανάλογα με την μέθοδο του ποιητή.⁶³

Ιδού λοιπόν που η λογοτεχνία στοχάζεται, αναιρεί και αυτοαναιρείται, ικανή να επιφέρει τον συγκλονισμό του Εγώ, την προσβολή των κυρίαρχων αναγκών, την αλλαγή της συνείδησης και την επακόλουθη αλλαγή της πραγματικότητας. Η επίμονη απαίτηση της τέχνης για τον συγκλονισμό του Εγώ θα λέγαμε πως είναι μια απαίτηση παρόμοιας φύσης με εκείνο το πρόταγμα του Καστοριάδη για την διοχέτευση του δηλητηρίου του στοχασμού. Αν μπει μέσα μας δεν θα μας εγκαταλείψει ποτέ ξανά.⁶⁴

Συνεπώς, όταν κάνουμε λόγο για συγκλονισμό, μιλάμε κατ'ουσίαν για αυτοαμφισβήτηση και ατέρμονη διερώτηση που επιτυγχάνεται μέσα από την τέχνη και την φιλοσοφία εκείνη που ανατρέπει τις κυρίαρχες κοσμοθεωρίες του εφησυχασμού. Και σε τούτη την συνείδηση "εις την δευτέραν", κατά την εγγεληνή ορολογία, δηλαδή την αυτοσυνείδηση έναντι της απλής λειτουργικής συνείδησης, κατά την οποία ο άνθρωπος ακόμη και στις ζωικές του λειτουργίες δεν παραμένει σ' ένα καθαυτό είναι, αλλά τις συνειδητοποιεί, τις διαγιγνώσκει και τις εξυψώνει⁶⁵ μέσω της σπαρακτικής κίνησης του *έδιζησάμην έμεωυτόν* (B 122) και του *άγχιβασίην* (B 122), δεν οδηγείται κανείς μονάχα μέσω των μεθόδων της επιστήμης, όπως αυτές κατανοούνται από τον Διαφωτισμό και ύστερα, αλλά και μέσω της λογοτεχνίας, η οποία έχει το προνόμιο να στοχάζεται δίχως εσωτερική κηδεμόνευση.⁶⁶

Η λογοτεχνία είναι αδιαμφισβήτητα πειθαρχημένη, αλλά διαφέρει από εκείνη την πειθαρχία της ποίησης της επιστήμης, δεδομένου ότι αμφισβητεί τους συνήθεις ορισμούς της γνώσης που στηρίζονται σε αυστηρές εννοιολογικές προϋποθέσεις, υποκείμενες πάντοτε στις αναλυτικές μεθόδους σκέψης, απολιθωμένες και εγκλωβισμένες στην ερμηνεία της ιστορίας μέσω της επιστημονικής αιτιότητας. Διότι η ζωή και η Ιστορία δεν ακολουθούν μια επιστημονική λογική αιτίας και αποτελέσματος, ούτε μπορούν να εξομοιωθούν με οποιαδήποτε θεωρία. Καμμία θεωρία για την ζωή και την ευτυχία δεν είναι σημαντικότερη από την ζωή και την ευτυχία.⁶⁷

⁶² Ελευθέριος Ανευλαβής, *Η Αγρύπνια των Φίννεγκαν του Τζέιμς Τζόυς, περί τίνος πρόκειται*, πρόλογος Πάρις Τακόπουλος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2014, σελ. 38.

⁶³ Ο.π.

⁶⁴ "Η αυτοστοχαστικότητα που βρίσκεται στα θεμέλια της δημοκρατίας είναι σαν ιός ή σαν δηλητήριο. Οι άνθρωποι είναι επιρρεπείς στην δηλητηρίαση από τον στοχασμό, μπορούν να εμπλακούν στην υπόθεση της στοχαστικότητας, στη διεκδίκηση της ελευθερίας της σκέψης και της ελευθερίας της δράσης." Βλ. Κορνήλιος Καστοριάδης, "Αρχαίο Ελληνικό και Πολιτικό Φαντασιακό" στο *Η Άνοδος της Ασημαντότητας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Ύψιλον / βιβλία, Αθήνα, 2000, σελ. 217.

⁶⁵ Γκέοργκ Χέγκελ, *Αισθητική*, μτφ. Σταμάτης Γιακουμής, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009, σελ. 70.

⁶⁶ Στάθης Γουργουρής, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2006, σ.σ. 38- 39.

⁶⁷ Fyodor Dostoyevsky, "Το όνειρο ενός αστείου ανθρώπου", στο *Λευκές Νύχτες και άλλες νουβέλες*, μτφ. Κίρα Σίνου, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1991, σελ. 183.

Και αντίθετα από την σκηνοθεσία ενός φαινομενικά συνεκτικού και μη αντιφατικού φιλοσοφικού οικοδομήματος που έχει προβεί ενδεχομένως στη λήψη του ζητουμένου κι έπειτα σφυρηλατεί με αξιοθαύμαστη δύναμη και τέχνη τα επιχειρήματά του χάρη στην καλλιέργεια του φαντασιακού και την επιδέξια χρήση των μεταφορών, το λογοτεχνικό έργο ρίχνεται στον κόσμο ως ένα ερώτημα πάντοτε ανοιχτό, ως ο χώρος εκείνος πάνω στον οποίον θα αναπτυχθεί η θεατρικότητα του κόσμου μας, στο αμφίρροπο, συγκρουσιακό, συλλογικό έργο που η έκβασή του θα είναι πάντοτε ανοιχτή.

Ως εκ τούτου, δεν αρνούμαστε την σημασία των επιχειρημάτων και κατανοούμε την προτροπή του Σωκράτη προς τους φίλους του,⁶⁸ ωστόσο αναγνωρίζουμε ότι η καταγγελία αυτού που σήμερα ονομάζεται Λόγος είναι η μεγαλύτερη υπηρεσία που ο Λόγος μπορεί να παράσχει.⁶⁹ Διότι σε τούτη την *κοσμοσκηνή*,⁷⁰ οι πραγματικοί σκηνοθέτες *αρνούνται* “να δώσουν την έγκρισή τους στους ηρωποιημένους ξεφρενοπαροξυσμούς της θεωρίας”,⁷¹ αναγνωρίζοντας ότι η σχέση μας με την πραγματικότητα είναι ουσιαστικά ποιητική και συνεπώς απρόβλεπτη, απροσδιόριστη, αρνούμενη να υπαχθεί ολοκληρωτικά στη λογική διάνοια και έχοντας ως προϋπόθεση την ποιητική ενόραση, μια σχέση εν πολλοίς που καθορίζεται από την ακαθόριστη *γλωσσοσυνουσιακή διαδικασία*⁷² που βρίσκει το προσφορότερο έδαφός της εντός της λογοτεχνίας, εκεί όπου θα αποτυπωθούν εντέλει οι παραστάσεις της κοινωνίας και οι δυνατότητες αυθυπέρβασης αυτών των παραστάσεων, δεδομένου ότι είμαστε ικανοί για αυτοθέσμιση, όντα που στο θεμέλιό τους και στον ορίζοντά τους βρίσκεται αυτό που δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί,⁷³ όντα πεινασμένα για την πείνα τους και θέλοντας να θέλουν, έτοιμα να αυτοκαταστραφούν και να αναγεννηθούν, βιώνοντας την αλήθεια του μύθου του Φοίνικα.⁷⁴

⁶⁸ “ἀλλὰ πρῶτον εὐλαβηθῶμέν τι πάθος μὴ πάθωμεν. Τὸ ποῖον; ἦν δ’ ἐγώ. Μὴ γενώμεθα, ἦ δ’ ὅς, μισόλογοι, ὥσπερ οἱ μισάνθρωποι γινόμενοι Αῠθήνα, ὥς οὐκ ἔστιν, ἔφη ὅτι ἂν τις μεῖζον τούτου κακὸν πάθοι ἢ λόγους μισήσας.” Βλ. Πλάτωνος, *Φαίδων*, 89d.

⁶⁹ Μαξ Χορκχάιμερ, *Η Έκλειψη του Λόγου*, μτφ. Θέμις Μίνογλου, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1987, σελ. 229.

⁷⁰ FW, σελ. 146.

⁷¹ Υπαινιγμός του Joyce στο έργο του Giordano Bruno υπό τον τίτλο *Gli Eroici Furori*. Βλ. FW, σελ. 509.

⁷² FW, Β’, σελ. 811.

⁷³ Ernst Bloch, *Il Principio Speranza*, a cura di Remo Bodei, Garzanti Editore, Milano 2009, p. p. 231 – 232.

⁷⁴ FW, σελ. 127.

1.3. Ο εαυτός και ο άλλος: θραύσματα και σπαράγματα γύρω από το μυστικό

έδιζήσάμην έμεωυτόν (B 122)

“Τώρα αφήστε τους εκατονταπλάσιους εαυτούς του εγούργου μου καθώς τους αποκαλεί ο Μιχαλονίκολας ο Κουσάνος, - από όλους τους οποίους εγώ στη συνέχεια δι’ αναγωγής παραιτούμαι – διά της συμπτωσεοχορείας των αντιθέτων τους να αμαλγαματοξανασυγχωνευθούν σ’ εκείνη την ταυτότητα των μη διακρινόμενων όπου οι Φουρναραίοι και οι Χασάπηδες μπορεί να σταματήσουν να μας βασανίζουν με αμφιβολίες και [...] αυτό το εξοχομεσαέξω καφεμπρούνο καντηλέρι του Νόλα να λιώσει εν ειρήνη!”⁷⁵

Σύμφωνα με τον Levinas, η ετερότητα του Εγώ, που εκλαμβάνει τον εαυτό του ως έναν άλλον, μπορεί να εξάπτει την φαντασία του ποιητή, επειδή είναι το παιχνίδι του Ίδιου: η άρνηση του εγώ από τον εαυτό του – είναι για την ακρίβεια ένας από τους τρόπους ταυτοποίησης του Εγώ. Γι’ αυτό και το Εγώ που απωθεί τον εαυτό του, που τον βιώνει ως απέχθεια, το Εγώ που είναι αγκιστρωμένο στον εαυτό του και τον βιώνει ως ανία – είναι τρόποι αυτοσυνείδησης και βασίζονται στην αδιάρρηκτη ταυτότητα του εγώ με τον εαυτό του.⁷⁶ Διότι, πάντα κατά τον Levinas, το να είμαι εγώ σημαίνει να έχω την ταυτότητα ως περιεχόμενο, καθώς αυτό το εγώ δεν είναι βέβαια ένα ον που παραμένει πάντοτε το ίδιο αλλά το ον του οποίου η ύπαρξη συνίσταται στην ταύτιση με τον εαυτό του, στην επανεύρεση της ταυτότητάς του μέσα από όλα όσα του συμβαίνουν. Συνεπώς το Εγώ είναι η κατεξοχήν ταυτότητα, το πρωταρχικό έργο της ταυτοποίησης.⁷⁷

Εφόσον όμως το Εγώ δεν παραμένει πάντοτε το ίδιο κι εφόσον η ελευθερία μας έγκειται στο ότι *είναι ένα ον – που – δεν – είναι – αυτό – που – είναι και είναι – αυτό – που – δεν – είναι*,⁷⁸ τότε ανεξάρτητα από τις εκάστοτε τυχαίες εν μέρει ταυτοποιήσεις, το Εγώ διαφεύγει, είναι παρόν και ασύλληπτο, αποτελεί την κατεξοχήν μηδενποιητική και δημιουργική αρχή που αλληλεπιδρά συνειδητά ή μη με αστερισμούς πραγμάτων, οι οποίοι δίνουν και παίρνουν τον τόνο της ζωής από την (και στην) έμφυτη και συγκροτητική δύναμη της ποιητικότητάς μας, που όχι μόνον επιβεβαιώνει κατ’ ουσίαν την ελευθερία μας και μια εγγενή απροσδιοριστία, αλλά ταυτοχρόνως φαίνεται να καθιστά ασαφή τα όρια μεταξύ τέχνης και ζωής, μιας και η

⁷⁵ Egourge: εγώ + έργο < (ego) urge (παρόρμηση, έντονη επιθυμία). Πρβλ. Coincidence of their contraries < coincidence of contraries: σύμπτωση των αντιθέτων του N. Cusanus, FW, σελ. 190.

⁷⁶ Emmanuel Levinas, *Ολότητα και Άπειρο, δοκίμιο για την εξωτερικότητα*, ό.π., σ.σ. 29- 31.

⁷⁷ Ό.π.

⁷⁸ “Η ανθρώπινη πραγματικότητα είναι ελεύθερη επειδή δεν είναι επαρκώς, επειδή αποσπάται διαρκώς από τον εαυτό της και επειδή εκείνο που υπήρξε χωρίζεται με ένα μηδέν από αυτό που είναι και από αυτό που θα είναι”. Βλ. Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σελ. 668.

ζωή του καθενός μας είναι ένα ανολοκλήρωτο έργο τέχνης για το οποίο μπορούν να ειπωθούν τα πάντα και τίποτα: Τα πάντα, διότι οι μεταφορές μας είναι ανεξάντλητες και αξιοθαύμαστες, δεδομένου ότι επιχειρούμε κατά τρόπο ηρωικό την επανύφανση ενός τέτοιου ιστού, και τίποτα, από την στιγμή που υπάρχουν αίτια τα οποία δεν φτάνουν ποτέ ως την εμπειρία και συνεπώς είμαστε κατά κάποιο τρόπο καταδικασμένοι από την ελευθερία μας και την ελευθερία της ζωής στο ανολοκλήρωτο εντός του απείρου, σε μια μάταιη και γλυκόπικρη προσπάθεια σύλληψης του ασύλληπτου που επιβεβαιώνει την ρήση που θέλει τον άνθρωπο να συγκροτείται θεμελιωδώς σαν επιθυμία να είναι Θεός,⁷⁹ επιθυμία – έκφραση της τραγικότητας του πεπερασμένου.

Ως εκ τούτου, η ελεύθερη ενοποίηση, δηλαδή η ενότητα που είναι το είναι του ανθρώπου και που εμείς την αντιλαμβανόμαστε ως την ιδιοσυγκρασιακή ποιητική φαντασία, δεν είναι αναλυτέα ούτε αναγώγιμη σε πρωταρχικά δεδομένα, σε επιθυμίες που τις υποβαστάζει το υποκείμενο όπως το αντικείμενο τις ιδιότητές του, και ούτε κατά πάσα πιθανότητα μπορούμε να αναχθούμε έως την καταγωγική προβολή του καθενός από εμάς, αν υποθέσουμε ότι αυτή υπάρχει. Επιπλέον, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε κάποιο ψυχικό γεγονός ως προνομιούχο ή ανώτερο ή κεντρικό, διότι όλοι μας οι τρόποι ύπαρξης εκδηλώνουν εξίσου την ελευθερία μας και επειδή είναι τρόποι να είμαστε το οικείο μας μηδέν.

Το πρόσωπο είναι μεν ολότητα, και σε κάθε του πράξη, όσο ασήμαντη ή επιτόλαιη και αν θεωρείται, εκφράζεται ολόκληρο, όπως στο έργο τέχνης κάθε επιμέρους δομή υποδεικνύει ποικιλοτρόπως ποικίλες επιμέρους δομές της ολικής δομής,⁸⁰ πλην όμως κανένας συνδυασμός των επιμέρους δομών δεν θα μας δώσει τίποτε παραπάνω από μια ατελή περιγραφή εκείνου που πάντα θα διαφεύγει. Τούτο δεν σημαίνει βέβαια ότι θα πρέπει να παραιτηθούμε από την προσπάθεια δημιουργίας μεταφορών εξαιτίας της αδυνατότητας σύλληψης του ασύλληπτου. Τουναντίον, οφείλουμε να εξακολουθούμε να διανοούμαστε το αδιανόητο, προσδίδοντας το μεγαλύτερο δυνατό εύρος στις μεταφορές μας, κατανοώντας την ποικιλοχρωμία της ζωής, του εαυτού και του άλλου και προπαντός μη υποκύπτοντας σε υπεραπλουστεύσεις οι οποίες συρρικνώνουν τα όρια του εαυτού, αποδίδοντάς του μονοσήμαντα κατηγορήματα που βασίζονται στο μύθευμα του φυσικού ρόλου και στην ταύτιση του προσώπου με έναν από αυτούς.⁸¹

Διότι όσο κι αν η ακαθοριστία του εαυτού φαίνεται να αμβλύνεται εν μέρει όταν το υποκείμενο ενσαρκώνει έναν ρόλο, σαν να μας καθησυχάζει μέσω ενός είδους υπόσχεσης που εγγυάται σταθερότητα, εντούτοις δεν παύουμε ποτέ να έχουμε συνείδηση του γεγονότος ότι παίζουμε έναν ρόλο, και ως εκ τούτου να βρισκόμαστε σε απόσταση από αυτόν, να μην τον είμαστε και ταυτοχρόνως να μπορούμε να ενσαρκώσουμε διαφορετικούς ρόλους ή και τον ίδιο με διαφορετικό τρόπο, αναπεριγράφοντάς τον και σκηνοθετώντας τον εκ νέου. Συνεπώς, ο εαυτός αυτοσκηνοθετείται,⁸² δίχως να αποκρυσταλλώνεται παρά μόνο προσωρινά,

⁷⁹ “Τί θέλετε να είναι ένας άνθρωπος που δεν δοκίμασε ποτέ να γίνει όμοιος με τους θεούς; Είναι λιγότερο από άνθρωπος.” Βλ. Paul Valéry, *επιλογή από το έργο του*, εισαγωγή - μετάφραση Χάρα Μπανάκου – Καραγκούννη, εκδ. Στιγμή, Αθήνα, 2007, σελ. 29.

⁸⁰ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σελ. 774.

⁸¹ Βλ. Γιώργος Πεφάνης, *Περιπέτειες της Αναπαράστασης, Σκηνές της Θεωρίας II*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σ.σ. 448 – 451.

⁸² Ό.π., σελ. 469.

αυτοερμηνεύεται μέσω της ποιητικότητάς του και της πνευματικής του αγρύπνιας και είναι πάντοτε έτοιμος να αρνηθεί αυτό που αναλαμβάνει και αυτό που του αποδίδουν. Την στιγμή μάλιστα όπου η πρότερη προβολή καταρρέει μέσα στο παρελθόν υπό το φως μιας νέας προβολής που εμφανίζεται πάνω στα ερείπιά της και ακόμα απλώς αχνοδιαγράφεται, εκεί όπου, όπως γράφει εξαιρετικά ο Sartre, “η ταπείνωση, η αγωνία, η χαρά, η ελπίδα συναιρούνται στενά, όπου αφήνουμε για να πιάσουμε και πιάνουμε για ν’ αφήσουμε, συχνά φάνηκε ότι προσφέρουν την πιο καθαρή και συγκινητική εικόνα της ελευθερίας μας.”⁸³ Καταρρέει η πρότερη προβολή, έτσι όπως την αντιλαμβάνεται και ο Hermann Broch στους *Υπνοβάτες* του: “[...] η τόσο επίφοβη κατάρρευση των ανθρώπινων μορφών σε ένα κενό από συνεχώς μεταβαλλόμενα ύψη και βάθη έπρεπε να είναι το πρώτο στάδιο μιας ανανεωμένης και πιο φωτεινής ενότητας μέσα σε μια ιερή και νεφελώδη κοινωνία με το θείο, κι όχι ένα απλό αποτύπωμα του εγκόσμιου προσώπου, αλλά μια υπόσχεση της ομοίωσης με το θεϊκό, μια κρυστάλλινη σταγόνα που έπεφτε από το σύννεφο τραγουδώντας.”⁸⁴

Εντός αυτού του πλαισίου, το *Finnegans Wake* εκφράζει ρητά μέσα στην ομίγλη του, το πέρασμα από τον κλειστό κόσμο στο άπειρο σύμπαν, από τον *εαυτό* – *κελί*⁸⁵ του ανθρώπου που *τιμωροταυτοποιείται*⁸⁶ βάνανσα από ρόλους, κέντρα και ουσίες, στην *κατηφοροθανατολισθηρή κατάσταση*⁸⁷ της ποιητικής ιδιοσυγκρασίας, της οποίας το είναι πρέπει να γίνει αντιληπτό ως ένα δυναμικό πεδίο που δεν συλλαμβάνεται και που κυρίως δεν είναι εφικτή η ποσοτικοποίηση των ποιοτήτων του. Από το ένα και μοναδικό λεξιλόγιο, την μοναδική ορθή περιγραφή, σε μία όπως είδαμε κβαντική κατάσταση, σε μία κατάσταση απροσδιοριστίας και φάσματος πιθανοτήτων και τυχαιοτήτων, ποίησης δίχως τέλους, όπου εμείς οφείλουμε να τραβήξουμε κάπου τη γραμμή στη αδιαίρετη πραγματικότητα⁸⁸ ενός αβέβαιου κόσμου και εαυτού, οι οποίοι υπάρχουν ως πλάτος πιθανοτήτων.

Ιδού λοιπόν που ξεπροβάλλει ο φλογερός ενθουσιασμός ενός φυλακισμένου που βλέπει να καταρρέουν οι τοίχοι της φυλακής του, που “εξαγγέλλει την διάρρηξη των σφαιρών που μας χωρίζουν από τους απέραντους ανοιχτούς χώρους και τους ανεξάντλητους θησαυρούς του συνεχώς ανανεούμενου αιώνιου και άπειρου σύμπαντος.”⁸⁹ Το καντηλέρι του Νόλα λιώνει εν ειρήνη, αφού πρώτα έχει κατακάψει τα τεχνητά και ψευδή σύνορα του αποκεντρωμένου και άπειρου σύμπαντος, ενός τέλειου σύμπαντος όπου πουθενά δεν μπορεί να βρεθεί σταθερότητα και γι’ αυτόν

⁸³ Βλ. επίσης Ernst Bloch, *Il Principio Speranza*, a cura di Remo Bodei, Garzanti Editore, Milano 2009, σελ. 289.

⁸⁴ Hermann Broch, *Οι υπνοβάτες, I. 1888, Πάσενοβ ή ο Ρομαντισμός*, μτφ. Κώστας Κουντούρης, εκδ. Μέδουσα, Αθήνα, 2001, σελ. 172.

⁸⁵ Himcell < him+ cell < himself. FW, σελ. 291.

⁸⁶ Ό.π., σελ. 193.

⁸⁷ Ό.π.

⁸⁸ Ό.π., Β', σ.σ. 21- 22.

⁸⁹ Αλέξανδρος Κουϊρέ, *Από τον κλειστό κόσμο στο άπειρο σύμπαν*, μτφ. Παυλίνα Λάμψα, εκδ. Ευρυαλος, Αθήνα, 1989, σελ. 47.

ακριβώς τον λόγο τέλειο, διότι είναι ζωντανό. Η κίνηση και η αλλαγή είναι σημάδια τελειότητας, καθώς ένα σταθερό σύμπαν θα ήταν ένα νεκρό σύμπαν.⁹⁰

Συνεπώς, η ιεραρχική δομή του σύμπαντος δεν μπορεί να υποστηριχθεί, εφόσον δεν υπάρχει κέντρο τελειότητας σε σχέση με το οποίο το υπόλοιπο σύμπαν θα έπαιζε έναν ρόλο υποδεέστερο. Όλα τα συστατικά του σύμπαντος συμβάλλουν στην τελειότητά του μέσω της διαρκούς αλληλεπίδρασής τους, ως διαφορετικές μορφές με τις οποίες μπορεί να εμφανιστεί η ύλη, ποτέ αποκομμένες και αυθύπαρκτες, αλλά πάντοτε αλληλεξαρτώμενες σε ένα πυκνό πλέγμα σχέσεων που αδυνατεί να αντιληφθεί το πεπερασμένο ον. Διότι η ζωή υπερβαίνει την διάνοιά μας, η οποία συνιστά συρρίκνωση, διά συμπτκνώσεως, μιας ευρύτερης δύναμης.⁹¹

“Εξηγώντας τη ζωή με τη διάνοια που είναι μια ακίνητη και αποσπασματική άποψη της ζωής, συρρικνώνουμε υπέρμετρα την σημασία της ζωής. Η διάνοια είναι απλώς η αναγκαστικά επίπεδη προβολή μιας πραγματικότητας που είναι ανάγλυφη και βαθιά.[...] Η ζωή αντιθέτως είναι κίνηση και τάση, και η ουσία της τάσης είναι να αναπτύσσεται με τη μορφή δέσμης, δημιουργώντας διστάμενες κατευθύνσεις στις οποίες θα κατανείμει την ορμή της.[...] Η κίνηση αυτή συνιστά την ενότητα του οργανωμένου κόσμου, ενότητα γόνιμη, απείρως πλούσια, ανώτερη από οτιδήποτε θα μπορούσε να ονειρευθεί μια διάνοια, δοθέντος ότι η διάνοια είναι μόνον μία από τις όψεις ή από τα προϊόντα της.”⁹²

Τούτη η κίνηση, η οποία μπορεί να εκληφθεί ως η πρόθεση της ζωής, μας διαφεύγει, όσο κι αν προσπαθούμε να την συλλάβουμε μέσω των τεχνών και των επιστημών μας.

Εντός αυτής της κίνησης βρισκόμαστε κι εμείς, ως τάσεις και ως πιθανότητες όπου τα διάφορα μέρη του δυναμικού πεδίου του είναι μας αλληλοδιεισδύουν και συνθέτουν μια πολλαπλή ενότητα και μια ενιαία πολλαπλότητα,⁹³ μας καθιστούν δηλαδή μια *απέραντη δυνητικότητα*, ώστε η μετάβαση από τον άπειρο κόσμο στον άπειρο εαυτό να μην θεωρείται ένα αυθαίρετο άλμα, δεδομένου μάλιστα ότι αυτός ο παραλληλισμός αποδεικνύεται ποικιλοτρόπως, τόσο από τα επιτεύγματα των διαφόρων λεξιλογίων του πολιτισμού μας όσο και από την αόριστη ενόρασή μας.

Στο *Finnegans Wake*, ο πρωταγωνιστής του έργου, δηλαδή ο εκάστοτε αναγνώστης – συγγραφέας που συμμετέχει ούτως ή άλλως στο παιχνίδι της απέραντης δυνητικότητας, αποφασίζει να διερευνήσει και ταυτόχρονα να διευρύνει την αυτοσυνείδησή του και την γνώση του ως προς το άπειρο πλέγμα των σχέσεων των διαφόρων μερών του είναι του, αντιλαμβανόμενος όμως ότι όσο προχωράει τόσο

⁹⁰ Κώστας Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφ. Δημήτρης Δημητριάδης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1976, σελ.126.

⁹¹ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2016, σελ. 56.

⁹² Ο.π., σελ. 111.

⁹³ “Αραγε η προσωπικότητά μου, σε μια δεδομένη στιγμή, είναι μία ή πολλαπλή; Αν δηλώσω ότι είναι ενιαία, τότε κάποιες εσωτερικές φωνές εγείρονται και διαμαρτύρονται. Είναι οι φωνές των αισθήσεων, των συναισθημάτων, των παραστάσεων ανάμεσα στις οποίες κατανέμεται η ατομικότητά μου. Αν *πάλι* την χαρακτηρίσω διακριτά πολλαπλή, εξεγείρεται η συνείδησή μου με την ίδια δριμύτητα. Βεβαιώνει ότι οι αισθήσεις μου, τα συναισθήματά μου, οι σκέψεις μου είναι αφαιρέσεις του εαυτού μου και ότι κάθε κατάστασή μου εμπεριέχει όλες τις άλλες. Κατά συνέπεια είμαι μια πολλαπλή ενότητα και μια ενιαία πολλαπλότητα.” Βλ. Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2016, σελ. 246.

παρασύρεται σε έναν στροβιλόκοσμο, σε έναν χαόκοσμο όπου τα πάσης φύσεως συστήματα δεν είναι ρούχα κομμένα και ραμμένα γι' αυτόν τον κόσμο και τον εαυτό, που ναι μεν κρυώνουν αλλά προτιμούν να περπατάνε γυμνοί στο κρύο της αβεβαιότητας παρά να φορούν αυτά τα φανταχτερά, αυθάδικα και μάταια ρούχα. Κανένα εξουσιαστικό σύστημα δεν δύναται να απαντήσει τελεσίδικα εκ των προτέρων ή εκ των υστέρων, σαν την γλαύκα που “ξεκινάει το φτερούγισμά της το πρώτον με την έλευση του δειλινού”,⁹⁴ ως προς το είναι, το οποίο είναι πάντα και εσόμενον.⁹⁵ Καμμία ουσία δεν προηγείται της ύπαρξης⁹⁶ και καμμία γνώση δεν κατέχει πλήρως κανένα από τα αντικείμενά της, γι' αυτό και δεν πρέπει να παράγει το φάντασμα ενός όλου.⁹⁷ Κανένα αντικείμενο δεν χωράει ακριβώς στην έννοιά του. Η απομαγικοποίηση της έννοιας μέσω της κατανόησης του συστατικού χαρακτήρα του μη εννοιολογικού στοιχείου θα συντελούσε στο να μην αυτοαπολυτοποιηθεί η σκέψη και να μην εγείρει ο εαυτός αξιώσεις θεοποίησης μέσω της αυταπάτης του ότι θα μπορούσε τάχα να δεσμεύσει την ουσία των πραγμάτων στο πεπερασμένο πλαίσιο των ορισμών του, ιδού και μέσα από τα λόγια του Καζαντζάκη:

“Μαχόμαστε να κάνουμε τη ζωή ορατή, να της δώσουμε πρόσωπο, να την τυλίξουμε μέσα σε λέξεις, σε αλληγορίες και στοχασμούς και ξόρκια, να μη μας φύγει. Μα δε χωράει στα είκοσι τέσσερα γράμματα που αραδιάζουμε. Ξέρουμε, όλες τούτες οι λέξεις, οι αλληγορίες, οι στοχασμοί και τα ξόρκια είναι πάλι μια νέα μάσκα που κρύβει την Άβυσσο.”⁹⁸

Απέναντι στην πλήρη κυριαρχία της μεθόδου, οφείλουμε να προτάξουμε το στοιχείο του παιχνιδιού, του υπεύθυνου παιχνιδιού όπως θα δούμε και στο τρίτο μέρος της παρούσας μελέτης, κατά το οποίο η μη αφελής σκέψη ξέρει πόσο λίγο μπορεί να πλησιάσει αυτό που σκέφτεται και ξέρει ότι και η ίδια είναι άρνηση, αντίσταση κατά του επιβαλλόμενου σ' αυτήν, μια κληρονομιά που απέκτησε από τη σχέση της εργασίας προς το υλικό της. Γι' αυτό και ο πρωταγωνιστής του *FW* παραιτείται από τους εαυτούς του, τους αρνείται διότι δεν τους είναι. Δεν γνωρίζει τί είναι, γνωρίζει τί δεν είναι. Βαίνει αποφαστικά όχι προς την αποθέωσή του, αλλά την αποθεοποίησή του, καθώς βιώνει την διαρκή και συγκλονιστική διαμεσολάβησή του από το Άλλο, το άγνωστο και ασύλληπτο Άλλο, τούτο το θεμελιώδες στοιχείο του εαυτού.

Όπως επισημαίνει και ο Sartre, το “είναι – μου – για – τον – άλλον αποβαίνει αναπότρεπτη διάσταση του εγώ μου και όποιος κάποτε ήταν για τον άλλον έχει μολυνθεί στο είναι του για τον υπόλοιπο βίο του και δεν θα παύσει να συλλαμβάνει την διάσταση του είναι – για – τον – άλλον ως διηνεκή δυνατότητα του είναι του”,⁹⁹

⁹⁴ Γκέοργκ Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, μτφ. Σταμάτης Γιακουμής, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σελ. 30.

⁹⁵ Κορνήλιος Καστοριάδης, “Ανθρωπολογία, Φιλοσοφία, Πολιτική”, Αθήνα, στο *Η Άνοδος της Ασημαντότητας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Ύψιλον / βιβλία, Αθήνα, 2000, σελ. 147.

⁹⁶ Jean – Paul Sartre, *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*, μτφ. Κώστας Σταματίου, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2012, σ.σ. 22 – 23.

⁹⁷ Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, ό.π., σελ. 27.

⁹⁸ Νίκος Καζαντζάκης, *Ασκητική*, επιμέλεια Πάτροκλος Σταύρου, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα, 2012, σ.σ. 58, 64, 65.

⁹⁹ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σελ. 645.

δίχως εντούτοις να μπορεί να συλλάβει τον άλλον ή το εγώ του που διαφεύγουν και αλληλοδιαμεσολαβούνται, παρά μόνον μέσω μιας φευγαλέας, μερικής και ρευστής ποιητικής σύνθεσης και ανασύνθεσης, η οποία θεμελιώνει την μοναδικότητα και την ελευθερία εντός ενός ανθιστάμενου κόσμου.

Ο καθένας από εμάς, ο ήρωας του *FW* που εμφανίζεται στο έργο με τα αρχικά HCE (“Here Comes Everybody: Να ο Καθένας”),¹⁰⁰ αναδύεται σε έναν κόσμο όπου υπάρχει ήδη ο άλλος. Αναδύεται μάλιστα ως ένοχος έναντι του άλλου, αλλά ο λόγος της ενοχής καλύπτεται από μια ομίχλη, σαν να βρισκόμαστε εντός ενός μουντού καφκικού σκηνικού όπου οφείλουμε να επωμιστούμε τούτη την ενοχή, την δίκη και την καταδίκη, ερριμένοι από ψηλά σε ένα αζεδιάλυτο μείγμα ευθύνης και αγωνίας, δίχως να μπορούμε να διακρίνουμε τί είναι τί καθώς αυτά συναιρούνται, αφού η ευθύνη ίσως να είναι απλά μια έκφανση της θεμελιώδους μας αγωνίας. Ένοχοι διότι νιώθουμε, εξαιτίας του άλλου, την αλλοτριώσή μας και την γύμνια μας, ένοχοι διότι εξαιτίας μας αλλοτριώνεται ο άλλος. Αποτελούν άραγε όλες οι κατοπινές μας σχέσεις με τον άλλον παραλλαγές πάνω στο αρχικό θέμα της ενοχής μας; Ο καθένας από εμάς επωμίζεται την ενοχή και την πτώση όπως ο ήρωας της Αγρύπνιας, ο οποίος δεν έχει ξεκάθαρη εικόνα ούτε των λόγων της ενοχής του ούτε γνωρίζει τί προκάλεσε την πτώση του, την πτώση που ξαναϊστορείται από το λίκνο μέχρι το βασίλειο της ζωής:

“Τί λοιπόν πράγματι έφερε εκείνη την τραγωδιομέρα βροντοπέμπτη αυτό το αρχέγονο αμάρτημα του φιντιμωρημένου; Μέχρι σήμερα υπάρχουν χίλιες και μία ιστορίες, χιλιοειπωμένες γι’ αυτό. Το κυβόσπιτό μας ακόμα σείεται σαν ηχομαρτυρία στη βροντή της αραφάτας του, αλλά ακούσαμε εμείς επίσης μέσα από αλληλοδιάδοχους αιώνες αυτή την κουρελόμοια κορεΐσοχορωδία των καλιχαλιφοχαμένων μουγγομουσουλμάνων που θα μαυροπετροφύλαγαν την ασπρόπετρα πάντα αναποδοπεταγμένοι έξω από τον παράδεισο. Στήριξέ μας έτσι κι αλλιώς στην αναζήτησή μας για την στεγανοητικότητα.”¹⁰¹

Ο καθένας από εμάς βιώνει την ύπαρξή του μέσα στην αγωνία και την ενοχή, ως έκπτωτος Αδάμ και ως καφκικός ήρωας. Το αλλοτριωμένο μου εγώ είναι ο δεσμός μου με τον άλλον και ταυτόχρονα το σύμβολο του απόλυτου χωρισμού μας.¹⁰² Διότι “η παρουσία του καθενός μαθαίνει να εξαρτάται από τη βούληση των άλλων, η δε υποκειμενική βούληση μαθαίνει το «είναι δι’ έτερον», αντλεί δε το υλικό της και τις προυποθέσεις της από την υποκειμενικότητα των άλλων. Η δραστηριότητα καθίσταται υπό όρους, κάθε δε μεταβολή ή βελτίωση ή τροποποίηση στις συνθήκες της παρουσίας και της ύπαρξης γίνεται πάντα σε συνεννόηση και σε συσχετισμό με τις βουλήσεις των άλλων.”¹⁰³

¹⁰⁰ Που ως μεταβλητές παίρνουν διάφορες τιμές όπως θα δούμε στη συνέχεια.

¹⁰¹ Ό.π., σ.σ. 54 - 56. Finned < fined (τιμωρημένος ως αμαρτωλός) + Finn (όνομα που χρησιμοποιούσαν τα τευτονικά φύλλα για άτομα που προέρχονταν από τη βορειοανατολική Ευρώπη ή τη Σκανδιναβία). Finnagain < fin (τέλος) + again (πάλι) < Finnegan. Thundersday < thunders + day < Thursday. Cubehouse: μουσουλμανικό τέμπλο που θεωρείται από τους μουσουλμάνους το ιερότερο μέρος στον κόσμο, περιέχει την ιερή μαύρη πέτρα που έπεσε από τον ουρανό άσπρη αλλά έγινε μαύρη από τις αμαρτίες αυτών που την άγγιξαν. Choruysh < Koreish: φυλή στη Μέκκα την εποχή του Μωάμεθ, οι οποίοι και τον εκτέλεσαν. < Chorus: ο χορός, η χορωδία. Unqualified < αχαρακτήριστοι < (Un)kali(phied) < kali:θεά του θανάτου των ινδουιστών < caliph: χαλίφης.

¹⁰² Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σελ. 463.

¹⁰³ Γκέοργκ Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, ό.π., σελ. 156.

Ο άλλος που συλλαμβάνει το είναι μου ως αντικείμενο, στην ουσία με οριοθετεί, και τούτη η αντικειμενότητά μου είναι η αιτία κάθε μου φόβου, καθώς βλέπω ότι ναι μεν συνιστώ ένα άπειρο πλήθος δυνατοτήτων, πλην όμως οι πιθανότητες αυτές δεν είναι δικές μου. Συνεπώς ο φόβος, η αγωνία και η ενοχή συνοδεύουν την πτώση μας στον κόσμο και βιώνονται ακόμα και κατά την χάραξη της αντίθετης πορείας, από κάτω προς τα πάνω, από την πτώση στην άνοδο, καθώς προβάλλω τις δικές μου πιθανότητες και καθώς υπερβαίνω την αντικειμενότητά μου, επιχειρώντας ταυτοχρόνως να θανατώσω τις δυνατότητες του άλλου, πράγμα βεβαίως αδύνατο, δεδομένου ότι ο άλλος διαφεύγει την ίδια ώρα που με μολύνει και με συνιστά.

Υπερβαθείσες – υπερβάσεις ή υπερβαίνουσες – υπερβάσεις, βιώνουμε το παιχνίδι της ελευθερίας και την ελευθερία του παιχνιδιού, επωμιζόμενοι την ευθύνη, δίχως ποτέ να είμαστε απόλυτα ελεύθεροι ούτε όμως και απόλυτα υποκείμενοι στις επιβαλλόμενες πιθανότητες και υποβαθμίσεις εκ μέρους του άλλου, διότι έχουμε την δυνατότητα να βαίνουμε από την υποβάθμιση στην μεταμόρφωση, ακριβώς όπως και ο άλλος, διατηρώντας από κοινού το μυστικό, βουτώντας στο κενό του κόσμου των πιθανοτήτων, αναγνωρίζοντας πως πλάι στην πραγματικότητα υπάρχει η δυνατότητα, και η διαφορά αυτών των δύο είναι το κινούν της διαλεκτικής.¹⁰⁴

Σε τούτη την διαλεκτική οδηγείται η σκέψη από την αναπόφευκτη ανεπάρκειά της,¹⁰⁵ από το χρέος της απέναντι στο άλλο. Μια διαλεκτική που δεν λαμβάνει θέση εκ των προτέρων και που πρέπει να εννοηθεί ως η συνεπής συνείδηση της μη ταυτότητας. Αυτή η στροφή προς το μη ταυτόσημο συνεπάγεται την άρνησή μας να θέσουμε το είναι πριν το ον και να διαλύσουμε το άλλο μέσα στο ίδιο, αγνοώντας την υποχρέωσή μας έναντι του άλλου.¹⁰⁶ Διότι “μια φιλοσοφία που δεν θέτει υπό συζήτηση το Ίδιο, είναι μια εγωλογία και μια φιλοσοφία της αδικίας.”¹⁰⁷

Ενόψει λοιπόν αυτής της αδικίας, ο έκπτωτος Αδάμ οφείλει να επισημάνει το μη συνοψίσιμο στοιχείο της σχέσης του με τον άλλον, τον άλλον που είναι μη αναγώγιμος και ξένος, απειθής σε κάθε τυπολογία και σε κάθε ταξινόμηση,¹⁰⁸ φυλάσσοντας καλά το μυστικό με την ξενικότητά του που είναι η ίδια του η ελευθερία. Κι όμως ο άλλος ως ξένος είναι ο μόνος που μπορεί να μας μάθει κάτι, ο άλλος που είναι το εγώ μου και που χωριζόμαστε μονάχα εξαιτίας της κοινής μας ελευθερίας και της απροσδιοριστίας του εαυτού μας.¹⁰⁹

Αυτός είναι ο άλλος που μας κάνει να θέλουμε να θέλουμε, δείχνοντάς μας μέσω του επιθυμείν την ανεπάρκειά μας, την ατέλειά μας και την πτώση μας. Η κίνηση είναι η αρρώστια του είναι, η καταδίκη του και η ελευθερία του. Η ποιητική μας σύνθεση, η ζωή μας, είναι κατ’ ουσίαν μια κλητική προσφώνηση, εκφρασμένη σε διαφορετικές μορφές και αναδυόμενη υπό διαφορετικές στάσεις που λαμβάνουμε

¹⁰⁴ Κωνσταντίνος Ράντης, *Φύσις και Πνεύμα, από τους Προσωκρατικούς στην Κριτική Θεωρία*, εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα, 2008, σελ. 22.

¹⁰⁵ Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, ό.π., σελ. 16.

¹⁰⁶ Η θεμελίωση της υποχρέωσής μας έναντι του άλλου και η σχετική τεκμηρίωση θα καταστεί σαφέστερη στο τρίτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

¹⁰⁷ Emmanuel Levinas, *Ολότητα και Άπειρο, δοκίμιο για την εξωτερικότητα*, ό.π., σελ. 44.

¹⁰⁸ Ό.π., σελ. 83.

¹⁰⁹ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σελ. 443.

έναντι του άλλου: σύγκρουση, αδιαφορία, μίσος, έρωτας, ανοχή, φιλία, όλα αυτά συνυπάρχουν, όσο κι αν η ένταση ενός εξ αυτών υπερτερεί σε κάποια δεδομένη χρονική στιγμή. Και όπως θα ήταν ανόητο να πιστέψουμε ότι μπορεί να υπολογιστεί η ηδονή ή ο πόνος και ότι σύμφωνα με τον Pierre – Louis Moreau de Maupertuis “η ποσοτική τιμή των ευτυχισμένων ή δυστυχισμένων καταστάσεων της ζωής μπορεί γενικά να οριστεί ως το γινόμενο της έντασης της ηδονής ή του πόνου επί τον χρόνο της διάρκειάς τους”,¹¹⁰ έτσι δεν θα πρέπει και να θεωρήσουμε ότι θα ήταν δυνατό να χαράξουμε ένα απόλυτο όριο στις στάσεις που λαμβάνουμε έναντι του άλλου, ότι δηλαδή στη μία στάση δεν εμφιλοχωρεί η άλλη ή ότι θα μπορούσαμε να παγιδεύσουμε το είναι με ένα κατηγορηματικό που θα ίσχυε παντού και πάντα.

Καμμία ψυχή δεν είναι μονάχα ανοιχτή ή μονάχα κλειστή και κανένας εαυτός δεν αποτελεί ένα εύτακτο σύστημα ψυχικών ιδιοτήτων που θα μπορούσαν να υπολογιστούν ή που θα αναλύονταν σε μία μόνον διάσταση, σαν να είχαμε την δυνατότητα να απομονώσουμε την μία από την άλλη. Ενδέχεται φυσικά να αποκρυσταλλώνεται μια τάση του εαυτού μας βασισμένη στη συνέπεια, την μίμηση, την επανάληψη την συνήθεια ή και τον φόβο, αφήνοντας να διαφανεί εντός της ομίχλης μια υπόσχεση που δίνουμε έναντι των άλλων και του εαυτού μας. Παρ’ όλα αυτά, η υπόσχεση είναι πάντα αναιρέσιμη, αιωρούμενη, υποκείμενη σε τροποποιήσεις εξαιτίας λόγων που μας διαφεύγουν εντός της αέναης κίνησης. Διότι οι ψυχές είναι σαν ρυάκια στα οποία διακλαδώνεται ο μέγας ποταμός της ζωής,¹¹¹ και τούτη η ζωή υπερβαίνει όπως είπαμε την διάνοια, όπως υπερβαίνουν την διάνοια ο εαυτός και ο άλλος, καθώς η αρχέγονη ορμή του όλου συνεχίζεται από την κίνηση των μερών. Για αυτήν την κίνηση και για το γίνεσθαι εν γένει έχουμε μονάχα μια κατ’ όνομα γνώση, διότι δεν είναι προσδιορίσιμη, και ό,τι δεν είναι προσδιορίσιμο δεν είναι και παραστάσιμο. Συνεπώς όταν κάνουμε λόγο για ποιότητες, μορφές, θέσεις, προθέσεις και ούτω καθεξής, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι “πάσα απόπειρα ανασύστασης της μεταβολής μέσω καταστάσεων συνεπάγεται αυτή την παράλογη πρόταση: ότι δηλαδή η κίνηση απαρτίζεται από ακινησίες.”¹¹²

Εντούτοις, είμαστε καταδικασμένοι ύστερα από την πτώση να ζούμε και να ανασυνθέτουμε τα θραύσματα της ζωής, τα θραύσματα του εαυτού και του άλλου, τα ποικιλόχρωμα αποσπάσματα και σπαράγματα με τις διάφορες χρωματικές διαβαθμίσεις και τις μουσικές *colorature* που φωτίζουν και συνθέτουν ένα πάντοτε ανολοκλήρωτο έργο τέχνης το οποίο όλο και συμπληρώνεται, μουτζουρώνεται, αναθεωρείται, ενώνει και χωρίζει, αλλά κυρίως ρέει ακατάπαυστα, καθιστώντας την συνείδηση δυστυχισμένη καθώς βιώνει τον χωρισμό από το ίδιο το οντολογικό της θεμέλιο και δεν είναι σε θέση να άρει τις αντιθέσεις και τις αντιφάσεις, αναδεικνύοντας, όπως θα επιθυμούσε βαθιά και ίσως κυριαρχικά, ως αληθινό *Είναι* την ολοκληρωμένη *Ένωση* μέσω της αναγωγής του *Άλλου* στο *Ίδιο*.

Σε τούτο τον μέγα ποταμό της ζωής, στην ποταμορροή πίσω από την εκκλησία της *Εύας* και του *Αδάμ*,¹¹³ κανένα θραύσμα ή σπάραγμα ζωής δεν επιτρέπεται να θεωρηθεί υποδεέστερο του άλλου ή να αγνοηθεί ενόψει κάποιων συμβάντων και

¹¹⁰ Βλ. σχετικά Ernst Cassirer, *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, μτφ. Αννέτε Φώσβινκελ, επιστ. εποπτεία Γιώργος Ξηροπαϊδης, εκδ. MIET, Αθήνα, 2013, σελ. 253.

¹¹¹ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2016, σελ. 256.

¹¹² Ο.π., σελ. 291.

¹¹³ FW, σελ. 43.

πλευρών της ζωής μας, που για χάρη ευκολίας και εξαιτίας της νωθρότητάς μας και της υπεραπλούστευσης – υποβάθμισης που ασκούν τα εξουσιαστικά κέντρα, κρίνονται έξωθεν και *a priori* ως καθοριστικές στην δραματοποίηση και την αποκρυστάλλωση της αίσθησης της ταυτότητας ενός ανθρώπου. Διότι οτιδήποτε, από τον ήχο μιας λέξης ως το χρώμα ενός φύλλου ή την υφή ενός δέρματος, μπορεί να παίζει στη ζωή ενός ατόμου τον ρόλο που επιφυλάσσουν οι φιλόσοφοι σε πράγματα καθολικά και κοινά σε όλους μας.¹¹⁴ Πρόκειται προφανώς για εκείνη την βαθύτερη δύναμη, για την οποία μιλούσε ο Ελύτης, τη δύναμη εκείνη που συνέχει τα παραμικρά με τα σπουδαία, ή τα καίρια με τα ασήμαντα που παύουν να είναι ασήμαντα γιατί ο τενεκές με τα ηλιοτρόπια στο κεφαλόσκαλο μιας εσωτερικής αυλής μπορεί να έχει εξέχουσα σημασία για τον ποιητή,¹¹⁵ για εμένα και τον άλλον, αυτόν μαζί με τον οποίο διαφεύγουμε.

Ο εαυτός και ο άλλος χορεύουν πάντα γύρω από το μυστικό, έχοντας ως μουσική συνοδεία τις φωνές των ποιητών, τις δημιουργίες που εντός της μέθεξης απευθύνουν το τραγικό και απεγνωσμένο κάλεσμα στον άλλον, τον άλλον που με συνιστά και που μαζί με αυτόν διαφεύγουμε στο άπειρο. Και όσο και αν η προσπάθεια φαντάζει μάταιη για τούτο το άχρηστο πάθος που είναι ο άνθρωπος, όσο και αν φαίνεται να είμαστε καταδικασμένοι στην αποτυχία, τόσο θα πρέπει να ελπίζουμε. Να ελπίζουμε για χάρη των απελπισμένων.¹¹⁶ Διότι το *έδιζήσάμην έμεωυτόν* είναι εντέλει η προσωπική και ανεπανάληπτη δημιουργία του καθενός με τα υπάρχοντα υλικά, και τούτη η δημιουργία είναι η φωνή που απευθύνεται στον άλλον, και αυτή η φωνή που μοιάζει ταυτόχρονα έρημη και συντροφευμένη, μοναξιασμένη και πολυφωνική, επιθυμεί να ανοίξουμε ένα πέραςμα εκεί όπου δεν υπάρχει πόρος (B 18), να διανοηθούμε το αδιανόητο και να ομολογήσουμε πως δεν υπάρχει κανένα φως πάνω στους ανθρώπους και τα πράγματα χωρίς την ανταύγεια της υπέρβασης.

¹¹⁴ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, ό.π., σελ. 78.

¹¹⁵ Βλ. Οδυσσέας Ελύτης, *Τα δημόσια και τα ιδιωτικά*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 2011.

¹¹⁶ Διότι “Αν έχουμε ακόμη μια ελπίδα, τη χρωστάμε σ’ αυτούς που δεν έχουν καμιά”. Βλ. Herbert Marcuse, *L’ uomo a una dimensione, l’ideologia della società industriale avanzata*, Giulio Einaudi editore, Torino, 1967, σελ. 266.

Η Μεταφυσική του *Finnegans Wake*

2.1. Η σύγκρουση, η συνάντηση και η ιστορία

*Λύκος ήρθε, φθόνο είδε, κισσό κατέκτησε*¹¹⁷

*Αν όχι τίποτε άλλο, επειδή κατοικούμε στα ίδια χώματα.*¹¹⁸

Αν τα γουρλωμένα μάτια του Angelus Novus βλέπουν την ιστορία ως ένα σωρό ερειπίων και ως πεδίο μιας διαρκούς καταστροφής όπου κυριαρχούν ο πόνος και η δυστυχία, τότε μπορεί κανείς δικαίως να υιοθετεί μια απαισιόδοξη στάση έναντι οποιασδήποτε προσπάθειας εξάλειψης των βασικών εκείνων στοιχείων που συντελούν στη δημιουργία τούτης της αποτρόπαιης εικόνας.¹¹⁹ Και πράγματι, τί θα μπορούσε να αντιπαραθέσει κάποιος στην ιδιοτέλεια, στην πανίσχυρη φιλαυτία και στον ανώφελο εγωισμό, δίχως να κινδυνεύει ταυτόχρονα από την περιφρόνηση της υπεροπτικής πραγματικότητας; Όπως επισημαίνει και ο φωσκολικός ήρωας,

“καμμία γενιά δεν είδε στην πορεία της μονάχα την γλυκιά ειρήνη, ο πόλεμος υπήρξε ανέκαθεν ο κριτής των δικαιωμάτων και η δύναμη επικράτησε ανά τους αιώνες. Έτσι ο άνθρωπος, κρυφά ή φανερά, είναι πάντοτε αμείλικτος εχθρός της ανθρωπότητας και φυλάγοντας τον εαυτό του με κάθε τρόπο, συνωμοτεί εναντίον της Φύσης, που έχει ανάγκη από την ύπαρξη όλων.”¹²⁰

Εν μέσω πολέμων, αλληλοσπαραγμών, καταστροφών και κακουχιών, ανυπέρβλητου μίσους και πανίσχυρης ιδιοτέλειας, δηλαδή μέσα στη διαρκή εξαθλίωση και αλλοτρίωση του ανθρώπινου όντος και του περιβάλλοντός του, το

¹¹⁷ FW, σελ. 215.

¹¹⁸ Οδυσσέας Ελύτης, *Τα δημόσια και τα ιδιωτικά*, ό.π., 2011.

¹¹⁹ Πρόκειται βεβαίως για την θέση που διατυπώνει ο Walter Benjamin σχετικά με την ιστορία και την αναφορά του στον γνωστό πίνακα του Paul Klee που φέρει τον τίτλο Angelus Novus (1920). *Ό,τι εμφανίζεται σε εμάς ως μια αλυσίδα γεγονότων, αυτός το βλέπει μονάχα ως καταστροφή που σωρεύει αδιάκοπα ερείπια επί ερειπίων. Για την συζήτηση γύρω από το νόημα της ιστορίας, τη θέση του Benjamin αλλά και την αντίθετη άποψη βλ. τα αναλυτικά σχόλια του Παναγιώτη Θανασά στο Χέγκελ, ο Λόγος στην ιστορία, εισαγωγή στη φιλοσοφία της ιστορίας, μετάφραση – προλεγόμενα – ερμηνευτικά σχόλια Παναγιώτη Θανασά, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2006.*

¹²⁰ Ugo Foscolo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998, σελ. 78.

Όλον φαντάζει μάλλον ως αναληθές και η οποιαδήποτε πίστη σε μια ιστορία που ξεδιπλώνει ένα παγκόσμιο σχέδιο προς το καλύτερο, είναι με τα υπάρχοντα δεδομένα άκρως παράλογη και αντιφατική. Αυτή είναι κατ' ουσίαν και η κριτική του Adorno στον Hegel, ο οποίος μάλλον επαληθεύεται τρομακτικά και αναποδογυρίζεται, διότι

“καμμία παγκόσμια ιστορία δεν οδηγεί από την κατάσταση αγριότητας στην ανθρωπιά, κάλλιστα όμως υπάρχει μια παγκόσμια ιστορία που οδηγεί από την σφενδόνη στη βόμβα μεγάλων.”¹²¹ Το ότι το Όλον είναι η απόλυτη οδύνη, μια αιώνια κόλαση με μικρές μόνον στιγμές ανάπαυλας, ένα ναυάγιο παρόμοιο με εκείνο του Gericault,¹²² και ότι καμμιάς μορφής παρέμβαση δεν πρόκειται να μας λυτρώσει, ούτε τώρα ούτε μετά, είναι μια άποψη που είτε προκρίνει την ανυπαρξία ως τον μοναδικό τόπο γαλήνης, είτε εξωθεί το έλλογο ον στην κατανόηση και την αναδιαμόρφωση του υπάρχοντος.

Έτσι λοιπόν, μπορεί ο Schopenhauer να είχε δίκιο όταν υποστήριζε ότι ο Δάντης βρήκε πρόσφορο έδαφος για την κόλασή του στην μίζερη πραγματικότητα μας ενώ από την άλλη συνάντησε ανυπέρβλητες δυσκολίες όταν έπρεπε να μιλήσει για τον παράδεισο μιας και ο κόσμος μας δεν προσφέρει κάτι ανάλογο,¹²³ όμως θα πρέπει να αναρωτηθούμε, αν πέρα από την αποτυχία αυτού του άχρηστου πάθους, υπάρχει ενδεχομένως η δυνατότητα μιας ριζικής μεταστροφής και μιας τροποποίησης του αρχικού μας σχεδίου. Αν δηλαδή, *υπό το φως μιας νέας προβολής*, είναι δυνατό να δακρύσουν τα γουρλωμένα μάτια του Angelus Novus, υπερβαίνοντας τα ερείπια που αφήνουν πίσω τους οι *δολιότητες*, η *εξάλειψη* του μη ταυτόσημου, η *άρση της εαυτότητας*, η διαρκής μεμψιμοιρία και κυρίως η *θεμελιώδης παραίτηση από την προσπάθειά μας να ενωθούμε με τον άλλον*,¹²⁴ έστω κι αν αποδειχθεί εντέλει ότι η σύγκρουση και το είναι – για – τον – άλλον είναι η ουσία των σχέσεων, μιας και προηγείται του Mitsein, δηλαδή του είναι – με – τον – άλλον.¹²⁵

Διότι δεν είναι δυνατό να πάνσουν να εκδηλώνονται τα αντίθετα στο εσωτερικό της αρμονίας του όλου, δεδομένου ότι αυτό θα σήμαινε πως τούτο το όλο θα έπαυε να είναι σε γένεσθαι, και ως εκ τούτου θα έπαυε να είναι.¹²⁶ Εξάλλου, θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι ακόμα και αυτό που θεωρείται ενιαίο περιέχει πάντοτε ρωγμές και μέρη που αντιτίθενται μεταξύ τους, εφόσον υπακούει στον ιερό ρυθμό του γίνεσθαι και εφόσον “το αντίξουν συμφέρον καί ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν καί πάντα κατ’ ἔριν γίνεσθαι” (B 80). Ο πόλεμος είναι ο πρωταίτιος του γίνεσθαι που αντιπαραβάλλει και ενώνει τα αντίθετα, και η συμφωνία που χαρακτηρίζει το σύνολο της ανθρώπινης ιστορίας δεν είναι παρά το σύνολο των ασυμφωνιών και των ιδιαίτερων μελωδιών.

¹²¹ Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, ό.π., σ.σ. 384 – 385.

¹²² Υπαινισσόμαστε τον εξαιρετικό πίνακα του Theodore Gericault, *Le Radeau de la Méduse* (1818 – 1819).

¹²³ Arthur Schopenhauer, *Τα πάθη του κόσμου*, μτφ. Ηλίας Νικολούδης, εκδ. Printa, Αθήνα, 2007, σ.σ. 42 – 43.

¹²⁴ Βλ. ενδεικτικά Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σ.σ. 480, 642, 643, 660, 739.

¹²⁵ Ό.π., 670.

¹²⁶ Κώστας Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφ. Δημήτρης Δημητριάδης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1976, σελ. 153.

Η ασυμφωνία λοιπόν, είναι σε τέτοιο βαθμό ύψιστος νόμος ώστε γίνεται αναγκαιότητα. Το ότι η απόλεμη κατάσταση θα σήμαινε την ολοκληρωτική καταστροφή και ότι ο πόλεμος είναι παιχνίδι διαλεκτικό καταστροφής και οικοδόμησης, παιχνίδι που διατηρεί το ρυθμό του γίνεσθαι,¹²⁷ είναι μια άποψη που εκ πρώτης όψεως φαντάζει προκλητική και αποτρόπαιη για όλες εκείνες τις ψυχές που υπέφεραν και υποφέρουν από τα δεινά των διαφόρων συγκρούσεων.¹²⁸ Επιπρόσθετα, αυτή η άποψη μοιάζει να δικαιολογεί το υπάρχον και να έρχεται προς επίρρωση εκείνων που θέλουν τη διατήρηση αυτής της κατάστασης έναντι εκείνων που δεν την θέλουν. Εντούτοις, αυτό που επιθυμούμε δεν είναι η σύναψη συμμαχίας με το μίσος και την προσπάθεια εξάλειψης του άλλου. Αυτό που επιθυμούμε αντιθέτως, είναι η υπογράμμιση, από την μία πλευρά, της αναπόφευκτης ασυμφωνίας που μεταφράζεται σε πολυφωνία και ζωή, και η ανάδειξη, από την άλλη, των στάσεων εκείνων που είναι καταδικασμένες σε αποτυχία μέσα στο αλκοολικό πανηγύρι του κόσμου. Αποτυχία, διότι το μίσος για παράδειγμα, που στρέφεται κατά της ψυχικής ολότητας ενός προσώπου, κατά της εν γένει ύπαρξής του, της συνειδήσής του και της ελευθερίας του, είναι μια στάση που επιθυμεί να αιχμαλωτίσει την συνείδηση και να κατακτήσει αυτούσια την ελευθερία του άλλου, πράγμα εξ ορισμού αδύνατο, δεδομένου ότι ο άλλος υπήρξε, και ακόμα κι αν εξαλειφθεί, θα έχει κρατήσει το μυστικό και θα παραμένει ασύλληπτος, μολύνοντας ταυτόχρονα το είναι μας για τον υπόλοιπο βίο μας. Η αυτοκαταστροφή του μισούντος είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα μιας παρόμοιας στάσης, διότι ο βασανιστής, όπως κι εκείνος που συναινεί στον βασανισμό του, επιβεβαιώνοντας κατά τον καλύτερο τρόπο το *mundus vult decipi*,¹²⁹ δρουν πρωτίστως εις βάρος του ίδιου τους του εαυτού, υποφέροντας από κατωτερότητα και θέτοντας ως θεμελιώδες τους σχέδιο την παραίτηση από την ελευθερία.¹³⁰

Και όσο κι αν η ιστορία *αξιώνει να ενσωματώσει εμένα και το άλλο σε ένα απρόσωπο πνεύμα κατά τρόπο άδικο και ωμό, αγνοώντας εν πολλοίς τον άλλον άνθρωπο που θα τον πλησιάζαμε πραγματικά αποσπασμένοι από την ιστορία*,¹³¹ μολοντούτο κανείς δεν θα μπορούσε να αρνηθεί την ωμότητα των γεγονότων που διαμορφώνουν την εξομοιωτική ολότητα τούτης της ιστορίας. Δηλαδή η ιστορία μπορεί να θεωρηθεί ωμότητα, τόσο ως προς την μορφή όσο και ως προς το περιεχόμενο. Μια αναπόφευκτη ωμότητα που βιώνει ο καθένας μας, ως θύτης και ως θύμα, αλλά που έχουμε την δυνατότητα να την μετριάσουμε, αν όχι να την

¹²⁷ Ο.π., σ.σ. 192 – 193.

¹²⁸ Με αφορμή την παραπάνω αντίληψη που εκφράζεται από τον Ηράκλειτο, ας μην λησμονούμε για παράδειγμα την λανθασμένη ερμηνεία του Bertrand Russell, ο οποίος υποστηρίζει πως “ο Ηράκλειτος περιφρονεί την ανθρωπότητα και πως μονάχα μέσω της βίας θα μπορέσουν οι άνθρωποι να ενεργήσουν για το καλό τους”, ή την εξίσου απαράδεκτη άποψη του Erwin Schrödinger που χρησιμοποιεί ατυχώς σύγχρονους όρους λέγοντας πως ο Ηράκλειτος “δεν υπήρξε σοσιαλιστής, αλλά μάλλον αριστοκράτης, πιθανώς δε φασίστας!” Βλ. σχετικά Bertrand Russell, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μτφ. Αιμ. Χουρμούζιου, εκδ. Ι. Δ. Αρσενίδης και Σια, Αθήνα, σελ. 96. Erwin Schrödinger, *Η Φύση και οι Έλληνες, Ο Κόσμος και η Φυσική*, μτφ. Θεοφάνης Γραμμένος, εκδ. Π. Τραυλός – Ε. Κωσταράκη, Αθήνα, 2003, σελ. 81.

¹²⁹ Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, ό.π., σελ. 400.

¹³⁰ Jean – Paul Sartre, ό.π., σ.σ. 733, 736.

¹³¹ Emmanuel Levinas, *Ολότητα και Άπειρο, δοκίμιο για την εξωτερικότητα*, ό.π., σελ. 53.

εξαλείφουμε, αλλάζοντας την μορφή και το περιεχόμενο της αφήγησής μας, τούτης της θεμελιώδους ανθρώπινης παρόρμησης.

Η σύγκρουση λοιπόν, ως θεμέλιο της ιστορίας, ως ουσία των συνειδήσεων, ως ερμηνεία ακόμα και του έρωτα, φαίνεται να συνιστά την ανθρώπινη πραγματικότητα, εντός της οποίας είμαστε καταδικασμένοι είτε να υπερβαίνουμε τον άλλον, είτε να αφηνόμαστε στην υπέρβασή του. Ο κατευνασμός μέσω κάποιου εμείς, είναι πάντοτε προσωρινός και επ' ουδενί λόγω αποτελεί τελεσίδικη άρση της σύγκρουσης. Και αν ακόμα η σύγκρουση δεν είναι αποκλειστικά μια δύναμη κοινωνική, γεγονός που θα ισχυροποιούσε τη θέση της ανθρώπινης σύγκρουσης μέσα σε έναν συμπαντικό πόλεμο, εμείς οφείλουμε βέβαια να λάβουμε υπόψιν μας τούτες τις αναγωγές και τις μεταφορές, αλλά ως επί το πλείστον θα πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας στα ανθρώπινα έργα, διότι κατά το βικιανό *verum ipsum factum*, αυτό που ίσως και να μπορούμε να γνωρίσουμε, βρίσκεται αποκλειστικά σε αυτό που εμείς έχουμε φτιάξει.

Τούτη η πραγματικότητα της σύγκρουσης και η σύγκρουση των πραγματικοτήτων, διέπει ολόκληρο το λογοτεχνικό έργο του Joyce, το οποίο χρησιμοποιεί κατά ένα διαφορετικό τρόπο το *these things being και those things having done*,¹³² βυθίζοντας τα πρόσωπα και τα γεγονότα σε μια ρευστότητα, και αίροντας σε μεγάλο βαθμό την ωμότητα και την αδικία της εξομοιωτικής ολότητας της ιστορίας, χάρη στην και για χάρη της πολυφωνικότητας και της πολυδιάστατης ουσίας των γεγονότων, των προσώπων, της ζωής, της λογοτεχνίας και της δημιουργίας εν γένει. Ως εκ τούτου, στις συγκρούσεις που διέπουν την μυθολογία της ιστορίας, τα γεγονότα και τα πρόσωπα καλύπτονται από μια ομίχλη, όπου το μόνο που διακρίνεται καθαρά είναι οι δυνάμεις της δημιουργίας και της καταστροφής, οι οποίες επιβάλλουν την αέναη επιστροφή του πάντοτε ίδιου σε αυτό που αλλάζει διαρκώς, δίχως αυτό να ταυτοποιείται και δίχως να συλλαμβάνεται.

Ο Κάιν και ο Άβελ, υπό μία έννοια υπάρχουν ακόμα, χωρίς όμως να είναι ο Κάιν και ο Άβελ και χωρίς να γνωρίζουμε πραγματικά ποιος ήταν ο Κάιν και ο Άβελ. Σαν τον καπνό της προσφερόμενης θυσίας τους, χάνονται τα πρόσωπα και τα κίνητρα του τότε και του τώρα, του τότε που είναι τώρα και του τώρα που δεν εξαντλείται στο τότε. Ο καπνός που ανεβαίνει στον ουρανό, είναι εκείνος της δικής μας θυσίας, της θυσίας μας στις δυνάμεις της δημιουργίας και της καταστροφής που συνυπάρχουν, στην αρμονία και την ενότητα των αντίθετων εντάσεων, όπως τα βρίσκουμε στο πολεμικό τόξο και το μελωδικό τέντωμα της μουσικής λύρας.

Ο δημιουργός δημιουργεί καταστρέφοντας το υπάρχον. Ο καθένας από εμάς, δημιουργεί καταστρέφοντας και καταστρέφει δημιουργώντας. Πότε ως Απόλλων και πότε ως Διόνυσος, πότε ως Άβελ και πότε ως Κάιν, ως λύρα που γεννά και ως βέλος που σκοτώνει, ως μυρμήγκι και ως τζίτζικι,¹³³ ως Βούδας που κόβει τα μαλλιά του,¹³⁴ ως γυναίκες της Καρχηδόνας που φτιάχνουν τόξα από αυτά¹³⁵ ή που τα αφιερώνουν στην Αφροδίτη για την επιστροφή του συζύγου¹³⁶ και ως Σαμψών που εκδικείται. Ως

¹³² “Και ενώ, των πραγμάτων ούτως εχόντων ή προηγουμένως ταύτα ποιήσας...” Αρχή παραγράφων σε ιστορικά κείμενα. Βλ. FW, B', σελ. 28.

¹³³ Βλ. επίσης FW, σελ. 311.

¹³⁴ FW, σελ. 133.

¹³⁵ Ο.π., σελ. 297: Αναφορά στην πολιορκία του 146 π.Χ.

¹³⁶ Η σύζυγος του Πτολεμαίου του Ευεργέτη, η οποία αφιέρωσε τα μαλλιά της στην Αφροδίτη για ασφαλή επιστροφή του συζύγου της από πολεμική εκστρατεία. Αυτά χάθηκαν και θεωρείται ότι αποτελούν τον αστερισμό *Κόμη της Βερενίκης*. Βλ. FW, σελ. 711.

Ησαύ και ως Ιακώβ, ως Μίθρας,¹³⁷ ως Βράχμα, ως Βισνού και ως Σίβα,¹³⁸ ως δοκιμαζόμενος Ιώβ, ως Σημ και ως Ιάφεθ ή ως καταραμένος και καταδικασμένος μαύρος Χάμ.¹³⁹ Ως πρωταγωνιστές του *Encore* με τα ξίφη στα δόντια¹⁴⁰ ή ως αφοσιωμένοι Κάστωρ και Πολυδεύκης. Πάντα κατά τη διάρκεια της μάχης, σαν τα ζεύγη εραστών και ερωμένων του ιερού λόχου που δεσμεύονταν με όρκο και που πέθαιναν κοιτάζοντας τον σύντροφό τους.¹⁴¹ Πάντα στον πόλεμο, διότι το *si vis pacem para bellum*,¹⁴² τονίζει εντέλει την προσωρινότητα του κατευνασμού και την σταθερότητα του πολέμου, ο οποίος φαίνεται πως είναι το δίχως άλλο ο αδιαμφισβήτητος πρωταίτιος του γίνεσθαι που αντιπαραβάλλει και ενώνει τα αντίθετα. Έτσι λοιπόν, όπως ο Υμίρ δεν μπορεί παρά να γεννηθεί στο *Ginnungagap*,¹⁴³ καθετί στη φύση αναπτύσσει και το αντίθετό του ως τον μόνο τρόπο για να φανερωθεί. Και όλη η αντίθεση είναι μια τάση για επανένωση, δίχως εντούτοις να εμφανίζεται απόλυτα σε εμάς η κίνηση, μέσω ενός συνοπτικού βλέμματος, που θα περιέκλειε και θα ακινητοποιούσε την θέση και την αντίθεση, την ατελεύτητη κίνηση και τις διαβαθμίσεις που χρωματίζουν αυτές τις θέσεις και τις αντιθέσεις. Διότι μια τέτοιου είδους διαλεκτική, θα παράξει μιαν ολότητα, κατά την οποία βέβαια η θέση και η αντίθεση, απωθούμενες, αλληλοέλκονται, αλλά στην πραγματικότητα δεν ενσωματώνονται πλήρως, δεν ολοποιούνται ποτέ, καθώς διαφεύγουν διαρκώς εντός της ποταμορροής της δημιουργίας και της καταστροφής.

Και σε τούτη την *nightynovel*¹⁴⁴ του Joyce, στον χάοσμό του όπου όλα είναι άνω κάτω σαν τα όνειρά μας, ακούμε το βουητό όλων των ευλογημενοπληγωμένων¹⁴⁵ που τρέφουν τα κανόνια, βλέποντας παράλληλα το σπασμένο πολεμοβέλος¹⁴⁶ να κάνει τον κύκλο. Βλέπουμε τις παπαρούνες και ακούμε μια θεσπέσια μουσική υπό

¹³⁷ FW, σελ. 277.

¹³⁸ Ο.π.

¹³⁹ Ο.π., σελ. 140.

¹⁴⁰ Η σύγκρουση ως μυθική αρχή, η συνάντηση των σωμάτων και η σαδιστική κατανάλωση του ενός από τον άλλον είναι τα θέματα που εξετάζονται στην τελευταία παράσταση του Θεόδωρου Τερζόπουλου υπό τον τίτλο *Encore*.

¹⁴¹ Βλ. την εξαιρετική μελέτη του Ιωάννη Συκουτρή στο Ιωάννης Συκουτρός, “Ο παδικός έρωας εις τους αρχαίους Έλληνας”, στο *Πλάτωνος Συμπόσιον*, εκδ. Ιωάννης Κολλάρος και Σια, Ακαδημία Αθηνών, Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1934 (23^η έκδ. Φεβρουάριος 2009).

¹⁴² “Η φύση των ανθρωπείων θεσμών μάς έχει κληροδοτήσει μιαν αιώνια παράδοξη αλήθεια : το ότι οι πόλεμοι γίνονται για να μπορούν να ζουν οι λαοί ασφαλείς εν ειρήνη”. Βλ. Giambattista Vico, *Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, ό.π., σελ. 64.

¹⁴³ Αρχ. Νορβ. Το χαίνον χάσμα πριν από τη δημιουργία, όπου ο πάγος ενώθηκε με τη φωτιά και σχημάτισε τη γη, που γέννησε τον γίγαντα Υμίρ. Βλ. FW, σελ. 93.

¹⁴⁴ *Nightynovel* < *mighty* (νυχτερινός) + *novel* (νουβέλα) : Το *Finnegans Wake* (όλα συμβαίνουν σε μια νύχτα. Βλ. FW, σελ. 204.

¹⁴⁵ Blessed (ευλογημένος) < les blesses: οι πληγωμένοι, τραυματισμένοι. FW, σελ. 73.

¹⁴⁶ Wararrow < war (πόλεμος) + arrow (βέλος). Κομματιασμένο βέλος που στέλνεται από τον αρχηγό ως κάλεσμα στα όπλα. FW, σελ. 175.

την προστασία της Αγίας Καικιλίας.¹⁴⁷ Είναι η *ceol mor*, η σπουδαία μουσική του τραυλού και ένοχου *καταραμεναδάμ*,¹⁴⁸ ο οποίος μπαίνει στον μελωδιοχάρτη του πλανήτη χάρη στο φύσημα του *JJ* και του καθενός από εμάς, του *Humme the Chearner, Esc*¹⁴⁹ (*HCE*) που πρώτα απ' όλα είναι *Haud Certo Ergo*.¹⁵⁰ Σε ένα *ονειροκαταθλιπτικό σκηνικό*¹⁵¹ ακούγεται το κελάηδημα του τρυποφράκτη, του βασιλιά των πουλιών. Ίσως να μιλάει για την δολοφονία κάποιου αυτοκράτορα ή ίσως και να προδίδει με την φωνή του κάποιον άγιο.¹⁵²

Κι όμως, μέσα από τούτο τον “απέραντο μακάβριο χορό στη νύχτα της συνείδησης, θα προκύψει ένα όνειρο από την διασταύρωση ανάμεσα στην ανάμνηση και την αίσθηση,¹⁵³ ένα όνειρο *How Charminglly Exquisite* (*HCE*), ένα όνειρο όπου μπλέκεται το *bellicose* και το *to bill and coo*,¹⁵⁴ δίχως να ξέρουμε αν βρισκόμαστε σε *funeral* ή σε *fun fair*, ή απλούστατα σε μια *funferal*, δηλαδή μια πανηγυροκηδεία¹⁵⁵ των ανθρώπων που *Head – in – Clouds walked the Earth*¹⁵⁶ (*HCE*), μέσα σε μια *σύγχυση συγχωρητέα*,¹⁵⁷ προσπαθώντας όλη τη νύχτα να ξεπλύνουν τα νερά του ανακατεμένου κόσμου,¹⁵⁸ του καρουλοαληθινού κόσμου.¹⁵⁹ Να ξεπλύνουν τα νερά του ανακατεμένου κόσμου, ως άγρυπνοι αναγνωστοσυγγραφείς που παραμένουν ξύπνιοι μέσα στο όνειρό τους και το όνειρο των άλλων, αφού για ό,τι συνεχίζει να μας ενδιαφέρει, δεν κοιμόμαστε πραγματικά. Στο *Finnegans Wake*, σε τούτο το ομιχλώδες όνειρο, συμβαίνει ό,τι και στα όνειρα του καθενός μας: συμπυκνώνονται μέρες, μήνες ή και χρόνια ολόκληρα σε ελάχιστα δευτερόλεπτα.¹⁶⁰

“Νύχτα νύχτα! Πεσμουιστοία του κοτσανιού ή της πέτρας, πλάι στα ποταμόνερα που πηγαινοέρχονται. Νύχτα!”¹⁶¹

¹⁴⁷ St Cecilia : προστάτις της μουσικής. *FW*, σελ. 170.

¹⁴⁸ *Damadam* < *damn* (καταραμένος, αναθεματισμένος) + *adam* *FW*, σελ. 112.

¹⁴⁹ *FW*, σελ. 139.

¹⁵⁰ Ουδέν βέβαιον επομένως... Βλ. *FW*, B', σελ. 12.

¹⁵¹ *Dreariodreama* < *drear* (πληκτικός, καταθλιπτικός) + *dream* (όνειρο) + *dr(e)ama* (δράμα). Βλ. *FW*, σελ. 274.

¹⁵² Ό.π., σελ. 137.

¹⁵³ Henri Bergson, “Το όνειρο” στο *Η Ενέργεια του Νου*, μτφ. Σοφία Χατζηπέτρου, επιμέλεια Γιώργος Καράμπελας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2016, σελ. 91.

¹⁵⁴ *FW*, σελ. 108.

¹⁵⁵ *Funferal* < *funeral* (κηδεία) + *fun fair* (πάρκο διασκέδασης). *FW*, σελ. 389.

¹⁵⁶ *FW*, σελ. 108.

¹⁵⁷ *FW*, σελ. 389.

¹⁵⁸ *FW*, σελ. 234.

¹⁵⁹ *Reel* (καρούλι) < *real* (αληθινό). Ό.π.

¹⁶⁰ Henri Bergson, “Το όνειρο”, στο *Η Ενέργεια του Νου*, μτφ. Σοφία Χατζηπέτρου, επιμέλεια Γιώργος Καράμπελας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2016, σ.σ. 102 – 103.

¹⁶¹ *FW*, σελ. 638.

Το όνειρο βλέπει συνοπτικά αλλά δεν συνοψίζει, ή μάλλον η σύνοψή του είναι θολή, συγκεχυμένη, διφορούμενη, αδιάφορη για την λογική αλλά όχι ανίκανη γι' αυτήν. Είναι η νοητική ζωή στο σύνολό της με εξαίρεση την προσπάθεια συγκέντρωσης. Είναι η βίαιη εισβολή του παρελθόντος υπό θραυσματική μορφή που εποπτεύεται ασαφώς από μια προβολή στο μέλλον, εντός της ποταμορροής της συνείδησης και των αισθήσεων. Είναι οι αναμνήσεις ως *έκπτωτες ψυχές*¹⁶² που αναζητούν την υλοποίησή τους μέσω των αισθήσεων, αναμένοντας την ζωτικότητα του ερεθίσματος προκειμένου να επανέλθουν στη ζωή. "Είναι η κατάσταση στην οποία καταλήγεις με φυσικό τρόπο μόλις αφεθείς, μόλις αμελήσεις να εστιάσεις σε ένα και μοναδικό σημείο",¹⁶³ χωρίς εντούτοις να παύεις να θέλεις όπως ισχυρίζεται ο Bergson.

Το ότι το όνειρο δεν προσαρμόζει επακριβώς την αίσθηση στην ανάμνηση και αφήνει το πεδίο ελεύθερο ούτως ώστε σε μία αίσθηση να εφαρμόζονται αναμνήσεις πολύ διαφορετικές μεταξύ τους, δεν σημαίνει ότι η κατάσταση εγρήγορσης και η βούληση, που είναι ένα και το αυτό, παύουν να υφίστανται. Πρόκειται μάλλον για την επιστροφή της βούλησης υπό διαφορετική μορφή και όρους, πιο αυστηρή, πιο επίμονη και πιο επίπονη, μια βούληση που σκιαγραφεί αλλόκοτα αντικείμενα και καταστάσεις, αλλά που επουδενί λόγω εγκαταλείπει τον ονειρευόμενο. Μόλις εκείνος αφεθεί, αυτή τον παρασύρει και τον κατέχει ολοκληρωτικά, δίχως αυτός να μπορεί να την ακινητοποιήσει μέσω της κοινής λογικής που εφαρμόζει όταν δεν κοιμάται, και που μέσω της προσπάθειας και της συγκέντρωσης δρα και πορεύεται στη ζωή της μέρας. Ο ονειρευόμενος θέλει και θέλει να θέλει. Η άμυνά του απέναντι στην καταπίεση της μέρας είναι η νύχτα, εκεί που είναι ελεύθερος και διαφεύγων.

Αλλά ποιος είναι αλήθεια αυτός που ονειρεύεται στο *Finnegans Wake*; Ποιανού τα δάκρυα κυλούν και πνίγουν όσα συμβαίνουν την ημέρα; Ποιος μπορεί άραγε να ονειρεύεται αυτό το παγκόσμιο όνειρο που αποτελείται από θραύσματα ονείρων; Είναι η ανθρωπότητα που ονειρεύεται, είναι ο καθένας από εμάς που είναι η ανθρωπότητα, το μέρος που εμπεριέχει το όλον. Ονειρεύεται ένας φιλόσοφος, ένας καλλιτέχνης, ένας ποιητής, ένας άνθρωπος κοντολογίς που βρίσκεται μέσα στα όνειρα των άλλων, με τους άλλους και για τους άλλους. Το όνειρο δεν είναι απομόνωση από τον έξω κόσμο. Είναι η μυστική συνουσία με αυτόν, είναι το διηγεκές έξωθεν του πιο μύχιου ένδοθεν. Και αυτό που αχνοδιαγράφεται σε τούτο τον αλλόκοτο χαόκοσμο των έκπτωτων και θρυμματισμένων ψυχών, είναι η φευγαλέα μορφή του άλλου, οι σχέσεις μου μαζί του, και ο καθορισμός μου εντέλει από το *πρός τί πως έχον*.¹⁶⁴ Διότι για να πετύχω μια οποιαδήποτε αλήθεια γύρω από τον εαυτό μου, πρέπει να περάσω από τον άλλον.¹⁶⁵ Ο άλλος είναι απαραίτητος για την ύπαρξή μου, έστω κι αν η σύγκρουση είναι η πρώτη μου σχέση με αυτόν.

¹⁶² Henri Bergson, "Το όνειρο" στο *Η Ενέργεια του Νου*, μτφ. Σοφία Χατζηπέτρου, επιμέλεια. Γιώργος Καράμπελας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2016, σελ. 46.

¹⁶³ Ο.π., σελ. 100.

¹⁶⁴ Αυτή είναι η τέταρτη κατηγορία των Στωικών (ουσία, ποιόν και πως έχον οι άλλες τρεις) και συνδέεται με τη γενική αναφορικότητα του ενός όντος έναντι του άλλου, υπό τη γενική έννοια της διαρκούς συσχετίσής τους εντός της κοσμικής σφαίρας. Βλ. Παναγιώτης Ηλιόπουλος, "Η διάκριση όντος και μη όντος στο Σοφιστή του Πλάτωνος: το πρόβλημα της γλώσσας", *Φιλοσοφείν*, 5^ο τεύχος, Ιανουάριος 2012, σ.σ. 67 – 81.

¹⁶⁵ Jean – Paul Sartre, *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*, ό.π., σελ. 63.

Η συνάντηση οδηγεί σε μια αναπόφευκτη σύγκρουση. Η συνάντηση είναι σύγκρουση, αλλά ταυτόχρονα είναι και επιθυμία για επανένωση, επιθυμία για την επιθυμία που δεν βιώνεται παρά μόνον χάρη στην ύπαρξη του άλλου. Το όνειρο του Joyce, το όνειρο του Leopold Bloom που αποκοιμήθηκε δίπλα στην γυναίκα του¹⁶⁶, μας επιτρέπει να κρυφοκοιτάξουμε τα όνειρα των άλλων και να διαπιστώσουμε την αναπόφευκτη σύγκρουση της συνάντησης.

Στις πρωτεϊκές μορφές των δίδυμων αδερφών του έργου (πρωτεϊκές είναι κατ' ουσίαν όλες οι μορφές του έργου), ο Joyce προσωποποιεί όλους τους πολέμους και τις αντιδικίες της ανθρώπινης ιστορίας. Αλλά ακόμα και η ερωτική συνεύρεση των γονιών των δίδυμων, του HCE και της ALP, υποδηλώνεται στο πρώτο κεφάλαιο του έργου μέσα από την περίπλοκη περιγραφή της μάχης του Βατερλώ. Και όσο στρέφουμε το βλέμμα προς τα πίσω, τόσο τα δάκρυα του Angelus Novus ρέουν ακατάπαυστα. Γίνονται ποτάμι που πνίγουν και λυτρώνουν τον καθένα μας, τον κάθε ευλογημενοπληγμένο αυτού του κόσμου.

Ποτάμι που θεραπεύει, συγχωρεί, ξεπλένει και παρασέρνει ως τον ωκεανό πατέρα του, από όπου ανεβαίνει στον ουρανό σαν σύννεφο, για να επιστρέψει ξανά με την βροχή, συνεχίζοντας τον ατέρμονο κύκλο:

“Τόσο βροχερό τούτο το πρωινό μας. Ναι. Κουβάλησέ με πέρα, μπαμπάκα, όπως στο πανηγύρι των παιχιδιών! Εάν βλέποντάς τον να πλέει προς τα μένα μ' ασπρανοιγμένα πανιά σαν να ερχόταν από τους Κιβωταρχαγγέλους, θαρρώ θα αργόσβηνα πάνω στα πόδια του, ταπεινά σιωπηλά, μόνο για να εξαφανιστώ. Ναι, ώρα. Να πού. Πρώτα. Διασχίζουμε το γρασίδι σιωπηλά προς τον ερημότοπο. Σιωπή! Ένας γλάρος. Γλάροι. Ο πατέρας καλεί! Έρχομαι πατέρα! Τέλος εδώ. Εμείς τότε. Τέλος, ξανά! Πάρ' το. Τα φιλιά σου, να με αγαπονεροθυμάσαι. Μέχρι χίλια χρόνια. Χείλια. Τα κλειδιά. Δοσμένα! Μακριά μοναχική τελευταία αγαπημένη μακρόσυρτη η...ποταμορροή, πίσω από την εκκλησία της Εύας και του Αδάμ, από το σκέρτσο της ακτής στον μύχο του κόλπου, μας γυρίζει με κόμοδο βικόκυκλο επανακύκλησης πίσω στο Κάστρο του Χοθ και τα Περίχωρα”¹⁶⁷ (Howth Castle and Environments < HCE Here Comes Everybody). Η Άρτεμις θα συγχωρέσει τον Ακταίονα.

¹⁶⁶ Βλ. James Joyce, *Οδυσσέας*, μτφ. Σωκράτης Καψάσκης, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1990.

¹⁶⁷ Βλ. FW, σελ. 43, καθώς και FW, B', σελ. 844.

2.2. Riverrun: από τους θρήνους του *Κωκυτού* στα τραγούδια του *Liffey*

Ω

Πες τα μου όλα για
Την Άννα Λίβια! Θέλω να τ' ακούσω όλα¹⁶⁸

Αν η κυριότερη μεταβλητή του *HCE*, δηλαδή του πρωταγωνιστή του *FW* και του καθενός από εμάς, είναι το *Haud Certo Ergo*, αυτό οφείλεται εν ολίγοις στην Άννα Λίβια Πλούραμπελ (*ALP*), την σημαντικότερη πρωτεϊκή μορφή του έργου και της ζωής, την μεγάλη μάνα της δημιουργίας, το ποτάμι της ζωής,¹⁶⁹ την κομίστρια των πληθοδυνατοτήτων¹⁷⁰ και αυτή που αγκαλιάζει τον *HCE* ύστερα από την πτώση του,¹⁷¹ μαζεύοντας τα κομμάτια του για την αιώνια ανανέωση.

Είναι η *Anna Perenna* της αιώνιας επιστροφής και η *Amnis Perennis* ως θεότητα των νερών.¹⁷² Είναι η Θεά Σελήνη, η θηλυκή αρχή της δημιουργίας του κόσμου και η εικόνα του κυκλικού χρόνου και της ροής του παντός. Είναι η φωνή της Βριγίδης, της παρθένου της Ιρλανδίας που βεβαιώνει τη θηλυκή ουσία των πάντων,¹⁷³

¹⁶⁸ “Το Ο στην αρχή του κεφαλαίου είναι το κοσμογονικό αυγό που μόνη της γέννησε η αυγή, είναι το σχήμα του κύκλου και το ωμέγα της ελληνικής αλφαβήτου, το τέλος. Ο, αυγό και ωμέγα, είναι η αρχή και το τέλος, απ’ όπου και πάλι η νέα αρχή, κατά τον βίκειο κύκλο του Τζόυς. Οι τρεις πρώτες σειρές, όπως είναι διατεταγμένες στο κείμενο, σχηματίζουν το γράμμα δέλτα (τρίγωνο), που είναι το δέλτα της εκβολής ποταμού και το σύμβολο της Άννα Λίβια Πλούραμπελ (*ALP*)”. Οφείλουμε σε αυτό το σημείο να αναφερθούμε στην εξαιρετική μελέτη του Ελευθέριου Ανευλαβή αλλά και στον ενδελεχή υπομνηματισμό του στο κείμενο του *FW*, ο οποίος αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμος σε όποιον επιχειρήσει να εισαχθεί στον *χάοςμο* του Τζόυς. Επίσης, ας μην λησμονούμε την σπουδαία δουλειά του Γιώργου Κοροπούλη με την συλλογή και παρουσίαση των στοιχείων για τον *Vico* και τον *Joyce*, όπου καταφέρει μέσω των εκπομπών του να εισάγει το κοινό με σαφήνεια και σοβαρότητα σε ζητήματα που άπτονται της λογοτεχνίας, της φιλοσοφίας και των επιστημών. Βλ. σχετικά Ελευθέριος Ανευλαβής, *Η αγρύπνια των Φίννεγκαν του Τζέιμς Τζόυς*, ό.π. και *FW*, σελ. 583. Βλ. επίσης <https://www.youtube.com/watch?v=D-9OYI00iR8>

¹⁶⁹ Life < Liffey (ο ποταμός που το όνομά του σημαίνει ζωή). *FW*, σελ. 355.

¹⁷⁰ Plurabilities < plura(bi)l(ities): πληθυντικός + (plur)abilities: ικανότητες. *FW*, σελ. 348.

¹⁷¹ Alplapping < ALP – lapping (που αγκαλιάζει). *FW*, σελ. 212.

¹⁷² Ό.π., σελ. 107.

¹⁷³ *FW*, σελ. 45.

και η Elm, η πρώτη γυναίκα στη σκανδιναβική μυθολογία.¹⁷⁴ Είναι η Ίσιδα, η Άθωρ και η Παρθένος Μαρία. Είναι η μεγάλη χήνα του Νείλου που δημιούργησε τον κόσμο και γέννησε το κοσμικό αυγό, και η χήνα Χάμσα των Ινδών.¹⁷⁵ Είναι η αγία Βερονίκη, η Αστάρτη,¹⁷⁶ η Λήδα, η Λαΐς η Κορινθία,¹⁷⁷ η Πύρρα, η Ρεβέκκα,¹⁷⁸ η Εύα, η Λίλιθ και Όλων των Κυριών τα Δώρα (*All Ladies' Presents < ALP*).¹⁷⁹ Είναι όλα τα ποτάμια του κόσμου και το ουράνιο τόξο, ως συμβόλαιο ειρήνης του Θεού με τους ανθρώπους και ως υπόσχεση της αναγέννησης του έκπτωτου.¹⁸⁰ Είναι η Άρτεμις, ως θεά που παριστάνει την πρώτη ανθρώπινη ανάγκη, εκείνη του νερού.¹⁸¹ Και είμαστε σαν τον Ακταίονα, μεταμορφωμένοι σε ελάφια και πνιγμένοι στις τύψεις μας, ραντισμένοι με *lympha*, δηλαδή με νάμα, που είναι νερό ιερό και αγιασμένο.¹⁸² Η αλήθεια είναι ότι το άτιτλο μαμαφέστο της απαθανατίζοντας το Ύψιστο είναι γνωστό με πολλά ονόματα σε εξαρθρωμένους καιρούς.¹⁸³

Τούτο το Ύψιστο, είναι ένα ρεύμα το οποίο αδυνατούμε να αναπλεύσουμε. Αποτελεί το βάθος του είναι μας και νιώθουμε όντως ότι είναι η ίδια η υπόσταση των πραγμάτων με τα οποία διατελούμε σε επικοινωνία.¹⁸⁴ Είναι ο Θεός ως αδιάπτωτο ανάβλυσμα, ως ακατάπαυστη ζωή και δημιουργία, όπου και στο παραμικρό ρυάκι υπάρχει κάτι από την αρχική ορμή της πηγής.¹⁸⁵ Είναι η αιώνια ζωντανή φωτιά και ο κόσμος ως αέναη μεταβολή, ως γίνεσθαι που δεν ακολουθεί εντούτοις μια πορεία προς τα εμπρός, υπακούοντας σε ένα γραμμικό σχήμα που θα κατευθυνόταν προς τα πάνω σαν να περνούσε από μια φάση κατώτερη σε μια άλλη ανώτερη, αλλά που έχει μια κυκλική δομή εντός της οποίας τα ιδιαίτερα κοσμικά γεγονότα επαναλαμβάνονται, αποδεικνύοντας ότι η δικαιοσύνη της φωτιάς δεν υπονοεί την τελική πυρπόληση όπου θα κριθεί και θα εκμηδενιστεί ο Κόσμος, παρά μονάχα το πειστήριο της αιωνιότητας του Σύμπαντος.

Η ακατάπαυστη μεταβολή είναι η σταθερά του σύμπαντος που αποφεύγει την κόπωση και την εξάντληση της βασιλείας του ταυτόσημου επειδή γίνεται αέναα άλλο,

¹⁷⁴ “Οι γέρικες βελανιδιές τώρα σαπίζουν εν ειρήνη, αλλά φτελιές αναπηδούν εκεί που είναι στάχτες.” Elms (φτελιές), Askes < ashes: στάχτες. Στη σκανδιναβική μυθολογία Askar (ash) είναι ο πρώτος άνδρας. Βλ. FW, σελ. 49.

¹⁷⁵ Ό.π., σ.σ. 133, 187.

¹⁷⁶ Ό.π., σελ. 678.

¹⁷⁷ Ό.π., σελ. 609.

¹⁷⁸ Ό.π., σελ. 459.

¹⁷⁹ Ό.π., σελ. 647.

¹⁸⁰ Ό.π., σ.σ. 49, 80.

¹⁸¹ Giambattista Vico, *Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, ό.π., σελ. 454.

¹⁸² Ό.π.

¹⁸³ FW, σελ. 348.

¹⁸⁴ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2016, σελ. 49.

¹⁸⁵ Ό.π. σελ. 63.

δίχως να ξεφεύγει από αυτό το παιχνίδι των κοσμικών δυνάμεων ο άνθρωπος, ο οποίος κινούμενος στο εσωτερικό του σύμπαντος, κυλάει όπως ένα ποτάμι και ακολουθεί έναν αναπόφευκτο κυκλικό δρόμο, από τη ζωή στον θάνατο και από τον θάνατο στη ζωή: “Το βλέμμα της αστραπής, του πουλιού το κλάμα, δέος απ’ τον τάφο, παντοτινά πλημμυρίζει τον καιρό.”¹⁸⁶ Το ποτάμι της ζωής πηγαίνει τον άνθρωπο στον θάνατο, ενώνοντας τα αντίθετα, την αναγκαιότητα και την ελευθερία, τον θάνατο και την αθανασία, την πτώση και την άνοδο, την αρχή και το τέλος. Διότι, όπως έχουμε ήδη αναφέρει “ξυνόν γάρ ἀρχή καί πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας” (B103).¹⁸⁷

Το *Finnegans Wake* είναι η τζοϋσική απόπειρα μιας περαιτέρω αισθητικοποίησης της ποιητικής ηρακλείτειας σκέψης, εντός του βικιανού κύκλου των *corsi e recorsi*, δηλαδή των ρευμάτων και των αναρρευσμάτων που διέπουν την ιστορία του ανθρώπου, έχοντας ταυτόχρονα ως αρωγό της τα πορίσματα του Cusanus, του Bruno και της σύγχρονης φυσικής επιστήμης, καθώς επίσης και τις μυθολογικές/ θεολογικές/ ιστορικές/ καλλιτεχνικές/ φαντασιακές παραδόσεις και αφηγήσεις όλων των πολιτισμών, ούτως ώστε ο κύκλος του κόσμου να φανερώνεται όχι μόνον στη δομή του έργου, αλλά και στο περιεχόμενό του, κατά το οποίο το *mahamavantara*¹⁸⁸ λειτουργεί λυτρωτικά για την ανθρώπινη τραγωδία που, την ίδια στιγμή, είναι ένα μεγάλο παιχνίδι.

Και όπως ακριβώς στην ηρακλείτεια σκέψη υπάρχει μια στενή συνάφεια ανάμεσα στον αγώνα, το παιχνίδι και το ιερό, η οποία εφαρμόζεται στην ίδια τη δομή του Σύμπαντος, έτσι και ο Joyce φροντίζει να ιεροποιήσει το παιχνίδι και να παίξει με το ιερό, μέσα από ένα αυθεντικό έργο τέχνης, το κυριότερο ειρωνικό έπος της εποχής μας, όπως δικαίως έχει χαρακτηριστεί, που η καρδιά του χτυπάει στο ρυθμό του Σύμπαντος, ή καλύτερα που αποπειράται να συλλάβει αυτόν τον ρυθμό με τον οποίο είμαστε δεμένοι, αλλά που για ποικίλους λόγους οι άξύνετοι αγνοούν και αποφεύγουν μέσα στην ιδιώτευσή τους, διότι δεν ξέρουν να ακούν, και όσοι δεν ξέρουν να ακούν δεν ξέρουν και να μιλούν: “ἀκοῦσαι οὐκ ἐπιστάμενοι οὐδ’ εἰπεῖν” (B 19).

Ο Joyce όμως προσπαθεί να ακούσει. Να ακούσει τους ήχους που φτάνουν συγκεχυμένοι και αποσπασματικοί από τους ποταμούς του κόσμου και ως πραγματικός καλλιτέχνης να επιχειρήσει να ανακτήσει την πρόθεση της ζωής, ανατοποθετούμενος στο εσωτερικό του αντικειμένου με ένα είδος συμπάθειας,¹⁸⁹ έστω κι αν η σύλληψη θα παραμένει πάντοτε ατελής εντός του ατελεύτητου.

Έτσι λοιπόν, από τον Στύγιο ποταμό και τον Κωκυτό,¹⁹⁰ εκεί όπου ο άνθρωπος βιώνει στον υπέρτατο βαθμό τις *brividi*,¹⁹¹ ως τον Liffey και την μεγάλη γιορτή της ζωής, ο Joyce διαπιστώνει σαν άλλος Ηράκλειτος ότι είναι το ίδιο πράγμα

¹⁸⁶ Lightning: γέννηση, birding: γάμος, grave: ταφή, everflowing: επιστροφή (ο βίκειος κύκλος). Βλ. FW, σελ. 382.

¹⁸⁷ Βλ. Κώστας Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφ. Δημήτρης Δημητριάδης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1976, σελ. 252.

¹⁸⁸ Σανσκρ. Ο κύκλος του κόσμου. FW, σελ. 114.

¹⁸⁹ Henri Bergson, *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2016, σελ. 173.

¹⁹⁰ FW, σ.σ. 50, 592, 614.

¹⁹¹ Brevis days (οι σύντομες ημέρες) + brividi (ιταλ. ρίγος, ανατριχίλα) + privities (μυστικά, προσωπικές σκέψεις): συντομία της ύπαρξης. Βλ. FW, σελ. 650.

ο Άδης και ο Διόνυσος. Ο Διόνυσος που ως τραγικός και ως κωμικός θεός ενώνει μέσα του τα δύο μεγάλα θεμελιακά αντίθετα: τη ζωή και τον θάνατο.¹⁹² Εκεί όπου κατά την κυκλική κοσμική κίνηση, η αρχή και το τέλος συμπίπτουν, και ο δρόμος που ανεβαίνει και κατεβαίνει είναι ο ίδιος. Η ολότητα μοιάζει να είναι μια μεγάλη ακολουθία μετασχηματισμών που ξαναγυρίζει στον εαυτό της. Και ο Joyce προσπαθεί να δει μέσα από την ομίχλη την *fadograph*¹⁹³ της ιστορίας και να διηγηθεί αυτή την παλιοπαλιά στολαιοϊστορία:

“Από τον κικι κινέτ στον μισεμισε μισελέ¹⁹⁴ και από έναν ποδαροτζιανμπατίστα σε έναν καμενομπρούνο. Ειπωμένη με ήχους με προφορές, με σημεία ώστε να αθροίζεται, σε παγκόσμια, σε πολυγλωσσική, σε κάθε δευτερεύον ουδέτερο ιδίωμα, κωφαλαλική, λουλουδογλώσσα, σελτοτοπική, κριτικοφτερουγιστική, μια ηλιθιοπαλλαδική, μια μπαλαρινοπρόστυχη, αλήτικη, αλλοτινή και οποιαδήποτε γλώσσα παντελώς. [...] Φωτιακιαγέρας γηνερό.¹⁹⁵ Τώρα θεοήλιε λάμψε πάνω στη θυγατέρα του μεροδουλομόχθου. Ένα καλό μπουμπουνητό, ένας πριν γάμος, μια άσχημη αγρύπνια, λένε το πηγάδι της κόλασης. Τέτοιο είναι το ριζικό του αντρόγυνου της απώλειας πάλι της νίκης, σαν αυτός να έχει αφήσει φαβορίτες πάνω στα μάγουλά του πάλι, αυτή τις μάδησε αλλά αυτές φυτρώσαν πάλι.”¹⁹⁶

Οι θρήνοι του Κωκυτού ενώνονται με τα τραγούδια του Liffey και εμείς μαθαίνουμε να είμαστε *in tristitia hilaris, hilaritate tristis*.¹⁹⁷ Συμμορφωνόμαστε με του *Χρονοδία* την κλήτευση και σηκωνόμαστε μετά την πτώση,¹⁹⁸ δίχως να φοβόμαστε τα *μεντεσεδοσκούλκα*¹⁹⁹ καθώς χανόμαστε στην Ηλιούπολη.²⁰⁰ Εκεί όπου παραδιδόμαστε εντέλει στις φλόγες μας και αναγεννιόμαστε από τις στάχτες μας, θάβοντας τα λείψανα της προηγούμενης υπάρξεώς μας:

“Και θα μπορούσε πάλι το ανοιξιατικοψιθύρισμα της χλόης να τον ξύπναγε και μαγιομπορεί πάλι όταν το φλογισμένο πουλί δεκεμβροξεμπαρκοξεσταχτωθεί. Και ξανα θα γίνει εάν είναι αλήθεια ό,τι ειπωθεί από τους παλιότερους στους νεότερους. Έχεις κλαψουρόκρασα για το γάμο μου, έφερές νύφη και στρωσίδια, θα τσιρίξεις γιατί ο πεθαμός μου είναι μια; Αγρυπνοξυπνά; Ουισκεμπεάχ!²⁰¹

¹⁹² Κώστας Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφ. Δημήτρης Δημητριάδης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1976, σελ. 179.

¹⁹³ Ξεθωροφωτογραφία (fade : ξεθωριασμένος) + photograph. Ό.π. σελ. 64.

¹⁹⁴ Edgar Quinet και Jules Michelet: Γάλλοι ιστορικοί που εκλαΐκευσαν τη θεωρία του Vico. Βλ. *FW*, σελ. 382.

¹⁹⁵ Ό.π., σ.σ. 382- 383.

¹⁹⁶ Ό.π.

¹⁹⁷ Παραπέμπει στο μότο του Giordano Bruno: “Στη λύπη χαρωποί και στη χαρά θλιμμένοι”. Βλ. *FW*, σ.σ. 117, 311.

¹⁹⁸ Ό.π., σελ. 269. Zeit’s < zeit: γερμ. Χρόνος.

¹⁹⁹ Ό.π.

²⁰⁰ Η πόλη των νεκρών στην αρχαία Αίγυπτο. Εκεί κάηκε ο φοίνικας. *FW*, σελ. 128.

²⁰¹ Fiery bird < φλογισμένο πουλί (ο αναγεννώμενος από τις στάχτες του φοίνικας). Whine (κλαψούρισμα) < w(h)ine: κρασί. Wake: αγρύπνια νεκρού < wake: ξυπνώ. *FW*, σελ. 127.

Ο Ιανός επιβάλλεται και χωρίς τις προσευχές μας, όπως η Σελήνη δεν έχει ανάγκη από μοναστήρια, διότι η υποτιθέμενη εξέλιξη καταρρέει ενόψει της αναπόφευκτης κυκλικότητας, η οποία δεν εμφανίζεται πιθανότατα ως ακριβές σύστοιχο της νιτσεϊκής σκέψης (ή της εκλαϊκευμένης της μορφής μέσω Καζαντζάκη) για την ατομική ύπαρξη, αλλά που μάλλον επιβεβαιώνει τον Poincare, τον Penrose, τον Ωραπόλλωνα και τους Αιγυπτίους, την Κλεοπάτρα την άλχημίστρια, τον Ηράκλειτο, τον Vico, τον Joyce και όσους μίλησαν εν ολίγοις για τον ουροβόρο, ως προς την λυτρωτική και υποσχόμενη, ή σισύφεια, μοιραία και καταδικαστική, αιώνια επανάληψη των ρευμάτων και των αναρρευμάτων, παρά την όποια αναδιαμόρφωση του υπάρχοντος, δεδομένου ότι τα συστατικά και οι δυνάμεις που τα διέπουν και τα μορφοποιούν παραμένουν πάντοτε τα ίδια. Εδώ η λύτρωση ή η καταδίκη δεν εναπόκεινται σε κάποιον άλλον κόσμο. Είναι μονάχα το αποτέλεσμα των δικών μας έργων, της δικής μας δράσης και της ελεύθερης βούλησής μας, εντός της αναγκαιότητας, γεγονός εκ πρώτης όψεως παράλογο, αλλά εντέλει διόλου αντιφατικό.

Ως εκ τούτου, ο Bruno καίγεται και ξανακαίγεται, η Υπατία δολοφονείται και ξαναδολοφονείται, ο κύριος Κ. δικάζεται και ξαναδικάζεται, σε μια αιώνια επιστροφή του πάντοτε ίδιου, το οποίο ταυτόχρονα δεν είναι ίδιο. Αυτό σημαίνει ότι τα ανωτέρω δεν συνιστούν σε καμμία περίπτωση επιβεβαίωση της λανθασμένης εκείνης άποψης η οποία υποστηρίζει αφελώς ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται, έχοντας κατά νου την επανάληψη μεμονωμένων ιστορικών συμβάντων. Η επανάληψη αφορά ως επί το πλείστον τις μορφοπλαστικές δυνάμεις που αναδιαμορφώνουν το υπάρχον και όχι την συγκεκριμένη ατομική και μοναδική ιδιοσυγκρασία που ήρθε, πέρασε και έφυγε.

Αν όμως είναι έτσι τα πράγματα, αν η ιδιοσυγκρασία του Bruno χάνεται τη στιγμή που καίγεται, και αν μάλιστα ο καθένας από εμάς βρίσκεται αντιμέτωπος με ανυπέρβλητες δυσκολίες που όχι μόνο δεν μπορεί να τις υπερβεί, αλλά που του επιβάλλονται από αυτές τις δυνάμεις και που υποψιάζεται ταυτόχρονα πως η ανταμοιβή της υπομονής του δεν θα επιβραβευθεί όπως στην περίπτωση του Ιώβ, τότε γιατί δεν κάνουμε λόγο μόνον για την καταδίκη του έκπτωτου, παρά επιλέγουμε να μιλήσουμε και για λύτρωση; Πώς λυτρώνεται αυτός που παρασύρεται από τις δυνάμεις της ιστορίας και της μοίρας; Ποια είναι η λύτρωση για την ακατανόητη θυσία του θυσιαζόμενου; Υπάρχει άραγε κάτι άλλο, πέρα από την υπόσχεση που χαρίζει η θυσία ότι ο άλλος θα συνεχίσει να θυμάται εκείνη την ιδιοσυγκρασία και το έργο της, την ιδιοσυγκρασία που είναι προορισμένη να χαθεί διά παντός; Μήπως η λύτρωση του καθενός μέσα από την αφιέρωσή του, έγκειται αποκλειστικά και μόνο στον άλλον και την καλή του θέληση; Μήπως εντέλει η ζωή είναι μια υπόσχεση; Υπόσχεση δική μας έναντι του άλλου γι' αυτό που είμαστε και υπόσχεση του άλλου απέναντι σε εμάς γι' αυτό που θα είμαστε; Ως τυχαιότητες εντός των αναπόφευκτων ιστορικών συμφραζομένων και της μοίρας, ως εύθραυστες και πεπερασμένες υπάρξεις, μπορούμε και οφείλουμε προφανώς να αναμένουμε την αναγνώριση εκ μέρους του άλλου, την αγκαλιά που ίσως μας έλειψε πριν τυλιχθούμε στα σκοτάδια. Εντέλει, το ότι μέσα στην ερημιά και το κρύο θέλω να αγαπηθώ, δεν είναι και τόσο κακό, έστω κι αν αγαπώ, σύμφωνα με την ευφυή ανάλυση του Sartre, σημαίνει πως θέλω να αγαπηθώ.²⁰²

Εντούτοις, το πιθανότερο είναι να μην αγαπηθώ, να καταστώ αντικείμενο μίσους, ή αν όχι μίσους, τουλάχιστον αδιαφορίας. Έτσι, η εναπόθεση της λύτρωσής μου στον άλλον είναι βέβαια επιθυμητή και ως ένα βαθμό αναπόφευκτη, αλλά παραμένει πάντοτε ανοιχτή και αμφίρροπη, προσβλέποντας στην μέλλουσα

²⁰²

Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σελ. 592.

επιστροφή, όπως και όποτε αυτή εμφανιστεί. Τούτο θα πρέπει να το έχουμε πάντα κατά νου, όταν ενεργούμε με κάποιο τρόπο προς όφελος του άλλου, σκεπτόμενοι ότι η αφιέρωση της ζωής μας θα ωφελήσει τον άλλον. Η αναγνώριση είναι βέβαια μια παρηγοριά, αλλά η πραγματική λύτρωση δεν έγκειται μονάχα στην μέλλουσα επιστροφή. Η πραγματική λύτρωση έγκειται στο ότι αναλαμβάνουμε την ευθύνη της τυχειότητάς μας εντός του άτεγκτου ιστορικού πλαισίου, δίχως να αποδεχόμαστε παθητικά και με διαρκή μεμψιμοιρία τα γεγονότα, παρά να οδηγούμαστε με σθένος και στο μέτρο του δυνατού, έως τα υπέρτατα ύψη του ανθρώπινου όντος που μέσα στην τραγωδία του τραγουδά το *amor fati* λίγο πριν πέσει στον γκρεμό, αλλά κυρίως καθώς πέφτει και αφότου πέσει.

Το *amor fati* είναι η βίωση της αυτοδικαίωσης της ελευθερίας εντός της αναγκαιότητας, κατά την οποία απολαμβάνουμε την ζωή εντός ενός πάντοτε ανθιστάμενου κόσμου. Εκεί όπου παρά τις αντιξοότητες, μετατρέπουμε την τυχειότητα σε δημιουργία και στο ρορτυκό έτσι το θέλησα, το οποίο δεν είναι μόνον θέληση για δύναμη αλλά κυρίως είναι θέληση για την θέληση, δηλαδή θέληση για ζωή, για Liv,²⁰³ και ταυτόχρονη άρνηση της αρνητικότητας του κόσμου που συνιστά μια μεγαλειώδη κατάφαση. Ωστόσο η σύγκρουση με τον κόσμο είναι τόσο σφοδρή, ώστε η εκάστοτε παρούσα επιστροφή, όσο μεγαλειώδης κι αν είναι η κατάφασή της, υποχρεούται να αιωρείται ως ένα ανολοκληρώτο ποίημα, το οποίο είναι επιπλέον και θρυμματισμένο εξαιτίας της εν λόγω σύγκρουσης και της πτώσης, προσμένοντας μια μελλοντική πλέον επιστροφή, υπό διαφορετικές συνθήκες και σε διαφορετικά συμφραζόμενα, αλλά πάντοτε υπό το άγρυπνο βλέμμα των ίδιων δυνάμεων, του ίδιου αδιάπτωτου αναβλύσματος της ζωής, των ποταμών που θεραπεύουν, των ποταμών που συγχωρούν και ξεπλένουν, που χύνονται στη θάλασσα, που ανεβαίνουν στον ουρανό ως σύννεφα, που επιστρέφουν με την βροχή.

Ο HCE θα νυμφευθεί την ALP, θα ζήσει με αυτήν, από αυτήν και γι' αυτήν, θα τις αφιερωθεί, θα αφιεθεί στην αναπόφευκτη ροή της που οδηγεί στον θάνατο, από τον Liffey στην Στύγα, από τον Bann,²⁰⁴ τον Barrow,²⁰⁵ τον Derg,²⁰⁶ τον Pruth,²⁰⁷ τον Aringarung²⁰⁸ και τον Then a toss,²⁰⁹ ως τον Aue,²¹⁰ τον Drammen,²¹¹ τον Ogowe,²¹² τον Giguels²¹³ και τον Spree.²¹⁴

²⁰³ Liv (δαν.ζωή) : συντόμευση του Livia. Βλ. FW, σελ. 598.

²⁰⁴ Κατάρα, ποταμός της Ιρλανδίας.

²⁰⁵ Τύμβος, ποταμός της Ιρλανδίας.

²⁰⁶ Ποταμός < dirge : μοιρολόι, θρήνος.

²⁰⁷ Pruth (ruth: συμπόνια, οίκτος) < Prut(h): όνομα ποταμού.

²⁰⁸ (erinnerung: γερμ. Ανάμνηση) < Arigna: ποταμός της Ιρλανδίας.

²⁰⁹ Ποταμός < θάνατος.

²¹⁰ Aue: όνομα ποταμού και επιφώνημα. Awe: όνομα ποταμού, επιφώνημα σεβασμού και φόβου.

²¹¹ Ποταμός < dreaming (ονειρεύομαι).

²¹² Όνομα ποταμού < O go: προχώρα, συνέχισε.

²¹³ Gig (αστείο) + Guels (όνομα ποταμού).

Η επιστροφή, μέσω της ακατάπαυστης ροής, απαιτεί επαγρύπνηση, διότι η επιστροφή είναι ευθύνη, δεδομένου ότι μέσα στον κύκλο της αναγκαιότητας δρα η ελευθερία, η οποία αποδεικνύει την ύπαρξή της χάρη στους χρωματισμούς του χρόνου εκ μέρους της συνείδησης που είναι ροή, εμποτισμένη απόλυτα από την ροή, δίχως να δύναται να σταματήσει, καμωμένη από μνήμη και προσμονή, διατηρώντας και συσσωρεύοντας το παρελθόν, την ίδια στιγμή που προβάλλεται στο μέλλον.

Συνεπώς, η ελευθερία μας έγκειται στον χρωματισμό του χρόνου, στον χρωματισμό δηλαδή του αναπόφευκτου μέσω του ατελεύτητου παιχνιδιού της μνήμης και της προσμονής. Παιχνίδι υποχρεωτικό και υπεύθυνο, αναγκαίο και ελεύθερο, παιχνίδι προσαρμογής και βούλησης, κοντολογίς παιχνίδι χρόνου και χρωμάτων, κατά το οποίο αποκαλύπτεται ότι η ουσία της ευθύνης, και ένα από τα θεμελιώδη της συστατικά, είναι η μνήμη, η διαρκής αναζήτηση και η διατήρηση της φλόγας της ανησυχίας, της φλόγας της ζωής. Η μνήμη είναι η φόρα που πρέπει να πάρεις πηγαίνοντας προς τα πίσω, προς τα πίσω, για να εκτιναχθείς μπροστά και να γυρίσεις πάλι πίσω. Όπως η χορδή του τόξου και της άρπας, η χορδή του θανάτου και της ζωής. Το βέλος εκτινάσσεται και επιστρέφει πάντοτε πίσω και πάντοτε σπασμένο. Γι' αυτό είναι ένα ο Διόνυσος και ο Άδης.

2.3. Βικιανές βροντές: Ο μύθος της αλήθειας και οι αλήθειες των μύθων

*Οι άνθρωποι σήμερα πιστεύουν πως οι επιστήμονες υπάρχουν για να τους διαφωτίσουν, ενώ οι μουσικοί, οι ποιητές κτλ, για να τους διασκεδάζουν. Το ότι αυτοί έχουν κάτι να τους διδάξουν ούτε που περνάει από το μυαλό τους.*²¹⁵

*bababadalgharaghtakamminarronkonnbronntonnerronntuonnthunntrovarrhounawnskawnto
ohoochoordenenthurnuk*²¹⁶

Όταν ο Giambattista Vico δηλώνει απερίφραστα και συνάμα αποδεικνύει ότι “οι μύθοι συνιστούν ιστορίες αληθείς και ατρέπτως σοβαρές (*vere e severe istorie*)”,²¹⁷ ο άνθρωπος που είναι διαποτισμένος από τον μύθο της προόδου και της μίας και μοναδικής αλήθειας εκεί έξω, πιθανότατα σαστίζει. Σαστίζει, διότι εντός του διοικούμενου κόσμου και του εργαλειακού λόγου, έχει απωλέσει την ποιητική του δύναμη, προβαίνοντας σε αποκαλλιτεχνοποίηση της ζωής του και αδυνατώντας να κατανοήσει ότι “οι μύθοι είναι ποιητικές μεταφορές που εγκλείουν *ragione tutta spiegata*, δηλαδή λόγο πλήρως εξηγημένο.”²¹⁸ Και όπως επισημαίνει ο Ιταλός φιλόσοφος, η σημερινή πολιτισμένη μας φύση είναι εντελώς ανίκανη να φανταστεί την ποιητική φύση των πρώτων ανθρώπων, και όποτε το κατορθώνει, το κατορθώνει με πολύ μεγάλο κόπο.²¹⁹ Εντούτοις, από το γεγονός του ότι δεν διαθέτουμε τον κώδικα ανάγνωσης και αποκρυπτογράφησης των μυθολογικών δεδομένων, δεν μπορεί να προκύψει λογικά πως τα εν λόγω δεδομένα αφίστανται της ιστορικής αληθείας.

Ως εκ τούτου, το δίπολο μυθολογία – ιστορία, αποκαλύπτεται ως μια τεχνητή κατασκευή, η οποία, εκούσια ή ακούσια, μάς φέρνει προ τετελεσμένων αποφάσεων και αντιφάσεων ενόψει του αληθούς και του ψευδούς. Διότι θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι το *Ionis omnia plena* επί παραδείγματι, και ο μύθος του Δία, ή καλύτερα το πλήθος των Διών ανά τους λαούς, δεν συνιστά τίποτε άλλο πέρα από

²¹⁵ Ludwig Wittgenstein, *Αφορισμοί και Εξομολογήσεις*, επιλογή, εισαγωγή, μετάφραση, επιμέλεια. Κωστής Μ. Κωβαίος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993, σελ. 207.

²¹⁶ Μία εκ των δέκα συνολικά εκατογράμματα βροντές στο FW. Εδώ συντίθεται από λέξεις για την βροντή σε διάφορες γλώσσες: kaminari: ιαπων., karak: ινδ., bronto: ελλ., tun: ρουμ., tordenem: ολλ., trovao: πορτ., tuono: ιταλ., aska: σουαχ., tornach: ιρλ., tonnerre: γαλλ. Βλ. FW. Σελ. 46.

²¹⁷ Giambattista Vico, *Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, ό.π., σελ. 41.

²¹⁸ Ό.π., σελ. 19.

²¹⁹ Ό.π., σελ. 76.

ιστορίες γύρω από τα συμβάντα στη φύση που έφτασαν μέχρι εμάς μέσω των μύθων, και που μας αποκαλύπτουν μέσα από την ποιητική γλώσσα και τις μεταφορές, ορισμένες ψηφίδες της ιστορίας.

Έτσι λοιπόν, εφόσον για παράδειγμα κάθε έθνος είχε τον δικό του Δία, ο κατακλυσμός φαίνεται πως υπήρξε και ήταν όντως γενικός.²²⁰ Αν τώρα οι άνθρωποι εκείνοι φαντάζονταν τον ουρανό ως ένα μεγάλο ζωντανό σώμα, το οποίο και αποκάλεσαν Δία, ή αν σχημάτιζαν την τεράστια εικόνα εκείνης της γυναίκας που την ονόμασαν συμπαθητική φύση,²²¹ αυτό δεν θα πρέπει να μας ξενίζει ή να υποθέτουμε μια δική μας ανωτερότητα που έγκειται στην μεγαλύτερη ικανότητά μας για αφαίρεση, διότι όπως εκείνοι έφτιαχναν πράγματα και τα πίστευαν, έτσι κι εμείς, αλλά και όλοι οι άνθρωποι, πράττουμε κατά τον ίδιο τρόπο, κατασκευάζοντας δηλαδή εικόνες του κόσμου και του εαυτού μας, τις οποίες μάς υπαγορεύει το συλλογικό φαντασιακό και η ατομική μας ιδιοσυγκρασία, εικόνες τις οποίες εντέλει πιστεύουμε και που μάλιστα καταλήγουμε να ταυτιζόμαστε μαζί τους.

Συνεπώς, θα πρέπει καταρχάς να καταλάβουμε ότι όλες οι ιστορίες των λαών έχουν μυθικές απαρχές,²²² οι οποίες με την σειρά τους φαίνεται πως θεμελιώνονταν στον φόβο που προκαλούσε η παρουσία και η εκδήλωση μιας δύναμης,²²³ ενώ αναπτύσσονταν κατά το μάλλον ή ήττον χάρη στην ποιητική φαντασία εκείνων των ανθρώπων που χρησιμοποίησαν κατά τρόπο εντυπωσιακό το πλέον φωτεινό, αναγκαίο και συνηθέστερο σχήμα λόγου, δηλαδή την μεταφορά, χορηγώντας νόημα και πάθος σε άψυχα αντικείμενα ή σε αστραπές και βροντές που εκλήφθησαν ως σημεία του Δία, ως διοσημίες.²²⁴

Οι μύθοι, σύμφωνα με τον Vico, μετατράπηκαν εν συνεχεία σε υψηλή φυσική θεολογία και σε φιλοσοφία, όπως για παράδειγμα στην Αίγυπτο και την Ελλάδα αντιστοίχως, διότι έδωσαν την ευκαιρία στους φιλοσόφους να ερευνήσουν τα ύψιστα φιλοσοφικά ζητήματα, να στοχασθούν επ' αυτών και να αρθρώσουν σε γλώσσα που είχαν κληρονομήσει από τους ποιητές, τους υψηλούς τους διαλογισμούς, πάντοτε εν μέσω σεβασμού των εκάστοτε θρησκειών, οι οποίες αποτελούσαν εξάλλου και την βάση των μύθων.²²⁵

Οι φιλόσοφοι, μας λέει ο Vico, υποστήλωναν κατ' ουσίαν τους διαλογισμούς και τις θεωρίες τους, επικαλούμενοι την αυθεντία της θρησκείας και τη σοφία των ποιητών, των θεολογούντων ποιητών, δηλαδή των *interpretes deorum*, οι οποίοι ερμήνευαν τα θεία μυστικά και μυστήρια που κρύβονταν στους οiwονούς και στις μαντείες.²²⁶ Έτσι λοιπόν, δεν θα πρέπει να μας προξενεί εντύπωση το ότι η μεγάλη αλυσίδα του Δία που εμφανίζεται στην Ιλιάδα για παράδειγμα, ερμηνεύεται από τους Στωικούς ως η αιώνια ακολουθία των αιτίων. Ή το ότι ο Δίας θεωρείται από τον Πλάτωνα ως ο αιθέρας που διατρέχει και διαπερνά τα πάντα και γεμίζει το σύμπαν,

²²⁰ Ό.π., σελ. 292.

²²¹ Ό.π., σελ. 288.

²²² Ό.π., σελ. 265.

²²³ Ό.π., σελ. 293.

²²⁴ Ό.π., σ.σ. 45, 317.

²²⁵ Ό.π., σελ. 266.

²²⁶ Ό.π.

ως αυτό το κάτι που επιτροπεύει όλα τ' άλλα πράγματα ως *διαϊόν* αυτά.²²⁷ Η αποπομπή των ποιητών εκ μέρους του Πλάτωνα, δεν συνιστά αντίφαση σε σχέση με την αγάπη του για την συγγραφή μύθων και την επιδέξια χρήση τους, αλλά αναγνώριση του καθεστώτος του μύθου και του δομικού ποιητικού στοιχείου του ίδιου του φιλοσοφείν, του γεγονότος ότι «η φιλοσοφία χωρίς την ποίηση, όπως και η ποίηση χωρίς την φιλοσοφία, είναι ανυπολόγιστη ή και αμετροεπής.»²²⁸

Τούτη η συμπλοκή μυθολογίας, ποίησης, φιλοσοφίας και ιστορίας, η αλληλοπεριχώρηση των πεδίων τους και η διαλεκτική συνύφανσή τους ως έλλειψη η μία της άλλης,²²⁹ θα εκληφθεί πιθανότατα από το μονοδιάστατο υποκείμενο της νεωτερικότητας ως δείγμα σύγχυσης. Σύγχυση η οποία βεβαίως έχει επιλυθεί κατά τη γνώμη του, και υποτίθεται ότι ανήκει οριστικά στο παρελθόν, καθώς η εξίσωση που αντιπαραθέτει την ποίηση στην φιλοσοφία, την μυθογραφική φαντασία της κοινωνίας στην λογικο – αναλυτική τάση της, έχει φτάσει στο σημείο ταύτισης του μύθου με το ψεύδος, υποστηρίζοντας αβίαστα ότι τόσο η φιλοσοφία όσο και η ιστορία είναι απαλλαγμένες από οιοδήποτε συμφέρον, σε αντίθεση φυσικά με την λογοτεχνία και την μυθολογία.²³⁰

Εντούτοις, «αυτή η κρυπτομεταφυσική που ισχυρίζεται ότι απομυθοποίησε τον κόσμο»,²³¹ μια μεταφυσική ως επί το πλείστον χυδαία, ενδεής και μονοδιάστατη, καταλήγει αναπόφευκτα στην κώφωση και τον ολοκληρωτισμό, συμπαρασύροντας ακόμη και τα ευγενέστερα πνεύματα που καθίστανται πλέον ανίκανα να δουν τον μύθο του αντιμυθικού και που ξορκίζουν οτιδήποτε αρνείται τον καταναγκασμό της ταυτότητας, αδυνατώντας να θέσουν υπό αμφισβήτηση την ιερότητα των στόχων, της κατεύθυνσης και της μεθοδολογίας μιας περιχαρακωμένης επιστημονικότητας και κοσμοθεωρίας, η οποία υποτίθεται πως απώθησε το μυθολογικό και το ποιητικό για χάρη της αλήθειας.

Ο μύθος ωστόσο του Διαφωτισμού, αποδεικνύεται ένας διαφωτιστικός μύθος ως προς την βαρβαρότητα της εξέλιξης και την εξέλιξη της βαρβαρότητας, πράγμα που συνεπάγεται την οικειοποίηση αφενός της αλήθειας και των μέσων πρόσβασης σε αυτή, καθώς και την απόκρυψη αφετέρου του μυθολογικού υπόβαθρου του πάνω στο οποίο διαμόρφωσε την αφήγησή του, μέσω ολοένα και πιο εκλεπτυσμένων τεχνικών και μηχανισμών, οι οποίοι γίνονται αόρατοι εξαιτίας της αυτοματοποίησής τους, και της λογικής, για τα υποκείμενα, ενσωμάτωσής τους και ιδιοποίησής τους στην ατελεύτητη ευθύγραμμη πορεία της εξέλιξης. Η βαρβαρότητα του μύθου που ισχυρίζεται εναγωνίως, ποικιλοτρόπως και παντού ότι δεν είναι μύθος, έγκειται στην απόκρυψη της σχετικότητάς του και στην άρνησή του να αντιμετωπίσει αυτή τη σχετικότητα, η οποία στο κάτω κάτω θα λειτουργούσε προς όφελός του, διότι η άσκηση κριτικής στους μύθους δεν θα επεδίωκε τόσο την απόδειξη του ψεύδους τους, όσο την εκ νέου ανακάλυψη της αληθινής βάσης τους, μια διαδικασία απείρως γονιμότερη από την καταστροφική εξουσία της αυταρχικής αυθεντίας και των πάσης φύσεως ολοκληρωτισμών.

²²⁷ Ό.π., σ.σ. 289, 290, 308, 395.

²²⁸ Στάθης Γουργουρής, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, ό.π., σελ. 49.

²²⁹ Ό.π., σελ. 48.

²³⁰ Ό.π., σ.σ. 49, 81-83.

²³¹ Ό.π., σελ. 30.

Αντί λοιπόν να ταυτίζεται ο μύθος με την εξουσία μέσω της ιδιοποίησης του πρώτου από την δεύτερη, και αντί να εκλαμβάνεται απλώς ως πρωταρχική πηγή ή ως ένας φετιχισμός του αρχαϊκού που ανήκει στην προϊστορία και την παιδική ηλικία του ανθρώπινου γένους, θα πρέπει να επαναξιολογήσουμε τον μύθο ως ποιητική/θεωρητική δύναμη και ως κοινωνικό – φαντασιακό πεδίο αυτοετέρωσης,²³² όπου ο μύθος συμπίπτει προφανώς με την ιστορία και όπου εντός του παράγεται γνώση, την οποία και δεν μπορεί να σφετεριστεί μονάχα ο φιλοσοφικός λόγος ή η λογική – αναλυτική τάση της κοινωνίας που έτσι κι αλλιώς υπάγεται και αυτή στη μυθογραφική μας σκέψη.

Ιδού λοιπόν η σημασία και η αξία του ποιητικοφιλοσοφικού εγχειρήματος του Vico, το οποίο στοχεύει στην επαναξιολόγηση του μύθου, της ιστορίας, της αλήθειας, της ποίησης και της φιλοσοφίας, και το οποίο αντιπολιτεύεται προδήλως τις γενικές παραδοχές του Διαφωτισμού, εγγραφόμενο και επανεγγραφόμενο στην νεωτερικότητα, ακριβώς εξαιτίας των αδιεξόδων στα οποία έχει περιέλθει η τελευταία. Η επανεγγραφή μάλιστα και η περαιτέρω αισθητικοποίηση του βικιανού εγχειρήματος από την πλευρά του Joyce, επανεγγραφή φυσικά που υπακούει στον δικό του τρόπο και την δική του ερμηνεία, δεν πρέπει και δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο αισθητικής μονάχα ανάλυσης, διότι το *Finnegans Wake*, όπως εξάλλου και κάθε έργο τέχνης, συνιστά ταυτοχρόνως μια πολιτική χειρονομία, κατά την οποία η απόλαυση και η γνώση συνυφαίνονται με την πολιτική ζωή, όπως συνέβαινε ξεκάθαρα ήδη από το αρχαίο θέατρο και θα εξακολουθεί να συμβαίνει μέχρι το τέλος της τέχνης, τέλος προφανώς ταυτόχρονο με εκείνο του ανθρώπου. Διότι όλα τα έργα τέχνης κινούν υπό μία έννοια μια δίκη εναντίον του εξωτερικού προς αυτά κόσμου και έχουν χαρακτήρα πολεμικής, η οποία εκφράζεται με τη δύναμη της αποστασιοποίησης και τον διαχωρισμό τους από τον εμπειρικό κόσμο που καταγγέλλουν και που, έστω και ασύνειδα, επιχειρούν να αλλάξουν.²³³

Οι βικιανές βροντές που επανεγγράφονται στην νεωτερικότητα μέσω του *Finnegans Wake*, συνιστούν μια πολιτική χειρονομία, η οποία πάντοτε στην ύψιστη μορφή της μπορεί και συνδυάζει την απόλαυση με την γνώση. Έτσι λοιπόν, οι εκατογράμματα λέξεις του Joyce δεν φέρνουν στο μυαλό μονάχα εκείνους τους ξαφνιασμένους και τρομαγμένους Γίγαντες του Vico που σήκωσαν τα μάτια τους για να δουν τον ουρανό, αντιδρώντας με ουρλιαχτά και μουγκρητά στους συριγμούς των κεραυνών και τους κρότους των βροντών,²³⁴ αλλά προοιωνίζουν επιπλέον εκείνες τις σύγχρονες κραυγές, παρόμοιες με του Munch, τη στιγμή που η Δημοκρατία της Βαϊμάρης ξεψυχά, τη στιγμή της επανόδου της βαρβαρότητας που πιθανότατα δεν έφυγε ποτέ, αν πιστέψουμε ότι πίσω από κάθε έκφανση πολιτισμού ανευρίσκεται ένα κομμάτι βαρβαρότητας. Προοιωνίζουν, καταγράφουν και προκαλούν αυτές τις κραυγές και τον συγκλονισμό, καθώς η τέχνη ως ιστοριογραφία δεν θα ήταν τέχνη αν απάλειφε από την μνήμη τον συσσωρευμένο πόνο και τη ανθρώπινη δυστυχία,²³⁵ ούτε θα ήταν τέχνη αν δεν λαχταρούσε το άλλο και αν δεν στόχευε στην ριζική

²³² Στάθης Γουργουρής, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, ό.π., σελ. 78.

²³³ Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, ό.π., σελ. 302.

²³⁴ Giambattista Vico, *Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, ό.π., σελ. 287.

²³⁵ Theodor W. Adorno, *Αισθητική Θεωρία*, ό.π., σελ. 443.

τροποποίηση του θεμελιώδους μας σχεδίου μέσω του αναστοχασμού, της αποστασιοποίησης και της δημιουργίας.

Μόνο που ετούτη τη φορά οι βροντές δεν έρχονται από τον ουρανό. Στον σύγχρονο χάοςμο δεν ξέρουμε καν από πού έρχονται οι βροντές, αν και παραδόξως είναι βέβαιο ότι πρόκειται για ανθρώπινες δημιουργίες, δημιουργίες ανθρώπων που ναι μεν σκότωσαν τον Θεό με σκοπό να υπερβούν την βαρβαρότητα, αλλά που εντέλει κατέστησαν το κακό κοινότοπο και φύση, ενσωματώνοντας τον μύθο της κυριαρχίας του ισχυρού στην επιθυμία του ανθρώπου να είναι Θεός:

“Είμαι άνθρωπος, σημαίνει τείνω να είμαι θεός, ή, αν προτιμάτε, ο άνθρωπος συγκροτείται θεμελιωδώς σαν επιθυμία να είναι θεός.²³⁶ Ή όπως γράφει ο Valéry, τί θέλετε να είναι ένας άνθρωπος που δεν δοκίμασε ποτέ να γίνει όμοιος με τους θεούς; Είναι λιγότερο από άνθρωπος.”²³⁷ Εντούτοις, τείνω να είμαι Θεός, δεν σημαίνει, όπως εξηγήσαμε σε προηγούμενες σελίδες, ούτε ότι κατακτώ αυτούσια την ελευθερία του άλλου, πράγμα εξ’ ορισμού αδύνατο, ούτε ότι τον εξαλείφω, και ούτε ότι εκπροσωπώ έναν χυδαίο ανθρωπισμό που αυτοϊκανοποιείται στα κρυφά με την περιφρόνηση του ανθρώπου.²³⁸

Το αποτέλεσμα της ιδιοποίησης αυτού του μύθου οδηγεί αναντίρρητα στην ύψιστη αποτυχία, με την τέχνη να αναλαμβάνει το επίπονο έργο της έκφρασης του υφιστάμενου πόνου, την έκφραση υπό μία έννοια του ανέκφραστου, της υπενθύμισης αλλά και της προειδοποίησης, της ανάγκης για αναζήτηση του παρελθόντος, ούτως ώστε να μετριαστεί η δυστυχία του μέλλοντος μέσω της δράσης στο παρόν.

Ο Joyce, όπως κάθε αληθινός ποιητής, υπηρετεί την μνήμη. Αντιστέκεται με σθένος και επιμονή στον αυταρχικό μύθο της βαρβαρότητας της μίας και μοναδικής αλήθειας εκεί έξω, επαναφέροντας στη συζήτηση, μέσω του Vico, τους μύθους των ανθρώπων, τις ιστορίες της ανόδου και της πτώσης τους, της πτώσης τους και της ανόδου τους, του αναπόφευκτου κύκλου που έχει ως πρώτη του στρώση το μαύρο, αλλά που ταυτόχρονα αντιμετωπίζεται και με χιούμορ, σε τούτη την σκοτεινιασμένη νεωτερικότητα:

“Ιστορίες, δεντρομοιρολόγια! Τραγουδοαναμνήσεις, πέτρα! Καλλιτέχνης, ευαίσθητος στην αναπόληση, σε φινάλε εξέδρας πάνω σε μεγάλο δρόμο, που ονειρεύεται απλοχεριά της ζωής έναντι πρόωρης αναχώρησης...”²³⁹

Και όπως κάθε αληθινός ποιητής, έτσι και ο Joyce επιθυμεί για όποιον έρθει αντιμέτωπος με την δημιουργία του, να τον καταστήσει δημιουργό, όχι λέγοντάς του τί να κάνει, αλλά ότι κάτι πρέπει να κάνει, τώρα που εκείνος αποσύνθεσε και ανασύνθεσε μαεστρικά τα κομμάτια του πολιτισμού και της βαρβαρότητας. Τον καλεί στο παιχνίδι τού συνδημιουργού, ο οποίος οφείλει να σκάψει πολύ, να σκάψει πολύ για να βρει λίγο, σύμφωνος προς το

“χρυσόν οι διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον (B 22). Οι Γιγαντοτζούς έχουν σηκώσει φτηνοχτίσματα πάνω στους Κεβινουρανούς και η Μικροπρασιναγορά είναι ο πατέρας του παιδιού της πόλης (Άκου! Άκου! Και δακρυογέλα!), αυτές ειρηνοσφράγιστες μπουτονιέρες έχουν χορέψει καντρίλιες μέσα

²³⁶ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., Αθήνα, 2007, σελ . 871.

²³⁷ Βλ. Paul Valéry, *επιλογή από το έργο του*, ό.π., σελ. 29.

²³⁸ “Διότι η αντίληψη για τον άνθρωπο στο επίκεντρο είναι συναδελφωμένη με την περιφρόνηση του ανθρώπου: να μην αφήνει τίποτε αδιαφιλονίκητο και απείραχτο.” Βλ. Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, ό.π., σελ. 38.

²³⁹ FW, σελ. 672.

στους αιώνες και μια ανάσα τώρα αλαφροφυσούν σε μας, φρέσκες και καμωμένες – από – όλα – τα – χαμόγελα...”²⁴⁰

Ο αναγνώστης – συγγραφέας του *Finnegans Wake* πρέπει να ψάξει για τον Άμμωνα, τον Θωρ και τον Δία. Να μάθει τί είναι το *Ragnarok*,²⁴¹ να βρει ποια είναι η σχέση του με τους *Boanerges*,²⁴² τους γιους της βροντής, και να καταλάβει ότι η Κλειώ αγκαλιάζεται με την Καλλιόπη, την Ευτέρπη, την Ερατώ και τις άλλες αδελφές της, αφού η μυθολογία είναι ιστορία και η ιστορία είναι ποίηση και η ποίηση είναι άνοιγμα, κάλεσμα και επιθυμία ένωσης. Εκεί ο άνθρωπος τείνει πραγματικά να είναι Θεός. Όταν ακούει τις βροντές και ψάχνει με ανοιχτό το χέρι ένα άλλο χέρι και μαζί ψηλαφούν στο σκοτάδι το άγνωστο, ερχόμενοι από την άβυσσο και επιστρέφοντας σε αυτήν, κάνοντας το ενδιαμέσο στάδιο υποφερτό και άξιο να το ζεις, υπηρετώντας την μνήμη, αντιστεκόμενοι στο “it just happens and nothing more”²⁴³ και εμπλουτίζοντας στο μέτρο του δυνατού το εδώ και τώρα με προσδοκίες και γνώση του παρελθόντος, ακτινοβολώντας έστω και στιγμιαία, σαν πυροτεχνήματα που απέκτησαν αυτοσυνείδηση. Γι’ αυτό και η βικιανή βροντή του *Finnegans Wake* συντίθεται από τόσες διαφορετικές γλώσσες. Όχι μόνον εξαιτίας του φόβου και του τρόμου που ένωσαν κάποτε οι λαοί, αλλά επειδή αυτός ο φόβος είναι πάντοτε υπαρκτός και κοινός. Και αν ο φόβος ενόψει της άγνοιας δεν ακολουθήσει τον εύκολο δρόμο του μίσους και της εξάλειψης αυτού που δεν γνωρίζουμε, τότε μπορεί να πάρει τον δύσβατο δρόμο της γνώσης και της προσπάθειας για ένωση, κάτω από την Ουρανία, όπου η μοίρα των ανθρώπων γίνεται κοινή.

Ο Vico μίλησε για την κοινή πορεία των λαών, βασιζόμενος στην μελέτη των ανθρώπινων θεσμών και συγκεκριμένων ιστορικών φαινομένων που έλαβαν χώρα στον κόσμο της φύσης και τα οποία φαίνεται πως συνδέονται με αυτούς τους θεσμούς. Αναφερθήκαμε για παράδειγμα στους διάφορους μύθους του Δία και στον πιθανολογούμενο γενικό κατακλυσμό, όπως θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για τον Ηρακλή, καθόσον όλα ανεξαιρέτως τα αρχαία έθνη των ανθρώπων έχουν να διηγηθούν ότι κάποιος σαν και αυτόν υπήρξε ο γενάρχης τους.²⁴⁴ Θα μπορούσαμε επιπλέον να αναφερθούμε σε συγκεκριμένους ανθρώπινους θεσμούς ανά τους λαούς, όπως είναι η ταφή, και να διαπιστώσουμε την γενική αίσθηση του ανθρώπου,

²⁴⁰ Joynts < giants < Joy(nt)s < Joyce. Kevanses < Heavens: ουρανός (ο Πύργος της Βαβέλ). Little on the Green < little Green Market: αγορά στο Λουβλίνο. Ο.π., σ.σ. 96 – 97.

²⁴¹ Ο.π., σ.σ. 109, 233. Για περαιτέρω ανάλυση και επειδή το *Finnegans Wake* ευνοεί τις συναντήσεις και παραπέμπει διαρκώς σε άλλα βιβλία, μια εισαγωγή στην σκανδιναβική μυθολογία προσφέρουν οι ακόλουθες μελέτες: Villy Sorensen, *Ράουναροκ, το λυκόφως των θεών*, μτφ – επίμετρο. Λύο Καλοβυρνάς, εκδ. Άγρωστις, Αθήνα, 1992. Βλ. επίσης Κωνσταντίνος Καλογερόπουλος, *Σκανδιναβική μυθολογία*, μτφ. Ελένη Παπαδοπούλου, εκδ. Ιάμβλιχος, Αθήνα, 2013. Ragnarok: Η συντέλεια των θεών στη νορβηγική μυθολογία, όπου οι θεοί μάχονται με τις καταστροφικές δυνάμεις του κακού και του χάους και όπου τελικά ολόκληρο το σύμπαν καταστρέφεται.

²⁴² FW, σελ. 121. Boanerges: *Κατά Μάρκον γ' 17*: “Και επέθηκεν αυτοίς ονόματα Βοανηργές, ο εστίν Υιοί Βροντής”.

²⁴³ Για την ανάλυση του *it just happens* βλέπε το υποκεφάλαιο “Επαναπαυμένοι στην απλότητα: απλώς / just...”, στο Γιώργος Πεφάνης, *Περιπέτειες της Αναπαράστασης, Σκηνές της Θεωρίας II*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σ.σ. 225 – 230.

²⁴⁴ Giambattista Vico, *Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, ό.π., σελ. 34.

αίσθηση που όπως μας λέει ο Vico αργότερα έγινε πεποίθηση, ότι οι ψυχές δεν αποθνήσκουν με τα σώματά τους, αλλά είναι αθάνατες.²⁴⁵

Βέβαια, μπορεί κάποιος να υποστηρίξει ότι η *μυθιστορία της ψυχής* για παράδειγμα, είναι το αποτέλεσμα ενός έμφυτου εγωισμού και μιας απέραντης αλαζονείας του ανθρώπου²⁴⁶, ίσως μια φυσική συνέπεια που προέρχεται από το ένστικτο της αυτοσυντήρησης²⁴⁷ ή ακόμα και η υποστασιοποίηση οντοτήτων εκ μέρους ανθρώπων που έχουν χαμηλό μορφωτικό και νοητικό επίπεδο!²⁴⁸ Μια προκατάληψη, μια δεισιδαιμονία, μια πηγή έμπνευσης για τους καλλιτέχνες κι ένα ασύστολο ψεύδος που αποκαλύπτει η λαμπρή μας επιστήμη, και που ευτυχώς για μας, η άγνοια, η αμορφωσιά και ο φόβος του ακατάληπτου υποχωρούν μπροστά στην πρόοδό μας. Αυτά είναι τα παραμύθια και οι φαντασιώσεις της παιδικής ηλικίας της ανθρωπότητας, τα οποία και διατηρούμε ως μουσειακά εκθέματα ούτως ώστε να τεκμηριώνουμε την εξέλιξή μας μέσω της υπέρβασης των μύθων. Και πράγματι, είναι αδιαμφισβήτητα ποικίλοι οι λόγοι που συντελούν στην υιοθέτηση συγκεκριμένων μυθολογικών στοιχείων ανά τους αιώνες, και σίγουρα υπάρχουν ερμηνείες οι οποίες οδηγούν μέσω της απολυτότητάς τους στον ολοκληρωτισμό. Αυτό όμως που εκφυλίζεται και διολισθαίνει δεν είναι ο μύθος καθ' εαυτός, διότι ο μύθος παραμένει πάντοτε ανοιχτός, ανεπίδεκτος οριστικού ορισμού, χάρη στην επιτελεστική του σχέση με το κοινωνικό-ιστορικό και την πλαστικότητα του.²⁴⁹

Αντιθέτως, εκείνο που πρέπει να κριθεί είναι η χρήση του εκάστοτε μύθου και ο επιλεγόμενος σκοπός που αναλαμβάνει να εξυπηρετήσει αυτός ο μύθος, δηλαδή η κατεύθυνση του συλλογικού φαντασιακού και της ατομικής ιδιοσυγκρασίας που εμπλέκονται στην κατασκευή συγκεκριμένων εικόνων και ταυτοτήτων. Διότι δεν υπάρχει κατ' ουσίαν κάτι που να αντιτίθεται στον μύθο, δηλαδή ο μύθος και το αντίθετό του που θα ήταν η ιστορία ή η αλήθεια. Η συζήτηση περί αληθούς και ψευδούς, περί μύθου και ιστορίας, είναι εντέλει ανούσια, παραπλανητική και προφανώς επικίνδυνη, γι' αυτό και θα έπρεπε να αντικατασταθεί από την ιδέα της ιστορίας ως ιστορία της μεταφοράς, ιστορία της κινητής στρατιάς των γλωσσικών μεταφορών με οικείες και μη χρήσεις των θορύβων και των σημείων που δεν υπόκεινται ούτε σε εγγενή φύση ούτε σε τελεολογικές θεωρήσεις.²⁵⁰ Αν λοιπόν εκκινήσουμε διαπράττοντας ένα τέτοιου είδους σφάλμα, χαράσσοντας a priori γραμμές ανάμεσα στο αληθές και το ψευδές, και υποθάλποντας στοιχεία ολοκληρωτισμού κάτω από αδιαμφισβήτητες αυθεντίες, είναι βέβαιο ότι θα οδηγηθούμε σε ένα πολύ μεγαλύτερο λάθος στη συνέχεια, διότι ως γνωστόν “τὸ ἐν ἀρχῇ μικρὸν ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες.”²⁵¹ Ως εκ τούτου, αντί να βαυκαλιζόμαστε και να υπερηφανευόμαστε αυτάρεσκα για την πρόοδό μας σε σχέση

²⁴⁵ Ό.π., σελ. 47.

²⁴⁶ Βλ. τα προλεγόμενα του Τάσου Φάλκου – Αρβανιτάκη υπό τον τίτλο “Η μυθιστορία της ψυχής”, στο Πλάτων, *Φαίδων (Περί Ψυχής)*, μτφ. Θεόδωρος Μαυρόπουλος, εκδ. Ζήτηρος, σελ. 312.

²⁴⁷ Ό.π., σελ. 311.

²⁴⁸ Ό.π., σελ. 309.

²⁴⁹ Βλ. Στάθης Γουργουρής, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, ό.π., σελ. 83.

²⁵⁰ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, ό.π., σελ. 52.

²⁵¹ Αριστοτέλους, *Περί ουρανού*, 271b 8 – 13.

με τους πρόγονούς μας, ή να πράττουμε ακριβώς το αντίθετο επικαλούμενοι τη σοφία τους και τις αρετές τους σε αντιδιαστολή με την κενή εποχή μας, οφείλουμε να διερωτόμαστε διαρκώς για τους μύθους του παρελθόντος και του παρόντος, δεδομένου ότι η δημιουργία και η φαντασία είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τον άνθρωπο και όλες του τις δραστηριότητες. Επομένως είτε θα σκάσουμε και προσπαθήσουμε να κατευθύνουμε εμείς τις δραστηριότητές μας, γνωρίζοντάς τες όσο καλύτερα μπορούμε, είτε θα ζούμε ως παθητικοί αποδέκτες και υπηρέτες μύθων που δεν γνωρίζουμε.

Ο Joyce σκάβει στο παρελθόν και θέτει ταυτόχρονα το ερώτημα που αφορά στη σύγχρονη κρυπτομεταφυσική μας, όχι μόνον μέσω του περιεχομένου του έργου αλλά και της μορφής του. Ανατρέχει σε κάθε είδους πηγές, θεολογικές, φιλοσοφικές, ανθρωπολογικές, επιστημονικές, καλλιτεχνικές, σύγχρονες και παλαιότερες, έχοντας ως σκοπό όχι να παρουσιάσει μια εγκυκλοπαίδεια σε ποιητική μορφή ή να επιδείξει την ευρυμάθειά του, ή ακόμα να απευθυνθεί κατά ελιτίστικο τρόπο σε ένα περιορισμένο κοινό διανοούμενων (οι οποίοι έτσι κι αλλιώς εκνευρίζονται όταν ανοίγουν το *FW*), αλλά να καλέσει τους ανθρώπους να αναλογιστούν τα έργα τους, να γνωρίσουν και να φτιάξουν την ιστορία τους, διερωτώμενοι για το παρόν και το μέλλον τους. Από κάθε σελίδα του *Finnegans Wake* ξεπηδάνε μύθοι της Δύσης και της Ανατολής, σχεδόν αποφθεγματικά, δίχως να διέπονται από την συνηθισμένη πλοκή που συναντάμε σε ένα λογοτεχνικό κείμενο. Θα διαπίστωσε μάλιστα κανείς ότι στην μελέτη μας, φαινομενικά τουλάχιστον, δεν έχουμε κάνει ιδιαίτερο λόγο για την πλοκή του έργου, διότι απλούστατα δεν υπάρχει πλοκή με την παραδοσιακή έννοια του όρου. Βέβαια, λέμε φαινομενικά, διότι η ανάλυσή μας για τον *HCE*, την *ALP* και τα δίδυμα παιδιά τους που προσωποποιούν όλους τους πολέμους και τις αντιδικίες της ανθρώπινης ιστορίας, όλες τους μορφές προφανώς πρωτεϊκές, αποτελεί το έναυσμα για την δημιουργία της πλοκής εκ μέρους του κάθε αναγνώστη σε ένα έργο όπου δεν υπάρχει αρχή, μέση και τέλος, όπως θα επιθυμούσε ίσως ο Αριστοτέλης, μια αρχική κατάσταση ενδεχομένως, μια αλλαγή που συνεπιφέρει κάποιου είδους ανατροπή και μια λύση η οποία σηματοδοτεί την αλλαγή ως σημαίνουσα.²⁵² Δεν υπάρχει ένα τέλος που να δηλώνει τί απέγινε η επιθυμία που δρομολόγησε τα γεγονότα που παρουσιάζει η εξιστόρηση,²⁵³ παρά μονάχα ένας στροβιλισμός λέξεων, φράσεων και προτάσεων που σαστίζουν τον αναγνώστη, που θέλουν να πουν την ιστορία αλλά δεν την λένε, που χορεύουν όλες μαζί γύρω από το μυστικό σε ένα ρυθμό παντελώς απόκοσμο, από τον οποίο απουσιάζει η τάξη και η συνοχή.

Στο *Finnegans Wake*, όπως σημειώνει η Murdoch, “το με σαφήνεια σκιαγραφημένο πρόσωπο εξαφανίζεται και αντί αυτού ρέει ένας ιμπρεσιονιστικός χείμαρρος συνειδητότητας και στη συνέχεια ακόμη και η ίδια η ιδέα της συνειδητότητας ίσως φαίνεται να χάνεται, αντικείμενα και σκηνές αναλύονται σε λέξεις.”²⁵⁴ Τον ρυθμό εδώ οφείλουμε να τον δώσουμε εμείς, να προσπαθήσουμε να αφηγηθούμε την ιστορία, να την κοινωνήσουμε στους άλλους, να επικοινωνήσουμε μαζί τους, αφότου πρώτα έχουμε καταφέρει να ακούσουμε και αφότου συνεπώς

²⁵² Jonathan Culler, *Λογοτεχνική Θεωρία, μια συνοπτική εισαγωγή*, μτφ. Καίτη Διαμαντάκου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2000, σελ. 116.

²⁵³ Ο.π.

²⁵⁴ Iris Murdoch, *Υπαρξιστές και Μυστικιστές, κείμενα για τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία*, μτφ. Χριστίνα Ξανθοπούλου, Έλση Τσούτη, Βαγγέλης Γαζής, επ. Peter Conradi, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα, 1998, σελ. 247.

έχουμε απαλλαγεί από την ιδιότευσή μας και την αντιδιαλεκτική μας στάση απέναντι στη ζωή. Διότι “όλο και σπανιότερα συναντούμε ανθρώπους που έχουν την ικανότητα να διηγηθούν σωστά μια ιστορία. Όλο και συχνότερα, όταν εκφράζεται η επιθυμία να ακουστεί μια ιστορία, επικρατεί αμηχανία. Είναι σαν να μας έχουν κλέψει κάτι που έμοιαζε αναφαίρετο, την πιο ασφαλή από όλες τις κατακτήσεις μας: την ικανότητα ανταλλαγής εμπειριών.”²⁵⁵

Δεν μπορούμε να διηγηθούμε μια ιστορία γιατί απλούστατα δεν ακούμε, παρόλο που ο σημερινός μύθος κάνει λόγο κατά ειρωνικό και χυδαίο τρόπο για επικοινωνία. Είναι εντός αυτού του ίδιου μύθου που αναδύεται το περίφημο *ζήσε τη στιγμή*, μια στιγμή και ένα εδώ και τώρα ακρωτηριασμένα από το παρελθόν και το μέλλον, κενά, δίχως μνήμη και προσδοκίες, απομονωμένα και μαγεμένα, σαδιστικά και μαζοχιστικά επαναλαμβανόμενα κατά πανομοιότυπο τρόπο, αδιάφορα ως προς τον άλλον που τα θεμελιώνει και έτοιμα μονάχα προς ανάλωση. Απόδειξη για όλα τα παραπάνω συνιστά η ανησυχία του ακρωτηριασμένου υποκειμένου ενόψει της τέχνης και η εμμονή του να αναρωτιέται ποιο είναι το όφελος και πού οδηγούν όλα αυτά, έκφραση της βαρβαρότητας και του συγκαλυμμένου κοινωνικού ελέγχου που γίνονται φύση του καταναλωτή, ο οποίος αρνείται τον ρόλο του δημιουργού. Αρνούνται όμως την δημιουργία για χάρη της ανάλωσης και ονομάζοντας ελευθερία την αυθαιρεσία, έχουμε ήδη επιλέξει την υποδούλωση αντί της αφιέρωση.

Η διαφορά ανάμεσα σε αυτές τις δύο έννοιες υποδεικνύει την διαφορά δύο θεμελιωδώς αντίθετων κοσμοθεωριών και στάσεων ζωής, την διαφορά ανάμεσα σε εκείνον που ακούει τις βροντές και τρέχει να κρυφτεί στα σκοτάδια κι εκείνου που σπεύδει να αγκαλιάσει τον άλλον, διότι έχει αντιληφθεί ότι ο φόβος, η άγνοια και ο πόνος μετριάζονται μόνον έτσι, δηλαδή ακούγοντας και αφηγούμενοι. Διότι η ζωή μας, όπως έγραφε ο Λειβαδίτης, αποκτά σημασία όταν την διηγούμαστε σε κάποιον. Και ιδιαίτερα τα μυθιστορήματα, έχουν την δύναμη να μας ευαισθητοποιούν στον πόνο εκείνων οι οποίοι δεν μιλούν τη γλώσσα μας, τον πόνο που είναι μη γλωσσικός και που μας συνδέει όχι μονάχα με τους ανθρώπους αλλά και με κάθε έμψυχο ον που πονάει.²⁵⁶ Ιδού λοιπόν ο σκοπός του *Finnegans Wake* αλλά και σύνολης της λογοτεχνικής παραγωγής: να κάνει το πάσχειν εύγλωττο και να πει στους ανθρώπους ότι οι βροντές, από όπου κι αν προέρχονται, μπορούν να μας ενώνουν, αρκεί να υιοθετήσουμε, όπως θα εξηγήσουμε στις επόμενες σελίδες, μια στάση – κάλεσμα, κατανοώντας ότι το *συνείναι* (*Mitsein*), ακολουθεί ένα σχέδιο θεμελιωμένο στην ελευθερία και την δημιουργία, δύο έννοιες που ταυτίζονται, και που γι’ αυτό ακριβώς τον λόγο “η ηθική και η τέχνη είναι ένα και το αυτό”.²⁵⁷

²⁵⁵ Walter Benjamin, “Ο αφηγητής. Σκέψεις για το έργο του Νικολάι Λεσκόφ”, μτφ. Καρολίνα Μέρμηγκα, *the books’ journal*, 65, 2016, σελ.12.

²⁵⁶ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, ό.π., σελ. 157.

²⁵⁷ Ludwig Wittgenstein, *Απορισμοί και Εξομολογήσεις*, ό.π., σελ 153.

3. *Finnegans Wake* και ηθική

3.1. Είρωνας και δυνατός ποιητής: από τον Joyce στον Rorty

Η διάκριση ανάμεσα στο ηθικό και το «απλώς αισθητικό», διάκριση που όπως μας επισημαίνει ορθά ο Rorty έχει ως σκοπό να υποβιβάσει την λογοτεχνία σε μια κατώτερη θέση μέσα στην κουλτούρα και να υποβληθεί η ιδέα ότι τα μυθιστορήματα και τα ποιήματα είναι άσχετα προς τον ηθικό στοχασμό,²⁵⁸ συνιστά προφανώς μια διάκριση άστοχη και συνάμα επικίνδυνη. Άστοχη, δεδομένου ότι η λογοτεχνία αποτελεί το κατεξοχήν πεδίο συζήτησης των αξιών, της διαρκούς διερώτησης σχετικά με αυτές, και όχι βέβαια της διαιώνισής τους όπως υποστηρίζεται συχνά, διότι η διαιώνιση προϋποθέτει κάτι σταθερό, αμετάβλητο, κλειστό, ολοκληρωτικό και ολοκληρωμένο, πράγμα ολωσδιόλου ξένο στην τέχνη. Επικίνδυνη, διότι μέσω αυτής της διάκρισης επιχειρείται η καθυπόταξη σε κάποια δήθεν ανώτερη αυθεντία, η οποία εντούτοις θεμελιώνεται σε αυθαίρετους ισχυρισμούς. Αντιθέτως, η λογοτεχνία, αλλά και η τέχνη γενικότερα, είναι πρωτίστως επικοινωνία, και μόνο μια διεστραμμένη διάνοια, σύμφωνα με την Murdoch, θα προσπαθούσε να αρνηθεί αυτήν την προφανή αλήθεια.²⁵⁹ Ως εκ τούτου, αυτό που παραμένει σταθερό στην λογοτεχνία είναι η πρόσκληση στη συζήτηση των αξιών, το ίδιο το κάλεσμα, το νεύμα, η προσφώνηση ως αξία και νόημα των αξιών, ανεξάρτητα από το ηθικό σύμπαν του συγγραφέα, την ηθική του κρίση, η οποία είναι υπό μια έννοια ο αέρας που αναπνέει ο αναγνώστης.

Ποιο είναι όμως το ηθικό σύμπαν του *Finnegans Wake*; Διότι, αν όπως είπαμε η λογοτεχνία είναι επικοινωνία και το κατεξοχήν πεδίο συζήτησης των αξιών, τούτη η ουσία της, η ίδια η προϋπόθεση της ύπαρξής της και ο τελικός της στόχος, συχνά παραμένουν υπόρρητα και θεωρούνται ίσως δεδομένα, ή ακόμα χειρότερα δεν αναγνωρίζονται και παραμερίζονται ενόψει ενός συγκεκριμένου θέματος που εξετάζεται. Όταν δηλαδή διαβάζουμε ένα λογοτεχνικό έργο, όταν στην πραγματικότητα συμμετέχουμε σε αυτό και ζούμε μέσα σε αυτό (και πολλές φορές μάλιστα από αυτό), αναπνέουμε στο ηθικό σύμπαν των εκάστοτε συγγραφέων τα θέματα που τους απασχολούν. Έτσι κάνουμε λόγο για το ηθικό σύμπαν του Tolstoy και για την αντιμετώπιση του έρωτα εκ μέρους του, για τα κοινωνικά προβλήματα που αναδεικνύει ο Dickens, για μυθιστορήματα που καταπιάνονται με τις φυλετικές διακρίσεις, τον ρόλο των γυναικών και εν ολίγοις οτιδήποτε απασχολεί το ηθικό ον. Αυτή ακριβώς η αναπνοή μας, το γεγονός ότι συμμετέχουμε στη δημιουργία και την συζήτηση των αξιών, αποτελεί το θεμελιώδες στοιχείο του *Finnegans Wake*, καθιστώντας κατ' ουσίαν το υπόρρητο ρητό, όπου ανεξάρτητα από τον στόχο και την

²⁵⁸ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Είρωνεία, Αλληλεγγύη*, ό.π., σελ. 139.

²⁵⁹ Iris Murdoch, *Υπαρξιστές και Μυστικιστές, κείμενα για τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία*, ό.π., σελ. 29.

κατεύθυνση που παίρνει το περιεχόμενο χάρη στη μορφοπλαστική μας ικανότητα, η έμφαση δίνεται στην συμμετοχή καθεαυτή, στην πεμπτουσία της δημιουργίας και στην ανάκτηση συνεπώς των αναφαίρετων δικαιωμάτων της λογοτεχνίας, τα οποία επιχειρεί κατά τρόπο λυσσαλέο να εξαλείψει ο απομαγευμένος κόσμος μέσω της ηθικής της κλειστότητας. Εδώ η λογοτεχνία δηλώνει ρητά την προκύπτουσα από εκείνην απόλαυση της επικοινωνίας, όχι για να θαυμάσει τον εαυτό της στον καθρέφτη μέσω μιας ανούσιας αυτοαναφορικότητας, αλλά με σκοπό να προσκαλέσει στην γιορτή ακόμα κι εκείνους που την απειλούν, υπενθυμίζοντάς τους ότι αφενός η απόλαυση μπορεί να συνδυαστεί με την γνώση και αφετέρου ότι οποιοδήποτε είδος απόλαυσης προκύπτει από το *ζω με..*, αφού “το μη – εγώ τροφοδοτεί τούτη την απόλαυση και το εγώ έχει ανάγκη τον κόσμο που εκθειάζει”²⁶⁰ ή εκείνον εναντίον του οποίου εξεγείρεται.

Απολαμβάνουμε τον κόσμο, όπως θα μας πει ο Levinas, προτού να αναφερθούμε στις προεκτάσεις του, και σκιαγραφώντας στη συνέχεια έναν λόγο γι’ αυτόν τον κόσμο, ένα νόημα, προσθέτουμε ένα νέο συμβάν στην απόλαυση, θεμελιωμένο στη γλώσσα ως σχέση μεταξύ ανθρώπων.²⁶¹ Απόλαυση λοιπόν πριν από την σκοπιμότητα ως απλή χαρά της ζωής και του παιχνιδιού, αλλά και απόλαυση μέσω της νοσηματοδότησης του κόσμου, χάρη στη μαγεία του σημαίνοντος και το παιχνίδι της δημιουργίας. Ως εκ τούτου, ζωή, παιχνίδι και δημιουργία είναι έννοιες αλληλένδετες, γι’ αυτό και η τέχνη είναι ζωή, όπως η ζωή είναι τέχνη, και γι’ αυτό η ηθική και η αισθητική είναι ένα και το αυτό. Αυτή είναι η διπλή γιορτή στην οποία μας καλεί να λάβουμε μέρος το *Finnegans Wake*, σε μια γιορτή βέβαια που έτσι κι αλλιώς συμμετέχουμε, αλλά είτε το αγνοούμε είτε επιθυμούμε ματαίως να την αναβάλλουμε για χάρη μιας δήθεν ασφάλειας και σταθερότητας που χαρίζει η ηθική της κλειστότητας, όπου προκρίνεται ο καταναλωτής σηματομενών έναντι του παραγωγού σημαίνοντος. Ιδού λοιπόν το ηθικό σύμπαν του *Finnegans Wake*, αλλά εντέλει και κάθε λογοτεχνικού έργου, με την διαφορά ότι εδώ η λογοτεχνία στοχάζεται τον εαυτό της μεταφέροντας από το παρασκήνιο στο προσκήνιο τον κομβικό της ρόλο στην ανάπτυξη και την υπεράσπιση μιας ηθικής της ανοιχτότητας, ανεξάρτητα από το υπό συζήτηση θέμα και την κατεύθυνση που θα δώσουμε στο περιεχόμενο, μιας και το νόημα παραμένει πάντοτε αιωρούμενο.

Τί συμβαίνει όμως με το περιεχόμενο του *Finnegans Wake*; Μήπως ο μπαχτινιανός ριζοσπαστισμός του Joyce εμπορευματοποιεί αδίστακτα τον λόγο και προβαίνει σε θλιβερή πραγματοποίηση της γλώσσας, όπως ισχυρίζεται εσφαλμένα ο Eagleton, μέσω μιας πολιτικής υπονόμευσης της πάγιας σημασιολόγησης, η οποία προέρχεται από τις μετακινήσεις ενός ασύδοτου, όπως το χαρακτηρίζει, σημαίνοντος, όπου όπως και η ίδια η μορφή του καταναλωτικού αγαθού πρέπει να ισοπεδώνει και να εξισώνει πάντα τις ταυτότητες, ώστε να τις ανασυνδυάζει με αναπάντεχο τρόπο;²⁶² Μήπως μέσω του *Finnegans Wake* (αλλά και του *Οδυσσέα*) εκδηλώνεται μεν μια πρωτεϊκή διάλυση κάθε σταθερής ταυτότητας, περνώντας εντούτοις την καπιταλιστική παραγωγικότητα από την επικράτεια της γλώσσας, του νοήματος και της αξίας;²⁶³ Μήπως εντέλει η προσπάθεια άσκησης κριτικής στον αστικό μύθο του

²⁶⁰ Emmanuel Levinas, *Ολότητα και Άπειρο, δοκίμιο για την εξωτερικότητα*, ό.π., σελ. 177.

²⁶¹ Ό.π., σελ. 171.

²⁶² Terry Eagleton, *Η ιδεολογία του αισθητικού*, ό.π., σελ. 456.

²⁶³ Ό.π.

εμμενούς νοήματος μέσω της φαλκίδευσης της διάκρισης μεταξύ ανώτερου και κατώτερου, ιερού και βέβηλου, παρόντος και παρελθόντος, αυθεντικότητας και παραγώγου, βασίζεται σε μια πολυφωνία επιμελώς πλαστογραφημένων λεκτικών κωδίκων που εχθρεύονται αδυσώπητα την προσωπική φωνή και που οδηγούν στο χάος του σχετικισμού;

Τέτοιου είδους κριτικές οφείλουν να λειτουργούν παραδειγματικά ως προς το τί δεν πρέπει να κάνουμε σε περίπτωση που επιθυμούμε να αφιερωθούμε στην προάσπιση μιας ηθικής της ανοιχτότητας. Καταρχάς, κάνοντας λόγο για σχετικισμό, υιοθετούμε προφανώς ένα κληρονομημένο λεξιλόγιο βάσει του οποίου εξακολουθούμε να αναζητούμε την *απόλυτη εγκυρότητα*, επιτείνοντας την σκληρότητα και την αδικία που προκύπτουν από την επεκτατική και καταδυναστευτική πολιτική μιας βίαιης ρητορικής, η οποία επικαλείται μια δήθεν ουδετερότητα από όπου τα ανθρώπινα σχέδια φαίνεται να θεμελιώνονται σε μια μη ανθρώπινη αυθεντία ή σε χιμαιρικές ουσίες και εγγενείς φύσεις. Βέβαια, θα ισχυριστεί κάποιος ότι η κατάργηση των ορίων ανάμεσα στο ανώτερο και το κατώτερο, το ουσιώδες και το επουσιώδες, το ιερό και το βέβηλο, κατάργηση απολύτως επιτυχημένη στο εγχείρημα του Joyce, οδηγεί στην αυθαιρεσία, την ασυδοσία, τον ανορθολογισμό και την ανηθικότητα, διότι ο καθένας μπορεί να πράξει όπως επιθυμεί δίχως να δίνει λόγο για αυτές του τις πράξεις, επιφέροντας κατ' αυτόν τον τρόπο ακόμη περισσότερη βία από όση εφαρμόστηκε μέσω της πίστης σε θεμέλια, ουσίες και πρώτες αρχές. Αυτή η επιχειρηματολογία θα μπορούσε όντως να θεωρηθεί σωστή αν η πρώτη μας μέριμνα και το βασικό ζητούμενο δεν ήταν η αντικατάσταση της βίας από την πειθώ, η ελεύθερη και ανοιχτή αναμέτρηση των σημερινών γλωσσικών και άλλων πρακτικών με προτάσεις για νέες πρακτικές, κοντολογίς η καλλιέργεια και η διεύρυνση της ανεκτικότητας η οποία, όπως μας επισημαίνει η Murdoch, συνδέεται με την ικανότητα κάποιου να φαντάζεται κέντρα πραγματικότητας πέρα από τον εαυτό του.²⁶⁴

Στον πυρήνα λοιπόν του είρωνα που προτείνει ο Rorty, βρίσκεται η ανεκτικότητα και η ανοιχτότητα, έννοιες που μεταφράζονται κατ' ουσίαν σε επιθυμία γνωριμίας με εναλλακτικά λεξιλόγια, τα οποία εντούτοις εκτίθενται στον κίνδυνο του εξευτελισμού εκ μέρους του είρωνα, διότι απειλούνται από την αναπεριγραφή. Η αναπεριγραφή, θα μας πει ο Rorty, συχνά εξευτελίζει.²⁶⁵ Εξευτελίζει, διότι καταργεί προφανώς τα προηγούμενα όρια μεταξύ ανώτερου και κατώτερου, ιερού και βέβηλου, όχι όμως εξαιτίας της έλλειψης σεβασμού προς εκείνους που θέτουν τα όρια, αλλά λόγω της κριτικής και δημιουργικής ικανότητας του ανθρώπου εκείνου που είναι σε θέση να υπερβαίνει τα όρια αυτά για χάρη του παιχνιδιού, της ζωής και της δημιουργίας. Αν ως έλλειψη σεβασμού εκλαμβάνεται η ανυπακοή στις ισχύουσες περιγραφές του κόσμου, ανυπακοή πάντοτε μερική βέβαια αφού πατάμε αναπόφευκτα στα κληρονομημένα μας λεξιλόγια, τότε σαφώς και μπορούμε να πούμε ότι η τέχνη και ο είρωνας του Rorty διέπονται από μια καλώς εννοούμενη αυθάδεια, καθώς μέσω της δημιουργίας διαγράφεται η κίνηση της ελευθερίας του ανθρώπου που υπερβαίνει την παθητική μίμηση. Ασέβεια, αντιθέτως, είναι η λαιμοδεία, η καταστολή και η εξάλειψη εκείνου που δεν συμφωνεί με το υιοθετημένο μας λεξιλόγιο και που συνάμα αρνούμαστε να τον προσεγγίσουμε, όχι η προσπάθεια

²⁶⁴ Iris Murdoch, *Υπαρξιστές και Μυστικιστές, κείμενα για τη φιλοσοφία και τη λογοτεχνία*, ό.π., σελ. 30.

²⁶⁵ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, ό.π., σελ. 150.

γνωριμίας μας με άλλα λεξιλόγια, τα οποία και οφείλουμε να διερευνήσουμε, να τα υποβάλλουμε σε κριτική και να τα αναπεριγράψουμε.

Ό,τι μας αναφέρει ο Rorty περί αναπεριγραφής, περί απειλητικού είρωνα και δυνατού ποιητή, μπορεί κανείς να τα δει εφαρμοσμένα από τον Joyce στο *Finnegans Wake*. Και είτε θα καταληφθεί από άγχος γιατί θα θεωρήσει πως απειλείται το λεξιλόγιό του, κάνοντας λόγο για ασύδοτο σημαίνον όπως ο Eagleton, είτε θα τον κυριεύσει η αγωνία της ευθύνης έναντι του άγνωστου άλλου, το οποίο και θα προσπαθήσει να προσεγγίσει και να διασώσει, δίχως την ίδια στιγμή να παραιτείται από την δημιουργική του ικανότητα. Αν τώρα ο Eagleton υποστηρίζει ότι η νεωτερικότητα εκφράζει κατ' αυτόν τον τρόπο ένα νέο είδος κοσμοπολίτικης συνείδησης χωρίς ρίζες, η οποία μάλιστα είναι συνένοχη με τον κόσμο της διεθνούς καπιταλιστικής παραγωγής,²⁶⁶ τότε μπορούμε να συμπεράνουμε είτε ότι δεν έχει κατανοήσει το τζουϊστικό εγχείρημα είτε ότι επιμένει να κάνει χρήση του υιοθετημένου του λεξιλογίου, μιλώντας για τον *θαυμάσιο νέο ολοκληρωτισμό*²⁶⁷ που υποτίθεται ότι ο ίδιος αντιστρατεύεται, αλλά που εντέλει τον εφαρμόζει απαρέγκλιτα, μολυσμένος καθώς είναι από τους *ενοσιολογικούς ιούς*²⁶⁸ που ανίχνευσε ο Baudrillard κατά την εξέταση της πολιτικής οικονομίας και της μαρξιστικής σκέψης.

Ο ιμπεριαλιστικός λόγος που αναλύει τα πάντα σύμφωνα με τις έννοιες της παραγωγής, της εργασίας, της αξίας, της χρησιμότητας, της ανταλλακτικής αξίας και ούτω καθεξής, αποδεικνύεται προφανώς άχρηστος στην μελέτη ενός λογοτεχνικού έργου από την στιγμή που έχει αποφασίσει *a priori* ως προς το πώς οφείλει να είναι η μορφή και το περιεχόμενο τούτου του έργου, αναλυόμενο υπό μία οπτική απολύτως άκαμπτη και αυταρχική. Η τέχνη όμως δεν μπορεί να κριθεί από κάτι που δεν είναι τέχνη. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι παρά το βάρος των κληρονομημένων μας λεξιλογίων, οφείλουμε στο μέτρο του δυνατού να μην παραμείνουμε κλεισμένοι στην αντίληψη περί μιας μοναδικής ορθής περιγραφής, αλλά να επιχειρήσουμε μια διεύρυνση των γνωριμιών μας. Ένας από τους καλύτερους τρόπους διεύρυνσης των γνωριμιών μας είναι προφανώς η επαφή μας με την λογοτεχνία όπου μας δίνεται η δυνατότητα να γνωρίσουμε πρόσωπα και κουλτούρες, τα οποία είναι και τα μόνα που μπορούν να λειτουργήσουν ως κριτική του δικού μας προσώπου και της δικής μας κουλτούρας.

Ο είρωνας, μας λέει ο Rorty, φοβάται μήπως κολλήσει στο λεξιλόγιο με το οποίο ανατράφηκε αν ξέρει μονάχα τους ανθρώπους της γειτονιάς του, κι έτσι προσπαθεί να γνωριστεί με παράξενους ανθρώπους, παράξενες οικογένειες και παράξενες κοινότητες άλλων εποχών, άλλων τόπων και διαφορετικών κοσμοθεωριών. Φοβάται να μην παγιδευτεί στο λεξιλόγιο οποιουδήποτε μεμονωμένου βιβλίου και επιχειρεί να διευρύνει όσο μπορεί τον κανόνα, φτιάχνοντας ένα μωσαϊκό με όσο το δυνατόν περισσότερα υλικά. Αυτό το έργο της διεύρυνσης του κανόνα, συνεχίζει ο Rorty, παίρνει για τον είωνα τη θέση της προσπάθειας των ηθικών φιλοσόφων να φέρουν κοινά παραδεκτές ηθικές διαισθήσεις για ιδιαίτερες περιπτώσεις σε ισορροπία με κοινά παραδεκτές γενικές ηθικές αρχές.²⁶⁹

²⁶⁶ Terry Eagleton, *Η ιδεολογία του αισθητικού*, ό.π., σ.σ. 391 – 398.

²⁶⁷ Ό.π., σελ. 394.

²⁶⁸ Βλ. Jean Baudrillard, *Ο καθρέφτης της παραγωγής ή η κριτική αυταπάτη του ιστορικού υλισμού*, μτφ. Σπύρος Μπενετάτος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1990.

²⁶⁹ Richard Rorty, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, ό.π., σελ. 137.

Ιδού λοιπόν που η λογοτεχνία και η λογοτεχνική κριτική (ή αλλιώς η κριτική της κουλτούρας) αναλαμβάνει τον πολιτιστικό ρόλο που είχαν διεκδικήσει άλλοτε η θρησκεία, η επιστήμη και η φιλοσοφία, καθώς αντιλαμβανόμαστε πλέον ότι η λέξη λογοτεχνία καλύπτει οποιοδήποτε είδος βιβλίου μπορεί να έχει ηθική σημασία και είναι σε θέση να μεταβάλει την αντίληψη που έχει κανείς για το τί είναι δυνατό και σημαντικό, διευκολύνοντας τον ηθικό στοχασμό και προτείνοντας αναθεωρήσεις του κανόνα των ηθικών προτύπων. Τούτη η διεύρυνση του κανόνα είναι και ο στόχος του είρωνα Joyce που ως δυνατός ποιητής καταργεί την διάκριση μεταξύ ανώτερου και κατώτερου, σε μία προσπάθεια αναθεώρησης, η οποία όμως επαφίεται πλέον στην καλή θέληση και την ανοιχτότητα του αναγνωστοσυγγραφέα που κατανοεί ότι αν μια μέρα στο Δουβλίνο μπορεί να αποκτήσει νόημα μέσω της αλληγορικής της σύνδεσης με ένα κλασικό κείμενο, δεν θα ήταν κακό ούτε ισοπεδωτικό αν συνέβαινε το ίδιο με μια μέρα στην Πάρμα ή οπουδήποτε αλλού.²⁷⁰ Υπό αυτή την έννοια δεν καταλήγουμε στο ότι τίποτα δεν είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο, όπως υποστηρίζει ο Eagleton, αλλά στο ακριβώς αντίθετο, δηλαδή στο γεγονός πως οτιδήποτε μπορεί να είναι σημαντικό και καθοριστικό στην διαμόρφωση του τόνου της ζωής μας. Γι' αυτό και το *Finnegans Wake* επιτρέπει στην πραγματικότητα την δημιουργία τόσων αστερισμών όσων και των προσώπων που θα εμπλακούν στην αναπεριγραφή και τον ανασυνδυασμό του υλικού που αιωρείται, δίχως την υπόδειξη του συγγραφέα ως προς το τί θα πρέπει να θεωρηθεί ανώτερο ή κατώτερο. Η μοναδική υπόδειξη, ή καλύτερα η μοναδική προσταγή του *Finnegans Wake*, είναι το κάλεσμα στην δημιουργία και την καταστροφή, μέσω όμως της υποχρεωτικής διεύρυνσης του κανόνα, η οποία επιτυγχάνεται χάρη στην αέναη παραπομπή του έργου σε άλλα έργα, πρόσωπα και πολιτισμούς.

Το *Finnegans Wake* συνιστά εντέλει μια παραπομπή, μια γιορτή του σημαίνοντος και του δημιουργού μέσω ενός εύγραφτου κειμένου, το οποίο κλονίζει τον τρόπο με τον οποίο διαβάζουμε και μας υποχρεώνει να ανατρέχουμε σε κάθε λογής πηγές, τοποθετώντας βιβλία μέσα στο πλαίσιο άλλων βιβλίων, φυσιογνωμίες μέσα στο πλαίσιο άλλων φυσιογνωμιών, δίχως να ασχολούμαστε με το υποτιθέμενο πραγματικό νόημα του κειμένου ούτε με την λεγόμενη λογοτεχνική αξία του. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η αναθεώρηση της ηθικής μας ταυτότητας μέσω της λογοτεχνικής κριτικής η οποία βασίζεται κυρίως στις γνωριμίες προσώπων και κουλτούρας που είναι ενσαρκωμένα λεξιλόγια. Η αφιέρωση του Joyce στο επίπονο έργο της διεύρυνσης του κανόνα μέσω των γνωριμιών συνιστά πιθανότατα το ισχυρότερο ντοκουμέντο μορφολογικής αστάθειας που γνώρισε ποτέ η ιστορία της λογοτεχνίας, ακριβώς διότι σε αυτό ευνοούνται οι πλέον αναπάντεχες συναντήσεις, οι οποίες δεν ενσαρκώνουν το χειρότερο είδος σχετικισμού σύμφωνα με τους κακεντρεχείς των στοιχειωμένων λεξιλογίων, αλλά λειτουργούν εν είδει μανιφέστου της ηθικής της ανοιχτότητας που είναι η λογοτεχνία.

Κάθε έκφανση ολοκληρωτισμού υποχωρεί ενόψει του ανοίγματος, μετριάζεται η ισχύ της, γίνεται αντικείμενο στοχασμού και σύγκρισης με άλλες μορφές ζωής, αναγνωρίζεται όχι η ανωτερότητά της μπροστά σε αυτές, αλλά η ευθύνη της, η ευθύνη για την διάσωσή τους τώρα που κατανοήσαμε ότι η προσπάθεια επιβολής μιας μορφής ζωής είναι λανθασμένη, εφόσον *δεν υπάρχει ο απόλυτος σωστός δρόμος*.²⁷¹ Ο είρωνας του Rorty και του Joyce δεν κάνει καν λόγο για σωστό και

²⁷⁰ Υπαινιγμός στην κριτική του Eagleton. Βλ. Terry Eagleton, *Η ιδεολογία του αισθητικού*, ό.π., σελ. 395.

²⁷¹ Ludwig Wittgenstein, "Διάλεξη περί ηθικής", στο Ludwig Wittgenstein, *Περί Ηθικής*, ό.π., σελ. 72.

λανθασμένο δρόμο, παρά μόνο για το γεγονός του δρόμου, για το αδιαμφισβήτητο δεδομένο των μορφών ζωής, για την λαχτάρα να ταξιδέψει από την *Βύβλο* και την *Uruvela* έως το πιο σκοτεινό σοκάκι του μεσαιωνικού Δουβλίνου, να δηλώσει περήφανα όχι ότι είδε τα πάντα, άκουσε τα πάντα και ξέχασε τα πάντα,²⁷² αλλά ότι “πολλῶν δ’ ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω”, απολαμβάνοντας την λιφφοζωή²⁷³ και ανταποκρινόμενος, στο μέτρο του δυνατού, στην ηθική της ανοιχτότητας, μέσω της βύθισης στο ετερογενές και της εκ νέου διάχυσης στο όλον.

²⁷² *Βύβλος*: όνομα πόλης του Λιβάνου και ο πάπυρος. Η παλαιότερη συνεχώς κατοικούμενη πόλη. *Uruvela*: εκεί όπου ο Βούδας πήρε τη διαφώτιση. “Είδα τα πάντα, άκουσα τα πάντα και ξέχασα τα πάντα”: ειπωμένο από την Μαρία Αντουανέτα. Βλ. *FW*, σ.σ. 228 – 229.

²⁷³ *Liffey*: ο ποταμός του Δουβλίνου < Lif(f)e(y): ζωή. Ό.π., σελ. 47.

3.2. Οι μορφές ζωής

*Εκείνο που πρέπει ν' αποδεχθούμε, το δεδομένο, είναι οι μορφές ζωής.*²⁷⁴

*Κάθε υποκείμενο πρέπει όχι μόνον να λάβει μέρος στην καθυπόταξη της εξωτερικής φύσης, ανθρώπινης και μη, αλλά, για να κατορθώσει κάτι τέτοιο, πρέπει να καθυποτάξει την φύση μέσα του.*²⁷⁵

Δεν υπάρχει, ούτε και θα υπάρξει ποτέ μία μονάχα μορφή ζωής. Δεν υπάρχει παγκόσμια ηθική, ούτε και μπορούμε να υπαγορεύουμε αφ' υψηλού κάποιους κανόνες. Η ηθική δεν μπαίνει σε λόγια ούτε και διδάσκεται.²⁷⁶ Η ηθική πρόταση είναι προσωπική υπόθεση και όχι η διαπίστωση κάποιου γεγονότος.²⁷⁷ Η ευθύνη του δι' εαυτόν είναι αφόρητη, επειδή μέσω αυτού υπάρχει ένας κόσμος, έστω κι αν κάτι ξένο και ασύλληπτο καθόρισε ως ένα βαθμό (άγνωστο πάντα ως ποιο) αυτό που αισθανόμαστε, αυτό που ζούμε και αυτό που είμαστε. Εξάλλου, η απόλυτη ευθύνη δεν είναι αποδοχή. Είναι απλή λογική διεκδίκηση των συνεπειών της ελευθερίας μας.²⁷⁸

Αυτές είναι κατ' ουσίαν ορισμένες από τις θέσεις που υποστηρίξαμε στις προηγούμενες σελίδες. Και αν κατανοήσουμε τόσο τους λόγους αποτυχίας του μίσους όσο και την προέλευση αυτής της στάσης, τότε θα έχουμε κάνει ένα σημαντικό βήμα για την αποφυγή της διαφθοράς. Διότι τούτη η στάση λατρεύει την διαφθορά και θέτει ως στόχο κάτι που είναι απολύτως ανέφικτο: την κατάκτηση της ελευθερίας του άλλου. Μόνο που η κατάργηση του άλλου υπονοεί την ρητή αναγνώριση ότι ο άλλος υπήρξε. Και όπως έχουμε ήδη πει, όποιος κάποτε ήταν για τον άλλον, έχει μολυνθεί στο είναι του για τον υπόλοιπο βίο του, αδιάφορο αν ο άλλος εξαλείφθηκε.²⁷⁹ Ως εκ τούτου, το θεμελιώδες σχέδιό μας, οι μορφές ζωής μας, οι επιλογές μας και οι επιδιώξεις μας, δεν μπορούν να μην λαμβάνουν υπόψιν τους το αναντίρρητο γεγονός της ύπαρξης του άλλου, ούτε είναι δυνατό να βρίσκεται στον πυρήνα τους ο αφανισμός του διότι απλούστατα θα αποτύχουν.

²⁷⁴ Ludwig Wittgenstein, *Αφορισμοί και Εξομολογήσεις*, ό.π., σελ. 75.

²⁷⁵ Μαξ Χορκχάιμερ, *Η Έκλειψη του Λόγου*, μτφ. Θέμις Μίνογλου, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1987, σ.σ. 116 – 117.

²⁷⁶ Ludwig Wittgenstein, “Συζητήσεις με τον Waismann”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, ό.π., σελ. 83.

²⁷⁷ Ludwig Wittgenstein, “Σημειωματάρια (1930 – 1931)”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, ό.π., σελ. 86.

²⁷⁸ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σ.σ. 850- 851.

²⁷⁹ Ό.π., σελ. 645.

Συνεπώς, οφείλουμε πρωτίστως να παραδεχθούμε ότι υπάρχουν διαφορετικές μορφές ζωής στο χώρο και στο χρόνο, διαφορετικοί πολιτισμοί, διαφορετικοί τρόποι έκφρασης και γλωσσικά παιχνίδια καθώς και διαφορετικά όντα από εμάς.²⁸⁰ Τούτο το τελευταίο μάλιστα δεν είναι λιγότερο σημαντικό από τα προηγούμενα, δεδομένου ότι συγχέουμε την ανωτερότητα με την καθυπόταξη ή τον αφανισμό του άλλου όντος, πράγμα παράλογο και επιφανειακό. Η διαρκής ανάγκη για επιβεβαίωση της υποτιθέμενης ανωτερότητας είναι μάλλον ύποπτη, ιδιαιτέρως αν σκεφτούμε ότι η αναγνώρισή της δεν προέρχεται από έναν σκύλο ή ένα άλογο αλλά από εμάς τους ίδιους.²⁸¹

“Ωστόσο, το ανθρώπινο σώμα, και ειδικότερα το δικό μου σώμα, είναι ένα μέρος του κόσμου ανάμεσα σε τόσα άλλα μέρη: ζώα, φυτά, πέτρες κλπ. Όποιος αναγνωρίζει αυτό το πράγμα δεν θα μπει στον πειρασμό να εξασφαλίσει για το δικό του σώμα, ή για το ανθρώπινο σώμα εν γένει, κάποια εξέχουσα θέση στον κόσμο. Θα βλέπει ανθρώπους και ζώα με αφέλεια, ως αντικείμενα που μοιάζουν μεταξύ τους και ανήκουν στην ίδια κατηγορία.”²⁸²

Προφανώς εδώ δεν υποκρύπτεται κάποιο αντιανθρωπιστικό ιδεώδες αλλά το θεμελιώδες πρόταγμα ενός επαναπροσδιορισμού των σχέσεών μας με το μη ταυτόσημο. Και όταν βέβαια κάνουμε λόγο για επαναπροσδιορισμό των σχέσεων, δεν έχουμε κατά νου την έκδοση αποφάσεων περί του πρακτέου, πράγμα που θα ήταν απολύτως αντιφατικό και ξένο προς την σκέψη μας, αλλά ενδιαφερόμαστε κυρίως να τονίσουμε το γεγονός της ίδιας της σχέσης και όχι το πώς οφείλουμε να συμπεριφερθούμε, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο θα σήμαινε πως θα ήμασταν σε θέση να γνωρίζουμε όλα εκείνα τα τρομερά περίπλοκα παιχνίδια και τις καταστάσεις εντός των οποίων βρέθηκαν, βρίσκονται και θα βρίσκονται τα διάφορα μοτίβα ζωής.²⁸³ Πράγμα προφανώς αδύνατο.

Αν λοιπόν επισημαίνουμε ορισμένες στάσεις και τις χαρακτηρίζουμε μάλιστα και ως αποτυχημένες, αυτό δεν σημαίνει ότι θα ήταν κάποιος σε θέση να υπαγορεύσει κανόνες εφαρμόσιμους σε όλες τις περιστάσεις και από όλους τους ανθρώπους. Το ζήτημα όμως είναι να κατανοήσουμε ότι η αποτυχία τους έγκειται κατ’ ουσίαν στη μάταιη προσπάθεια απαλλαγής από την σχέση με τον άλλον, είτε ο άλλος νοείται ως άνθρωπος, ζώο, πολιτισμός και ούτω καθεξής. Το κρίσιμο στοιχείο εδώ είναι η ανησυχία μου έναντι του άλλου και το αρχικό σοκ της συνάντησής μου μαζί του. Από τη στιγμή εκείνη που η συνάντηση είναι γεγονός, τίποτε πια δεν θα μπορούσε να την διαγράψει. Η συνάντηση είναι αδιαμφισβήτητη αλλά το τί θα κάνουμε μέσω αυτής παραμένει πάντοτε ανοιχτό. Στην πραγματικότητα αυτή είναι η προϋπόθεση όλων των πράξεών μας. Το αρχικό σοκ της συνάντησης αποκαλύπτεται εντέλει ως ευκαιρία νοηματοδότησης του είναι και το αν θα εκλέξουμε την αγάπη, το μίσος ή οποιαδήποτε άλλη στάση έχει να κάνει με την εκλογή σύνολου του εαυτού μας μέσα στον σύνολο κόσμο, με μια εκλογή που είναι ταυτόχρονα αποκάλυψη του κόσμου,

²⁸⁰ Όσον αφορά στις μορφές ζωής βλ. και Κωνσταντίνος Ι. Βουδούρης, *Η θεωρία του νοήματος εν τη φιλοσοφία του Ludwig Wittgenstein*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου, Αθήνα, 1972, σ.σ. 182 – 217.

²⁸¹ Jean – Paul Sartre, *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*, ό.π., σελ. 85.

²⁸² Ludwig Wittgenstein, “Σημειωματάρια (1916 – 1917)”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, ό.π., σ.σ. 54 – 55.

²⁸³ Ludwig Wittgenstein, “Συνομιλίες με τον Bowsma (1949 – 1950)”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, ό.π., σ.σ. 108, 116.

σημασιοδότηση τόσο εκείνου όσο και του εαυτού μας.²⁸⁴ Διότι, όπως γράφει και ο Wittgenstein, “εγώ είμαι αυτός που κρίνει τον κόσμο και που μετράει τα πράγματα”.²⁸⁵

Ως εκ τούτου, η απόφαση είναι δική μου και λαμβάνεται πάντοτε εντός μιας συγκεκριμένης κατάστασης και μιας συγκεκριμένης συνάντησης. Πρόκειται δηλαδή για το πρόβλημά μου, την κατάστασή μου και την ευθύνη μου. Αλλά όσο και αν διά της εκλογής μου δεν λέω ότι αυτό είναι το μοναδικό πράγμα που οποιοσδήποτε θα έπρεπε να κάνει σε αυτές τις περιστάσεις,²⁸⁶ δεν παύω υπό μία έννοια να οικοδομώ την παγκοσμιότητα,²⁸⁷ αφού συνειδητά ή ασύνειδα προβάλλω το σχέδιό μου το οποίο μπορεί είτε να απορριφθεί είτε να υιοθετηθεί.

Εντός αυτού του πλαισίου, ο Joyce επιλέγει να προτάξει στον κατεξοχήν τόπο της ιεροποίησης της συνάντησης ένα θεμελιώδες σχέδιο κατά το οποίο η ύπαρξη προηγείται της ουσίας. Εδώ, τα μάτια που συναντιούνται, συνιστούν μια κίνηση σημαντικότερη οτιδήποτε άλλου έπεται αυτής της κίνησης, οτιδήποτε άλλου συνοδεύει τούτη την κίνηση. Τα εκάστοτε σχέδια, οι κάθε είδους σκοποί και οι παραγόμενες συναισθηματικές καταστάσεις, υπερβαίνονται σε σημασία από την διαλεκτική του βλέπειν καθεαυτήν, από την συνάντηση των ματιών δύο ανθρώπων, ενός ανθρώπου κι ενός ζώου ή ακόμα και δύο ζώων. Οι συνέπειες της προτεραιότητας της ύπαρξης έναντι οποιασδήποτε ουσίας είναι σημαντικές: αποφεύγοντας να επιθέσουμε *a priori* κάποια καταδυναστευτική ουσία σε μια μορφή ζωής, αποφεύγουμε τον ολοκληρωτισμό που συνεπιφέρει η δήθεν προνομιούχα οπτική μας έναντι άλλων ανθρώπων και γενικότερα άλλων ψυχών. Ο ισχυρισμός της ανωτερότητας μιας συγκεκριμένης μορφής ζωής, ενός πολιτισμού ή του ανθρώπου έναντι του σκύλου, αντικαθίσταται από την παραδοχή της ίδιας της μορφής της ζωής, την αναγνώριση του δικαιώματος της ύπαρξης να υπάρχει και να προστατεύεται από εκείνον που αντιλαμβάνεται τους κινδύνους που διατρέχει τούτη η ύπαρξη.

Η αυτοϊκανοποίηση του ανθρώπου μπροστά στον καθρέφτη της ιστορίας είναι περιττή, επικίνδυνη, αποπροσανατολιστική και εντέλει αντιανθρωπιστική ενόψει της ευθύνης απέναντι στη ζωή και τις μορφές της. Διότι, όπως έχει ήδη γίνει κατανοητό από την παρούσα μελέτη,

“η αντίληψη για τον άνθρωπο στο επίκεντρο είναι συναδελφωμένη με την περιφρόνηση του ανθρώπου: να μην αφήνει τίποτε αδιαφιλονίκητο και απείραχτο”.²⁸⁸

Αντιανθρωπιστής δεν είναι εκείνος που αρνείται κάθε συζήτηση περί ανωτερότητας, αυτό το φρικιαστικό κατάλοιπο μιας φοβισμένης και εκφοβιστικής ταυτόχρονα κουλτούρας, αλλά εκείνος που “από πνευματική νωθρότητα και κονφορμισμό – μόνο την εκσπερμάτιση μπορεί να δεχθεί ως σκοπό της επιθυμίας του”,²⁸⁹ ως άξιος εκπρόσωπος εκείνης της κουλτούρας που ο Baudrillard την

²⁸⁴ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σ.σ . 717 – 718.

²⁸⁵ Ludwig Wittgenstein, “Σημειωματάρια (1916 – 1917)”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, ό.π., σελ. 54.

²⁸⁶ Βλ. Rush Rhees, “Ορισμένες εξελίξεις των περί ηθικής απόψεων του Wittgenstein”, στο *Ludwig Wittgenstein, Περί Ηθικής*, ό.π., σ.σ. 125 – 137.

²⁸⁷ Jean – Paul Sartre, *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*, ό.π., σελ . 66.

²⁸⁸ Theodor W. Adorno, *Αρνητική Διαλεκτική*, ό.π., σελ. 38.

²⁸⁹ Jean – Paul Sartre, *Το Είναι και το Μηδέν*, ό.π., σελ. 606.

χαρακτήρισε ορθά ως κουλτούρα της πρόωρης εκσπερμάτισης.²⁹⁰ Δεν είναι αντιανθρωπιστής εκείνος που επιθυμεί διακαώς να διαχυθεί εκ νέου στο όλον, εκθειάζοντας την διαλεκτική και την ενόραση μέσω των οποίων αναγνωρίζει τους ορατούς και αόρατους δεσμούς με τις διάφορες μορφές ζωής, αλλά εκείνος που διακατέχεται από μια ανούσια έπαρση, στο βάθος της οποίας κρύβεται η ανικανότητα της αντιμετώπισης του φόβου του θανάτου.

Η βία της έπαρσης λοιπόν, είναι η αποτυχημένη μετάφραση του δεδομένου της ζωής και του θανάτου, η επιβεβαίωση του *traduttore – traditore* του δεδομένου των μορφών της ζωής, ο οποίος εκκίνησε από την λανθασμένη αφετηρία της υπέρβασης και της καθυπόταξης, καταλήγοντας να ταυτίσει το ανθρωπιστικό με τον αόρατο φόβο που θεμελιώνει τις ορατές εκφοβιστικές πρακτικές του όντος που ήθελε να ονομάσει τα πάντα, να τα ακινητοποιήσει και να τα εξουσιάσει, πιστεύοντας ότι κατ' αυτόν τον τρόπο θα νικούσε τον θάνατο. Εντούτοις, ο θρίαμβος της ζωής δεν έγκειται στον ψευδονόμο του ψευδοϊσχυρού, αλλά στα μάτια που συναντιούνται, στο άγγιγμα του Άλλου που με διαπερνά, του Άλλου με τον οποίο ζω, χάρη στον οποίο και για τον οποίο υπάρχω. Μορφές ζωής που με περιβάλλουν, με διαμεσολαβούν και με διαμορφώνουν. Μορφές ζωής που πρώτα απ' όλα οφείλω να αναγνωρίσω και που στη συνέχεια οφείλω να προστατεύσω για να προστατεύσω κι εμένα, αναλαμβάνοντας την ευθύνη έναντι της ζωής και αποδεχόμενος το αναπόφευκτο τέλος της ατομικής ιδιοσυγκρασίας με την ταυτόχρονη λυτρωτική αναγνώριση του γεγονότος ότι το ίδιο γίνεται αέναα άλλο και η κίνηση συνδέει το ένα με το άλλο τα μέρη του κόσμου. Διότι η καθήλωση είναι θάνατος και ο κόσμος θα διαλυόταν αν έμενε ακίνητος, αν δεν ήταν μια αέναη μεταβολή που μας πληγώνει και μας λυτρώνει την ίδια στιγμή, υπενθυμίζοντάς μας, όπως έχουμε ήδη δει, ότι οι αντιθέσεις είναι σπαραχτικές για τους θνητούς που το είναι τους είναι ένα συνεχές γίγνεσθαι.²⁹¹

Εάν λοιπόν η κίνηση συνδέει το ένα με το άλλο τα μέρη του κόσμου και εάν οι διάφορες μορφές ζωής που με περιβάλλουν στην ουσία με διαμεσολαβούν και με διαμορφώνουν, ζω δηλαδή με αυτές, από αυτές και γι' αυτές, τότε θα πρέπει να προσπαθήσω να ακούσω στο *Finnegans Wake* τον χτύπο του κλαδιού του δέντρου στο παράθυρο της κρεβατοκάμαρας, έναν χτύπο διάσπαρτο σε όλο το βιβλίο, ο οποίος συμβολίζει το δάχτυλο της μητέρας φύσης που χτυπά για να ελκύσει την προσοχή,²⁹² για να υπενθυμίσει την καθολική αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση μορφών ζωής που ο κοινός νους αδυνατεί να αισθανθεί και κατανοήσει, δεδομένου ότι, όπως θα μας πει και ο Ηράκλειτος, οι *ἄζυνετοι* δεν ακούνε τον Λόγο και τη Φύση (B1), δεν ακολουθούνε το κοινό κριτήριο (B2), σχηματίζουν τις δικές τους γνώμες (B17) και στρέφονται στους δικούς τους κόσμους (B89), αλλοιώνοντας τις κατηγορίες του *ἀκούειν*, του *λέγειν* και του *ὄραν*.

Αναφερόμενοι όμως στην Φύση, στον Λόγο και το κοινό κριτήριο, φαίνεται να υποσκάπτουμε όσα έχουμε υποστηρίξει περί προβληματικού κληρονομημένου λεξιλογίου, από το οποίο και οφείλουμε να απαγκιστρωθούμε, αν επιθυμούμε βέβαια να μην εμπλακούμε στις φαύλες συζητήσεις του παρελθόντος. Εντούτοις, η αναφορά μας στη φύση δεν υποκρύπτει την εκ μέρους μας αποδοχή κάποιας ουσίας ή την

²⁹⁰ Jean Baudrillard, *Περί σαγήνης*, μτφ. Ευγενία Γραμματικοπούλου, Αθήνα, 2009, σελ. 56.

²⁹¹ Βλ. Κώστας Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφ. Δημήτρης Δημητριάδης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1976, σ.σ. 126, 171.

²⁹² Ελευθέριος Ανευλαβής, *Η αγρύπνια των Φίννεγκαν του Τζέιμς Τζόυς*, ό.π., σελ. 22.

επιστροφή σε μεταφυσικές θεωρήσεις που εκκινούν από “τὸ τί ἦν εἶναι”,²⁹³ πιστεύοντας ότι “καὶ δὴ καὶ τὸ πάλαι τε καὶ νῦν καὶ αἰεὶ ζητούμενον καὶ αἰεὶ ἀπορούμενον, τί τὸ ὄν, τοῦτό ἐστι τίς ἢ οὐσία.”²⁹⁴ Δίχως να αρνούμαστε το αναπόφευκτο του ερωτήματος για τον άνθρωπο, τονίζουμε ότι, πρώτον, το “δόκος ἐπὶ πᾶσι τέτυκται” (B34) του Ξενοφάνη όχι μόνον δεν συνιστά, όπως έχουμε επανειλημμένα δει, κάποια μορφή σχετικισμού, μιας και απορρίψαμε συλλήβδην αυτό το λεξιλόγιο, αλλά έχει ως συνέπεια μια μεγαλύτερη ανεκτικότητα ως προς τις διαφορετικές μορφές ζωής, δίνοντας, δεύτερον, προτεραιότητα στην ύπαρξη, στην καθαρή ύπαρξη που απλώς είναι, και που κάποιοι κράτησαν αυτή την συγκινητική διαπίστωση της ζωής καθεαυτῆς μονάχα για τον Θεό, εμμένοντας σε ουσίες και συμβεβηκότα. Ως εκ τούτου, όταν κάνουμε λόγο για φύση, δεν έχουμε τίποτε άλλο κατά νου παρά μόνο την ύπαρξη, την μορφή ζωής που προηγείται των ουσιών και την αναπόδραστη σχέση μεταξύ των μορφών. Μια σχέση που δεν δύναται προφανώς να αμφισβητηθεί παρά μόνο να συζητηθεί ο λόγος για τον οποίο χαράσσει κανείς μια γραμμή σε συγκεκριμένο σημείο και με ορισμένο τρόπο. Το νόημα θα το δώσουμε εμείς στην σχέση: “εὐὶ πρέπει στην αδιαίρετη πραγματικότητα να τραβήξεις την γραμμή κάπου.”²⁹⁵ Και είτε θα καταφύγουμε στην κακοπιστία και τον ανθρωπισμό που αντιστρατεύεται κάθε άλλη μορφή ζωής, είτε θα αναλάβουμε την ευθύνη μέσα στην αγωνία, στρατευόμενοι ολοκληρωτικά στην βαθιά συγκίνηση που μας προκαλεί η επίγνωση της ύπαρξης του άλλου και που μας οδηγεί τούτη η επίγνωση στην αναγνώριση και την αναζήτηση της δικῆς μας ύπαρξης.

Πέρα λοιπόν και ανεξάρτητα από την ηδονή και τον πόνο, αρχές ἐμφυτες που επηρεάζουν διαρκώς όλες μας τις πράξεις, υπάρχει η βαθιά συγκίνηση για την ύπαρξη καθεαυτῆς, η οποία δεν είναι ούτε ηδονή ούτε πόνος, ή μάλλον δεν είναι ούτε μόνον το ένα ούτε μόνον το άλλο, αλλά πρόκειται κατ’ ουσίαν για την αποδοχή του δεδομένου, δηλαδή των μορφών ζωής. Είναι εκείνη η στιγμή, κατά την οποία ο άλλος, η πηγή της ηδονῆς και του πόνου μου, είναι πρωτίστως ο άλλος, ο άγνωστος και ασύλληπτος άλλος που θεμελιώνει τον εαυτό μας και που όλο διαφεύγει.

Το *Finnegans Wake* είναι η κραυγή του άλλου, μια συγκεχυμένη και μακρινή κραυγή που δεν καταλαβαίνεις αν είναι από χαρά ή από λύπη, αν είναι ανθρώπου ή άλλου ζώου ή αν απλώς πρόκειται για το σύνολο των κραυγών αυτού του στροβιλόκοσμου που είναι πανταλλοσυχωνευμένες.²⁹⁶ Ο καθένας από εμάς δεν έχει παρά να πλησιάσει, ούτως ώστε να διαπιστώσει ότι, κατά παράδοξο τρόπο, η σύγχυσή του θα μεγαλώσει. Ας μην απογοητευόμαστε όμως, και ας μην αισθανόμαστε εξαπατημένοι εξαιτίας αυτής της σύγχυσης, διότι η λογοτεχνία συνίσταται ακριβώς σε αυτή την έμμονη προσφορά ενός νοήματος και ταυτόχρονα

²⁹³ Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Αριστοτέλης στο βιβλίο Ζ των *Μετὰ τὰ Φυσικά* είναι πως το ουσιαστικό στοιχείο στα πράγματα είναι η μορφή ή τὸ τί ἦν εἶναι, το οποίο εξηγεί ορθώς ο Γεωργούλης ως τί ήτανε να είναι ένα πράγμα, τον αρχικό τρόπο της κατασκευῆς του, εκ του οποίου καθορίζεται η μορφή την οποία έχει ένα πράγμα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Βλ. Αριστοτέλους, *Μετὰ τὰ Φυσικά*, 1028b 40 – 45 καθώς επίσης και W. D. Ross, *Αριστοτέλης*, μτφ. Μαριλίζα Μητσου, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2010, σελ. 244.

²⁹⁴ Αριστοτέλους, *Μετὰ τὰ Φυσικά*, 1028b 3 – 5.

²⁹⁵ Βλ. *FW*, σελ. 52.

²⁹⁶ Everintermutuomergent: ever (πάντοτε) + inter (λατ. Πρόθεμα: αλληλο-) + muto (mutual: αμοιβαίος) + mergent (συγχώνευση). *FW*, σελ. 206.

στην επίμονη απροσδιοριστία αυτού του νοήματος.²⁹⁷ Αυτή η ολοένα βαθύτερη χαίνουσα ένδεια είναι μάλλον το σημαντικότερο επίτευγμα κάθε στοχαστικής προσπάθειας.²⁹⁸ Αυτή η συνθήκη μάς υποχρεώνει να επιστρέφουμε ξανά και ξανά στις συναντήσεις μας, να τις επεξεργαζόμαστε διαρκώς, να εμμένουμε στην παρουσία, τη συνάντηση και την μορφή ζωής, που είναι ήδη απουσία και μηδέν χάρη στη λογοτεχνία.

Ο Joyce καλεί τις δυνάμεις και μας προτρέπει να πλησιάσουμε,²⁹⁹ να τις καλέσουμε κι εμείς:

“Σκύψε αν είσαι αλφαβηταφηρημένος, σ’ αυτό το πηλομερολόγιο, τι παράξενα σημεία (παρακαλώ σκύψε), σ’ αυτό το αλεφαλφαβητοκρέβατο!”³⁰⁰ Έστω κι αν χρυσόν οι διζήμενοι γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι καὶ εὐρίσκουσιν ὀλίγον” (B 22).

Κατ’ αυτόν τον τρόπο θα έχουμε αποφύγει την ιδιώτευση, θα έχουμε τηρήσει μια υπεύθυνη στάση απέναντι στο παρελθόν και το μέλλον, απολαμβάνοντας όλο τον πλούτο του παρόντος που τα ενώνει και τα αναμειγνύει, αναδεικνύοντας ταυτοχρόνως τις διαβαθμίσεις της πολυπαραγοντικής ζωής μας. Μιας ζωής που επιθυμεί να αγκαλιάσει την ολότητα και που δικαίως απαθανατίζεται. Διότι ο αδαής, ή καλύτερα αυτός που επιμένει να μην θέλει να γνωρίσει, είναι, όπως μας λέει και ο Hegel, ανελεύθερος, δεδομένου ότι “απέναντί του ιστάται ένας ξένος κόσμος, ένα πέρα δώθε από το οποίο εξαρτάται, χωρίς να έχει δημιουργήσει τούτον τον κόσμο για τον εαυτό του[...]. Η ορμή της γνωστικής επιθυμίας, η ακατάσχετη ροπή για γνώση, από το κατώτερο επίπεδο μέχρι την ύψιστη δέσμη φιλοσοφικής κατανόησης, προέρχεται μόνο από την επιδίωξη να αρθεί εκείνη η ανελεύθερη σχέση και να κατακτηθεί ο κόσμος στην παράσταση και στη σκέψη.”³⁰¹ Κατάκτηση που όπως είπαμε επιτυγχάνεται για εμάς μέσω της αναγνώρισης και της υπεράσπισης των μορφών ζωής, εφόσον αντιλαμβανόμαστε, αναγνωρίζουμε και διαισθανόμαστε ότι το ίδιο γίνεται αέναα άλλο και η κίνηση συνδέει το ένα με το άλλο τα μέρη του κόσμου. Σαν τον έρωτα, που ως πυρήνα της ύπαρξής του έχει την πρόθεση να κάνει τα πολλά ένα,³⁰² διαισθανόμενος ότι “ἐξ ἑνὸς τὰ πάντα καὶ τὰ πάντα ἓν”.

²⁹⁷ Roland Barthes, "Η κριτική ως γλώσσα" στο *Δοκίμια για τη λογοτεχνία και την κριτική*, μτφ. Σπύρος Τσακνιάς, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1984, σελ. 140.

²⁹⁸ Γιάννης Τζαβάρας, *Η καθολική διάδοση της απελπισίας (Σπουδή στον Kierkegaard)*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, Αθήνα, 1997, σελ. 22.

²⁹⁹ FW, B', σελ. 751.

³⁰⁰ Allaphbed: (alphabet) < aleph: το πρώτο γράμμα του εβραϊκού αλφάβητου + bed (κρεβάτι). AL(la)P(hbed) < ALP. FW, σελ. 107.

³⁰¹ Γκέοργκ Χέγκελ, *Αισθητική*, ό.π., σελ. 89.

³⁰² Sigmund Freud, *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013, σελ. 72.

Επίλογος

Το *Finnegans Wake*, όπως άλλωστε και ο *Οδυσσέας*, δεν συνιστούν το επιστέγασμα μιας κοσμοθεωρίας η οποία υποτίθεται ότι εναποθέτει τις ελπίδες της σε απρόσωπους διαφημιστές μεικτής εθνικότητας, ούτε πολύ περισσότερο πρόκειται περί έργων που υποκρύπτουν μια απρόθυμη κατά τ' άλλα συνενοχή με τον κόσμο της διεθνούς καπιταλιστικής παραγωγής, όπως υποστηρίζει εσφαλμένα ο Eagleton. Ο φόβος του Eagleton ότι η καλλιτεχνική δημιουργία της μετανεωτερικότητας υποσκάπτει την αλήθεια μέσω μιας ειρωνείας η οποία καταργεί τις ιεραρχίες και τις διαφορές μεταξύ ουσιώδους και επουσιώδους, ανώτερου και κατώτερου, ιερού και βέβηλου, βάθους και επιφάνειας, κατά τον ίδιο τρόπο μάλιστα που το πράττει ο καταναλωτικός ηδονισμός, είναι αβάσιμος, αφελής και ως ένα βαθμό επικίνδυνος, από τη στιγμή που εξισώνει ένα λογοτεχνικό έργο με ένα μαζικό προϊόν και από τη στιγμή που οι στόχοι τους είναι εκ διαμέτρου αντίθετοι.

Η απόσταση που τους χωρίζει είναι όση κι εκείνη που χωρίζει την αφιέρωση στη ζωή από την υποδούλωση, το ανοιχτό από το κλειστό, έτσι όπως ορίσαμε αυτή τη διαφορά συνεπικουρούμενοι από στοχαστές, καλλιτέχνες και επιστήμονες, οι οποίοι αρνήθηκαν να αποτελέσουν αντίγραφα κάποιων άλλων πραγμάτων και που με ένα όνομα θα μπορούσαν όλοι τους να χαρακτηριστούν ως δημιουργοί. Είτε αναφερόμαστε στον Freud, στον Nietzsche ή στον Joyce, είτε έχουμε κατά νου τον Leonardo, τον Max Planck ή τον Kepler. Διότι οι μεταφορικές μας αναπεριγραφές αποδεικνύονται ενίοτε επαναστατικές και στις φυσικές επιστήμες, εφόσον υπερβαίνουν τις δεδομένες ιστορίες και περιγραφές μέσω της ανασύνθεσής τους.

Συνεπώς, η αναπεριγραφή και η δημιουργία δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο των καλλιτεχνών αλλά αφορά όλους τους ανθρώπους που κατοικούν ποιητικά και οι οποίοι καλούνται στη ζωή τους και στις εκάστοτε δραστηριότητές τους να διευρύνουν τον Κανόνα, επεκτείνοντας το λεξιλόγιό τους μέσω της κριτικής που προκύπτει αδιαμφισβήτητα από την επαφή μας με άλλα λεξιλόγια. Προϋπόθεση αποτελεί προφανώς η υιοθέτηση μιας στάσης – καλέσματος, ένα υπαρξιακό άνοιγμα βάσει του οποίου ακολουθούμε ένα σχέδιο θεμελιωμένο και προσανατολισμένο στην ελευθερία και την δημιουργία, δύο έννοιες που εντέλει ταυτίζονται, και που γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο *η ηθική και η τέχνη είναι ένα και το αυτό*.

Ως εκ τούτου, δεν θα πρέπει να συγχέουμε την ανησυχαστική γλώσσα της λογοτεχνίας και το αιωρούμενο νόημα των κειμένων της με τον επιβαλλόμενο τυποποιημένο και εργαλειακό λόγο του διοικούμενου κόσμου. Και αν μάλιστα δεν πρόκειται περί αφελούς σύγχυσης αλλά για εξομοίωση που προκύπτει εσκεμμένα, εξαιτίας μιας οπτικής που απορρίπτει *a priori* οποιαδήποτε μορφή και περιεχόμενο, τα οποία δεν ταιριάζουν με ό,τι θα επιθυμούσε εκείνη, τότε η προκαλούμενη σύγχυση είναι το αποτέλεσμα μιας υποβόσκουσας χυδαιότητας και ενός καλά συγκεκαλυμμένου αυταρχισμού. Αυταρχισμός που πρώτος εκείνος ισοπέδωσε της διαφορές και τις αποχρώσεις αλλά όχι για χάρη της δημιουργίας, της μοναδικότητας, της ανοιχτότητας και της συνάντησης, παρά επιδιώκοντας τα ακριβώς αντίθετα αποτελέσματα, σε μια προσπάθεια επιβολής της αλήθειας που δήθεν βρίσκεται εκεί έξω. Η αλήθεια όμως δεν βρίσκεται εκεί έξω, η αλήθεια δημιουργείται.

Όσον αφορά τώρα, πιο συγκεκριμένα, στις διαφορές μεταξύ της γλώσσας της λογοτεχνίας και του εργαλειακού λόγου, ας επαναλάβουμε απλώς ότι στην πρώτη περίπτωση εκδηλώνουμε και αναιρούμε τον εαυτό μας, διευρύνουμε την αμφιλογία, δοκιμάζουμε την εμπειρία του μηδενός και του κενού, υπερβαίνουμε την καθομιλουμένη, βεβαιώνουμε την απουσία και αναγγέλλουμε τη ζωή που φέρει μέσα της τον θάνατο, τούτη την θαυματουργή εξουσία του αρνητικού που λέγεται ελευθερία και που μέσω αυτής η ύπαρξη αποσπάται από τον εαυτό της, δημιουργεί και καταστρέφει τον κόσμο ακριβώς χάρη στο μηδέν και την ακατάπαυστη εργασία μας με την λέξη. Η λογοτεχνία, όπως μας υπενθυμίζει ο Barthes, είναι ένας χώρος με πολλαπλές διαστάσεις, όπου παντρεύονται και αλληλοαμφισβητούνται ποικίλες γραφές, και όπου ο στόχος του έργου είναι να δώσει νόημα στον κόσμο, αλλά όχι ένα νόημα, υπονομεύοντας εν πολλοίς τα παγιωμένα νοήματα των ιδεολογιών, των πίστσεων και του κοινού νου.

Ουδεμία σχέση δύναται να έχει τούτη η αμφιλογία με την ασυδοσία των πράξεων εκείνων που στρέφονται κατά του μη ταυτόσημου με απώτερο στόχο την εξάλειψή του. Η δική τους αμφιλογία, εκφρασμένη στην όσο το δυνατόν πληρέστερη εκμετάλλευση του *mundus vult decipi*, έγκειται στο ότι η ταπείνωση, η παθητικότητα, η επανάληψη, η μίμηση, το μίσος, η εξαπάτηση, η δολιότητα, η αδιαφορία, η τυποποίηση, η ποσοτικοποίηση των ποιημάτων, το ουδείς αναντικατάστατος, το σβήσιμο των διαβαθμίσεων και των αποχρώσεων, το τέλος χωρίς ποίηση, και όχι η ποίηση δίχως τέλος που είχε κατά νου ο Jodorowsky, όλα αυτά φαντάζουν θελκτικά και μοιάζουν να υπόσχονται άκοπα την ευτυχία, παρά την διαφαινόμενη αυτοκαταστροφή του μισούντος, του αδιάφορου, του ταπεινωμένου, του τυποποιημένου, εκείνου που αποδέχεται δουλικά την αντικατάστασή του ωσάν να επρόκειτο για ένα αντίγραφο. Κι αν τα λόγια αυτά φαντάζουν σκληρά, δεδομένου ότι καμμία ψυχή, όπως έχουμε ήδη πει, δεν είναι μονάχα ανοιχτή ή μονάχα κλειστή, παρά είμαστε ποικιλόχρωμες υπάρξεις, στρατευμένες βέβαια και προσανατολισμένες προς μια κατεύθυνση που ενδέχεται πάντοτε να αλλάξει, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ο ποιητής πρέπει να είναι σκληρός και να ζητάει τα αδύνατα. Σκληρός με όσους επιμένουν να μην καταλαβαίνουν ότι κατοικούμε στα ίδια χώματα. Τρυφερός όμως “με έναν τενεκέ με ηλιοτρόπια στο κεφαλόσκαλο μιας εσωτερικής αυλής και έτοιμος να γνωρίσει πολιτείες πολλές. Καλλιτέχνης, ευαίσθητος στην αναπόληση, σε φινάλε εξέδρας πάνω σε μεγάλο δρόμο, που ονειρεύεται απλοχεριά της ζωής έναντι πρόωρης αναχώρησης...”³⁰³ Αυτή είναι η θέληση για την θέληση, η θέληση για ζωή, γι’ αυτό...

³⁰³

FW, σελ. 672.

Βιβλιογραφία

Adorno Theodor W:

– *Αισθητική Θεωρία*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2000.

– *Αρνητική Διαλεκτική*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006.

– *La crisi dell' individuo*, a cura di Italo Testa, Edizioni Diabasis, Reggio Emilia 2010.

Adorno Theodor W – Horkheimer Max, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού, φιλοσοφικά αποσπάσματα*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, επίμετρο. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, επιμέλεια. Γεράσιμος Κουζέλης, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 1996.

Adorno Theodor W – Thomas Mann, *Αλληλογραφία 1943 – 1955*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.

Anderson Chester, *James Joyce*, Thames and Hudson, London 1998.

Ανευλαβής Ελευθέριος, *Η Αγρύπνια των Φίννεγκαν του Τζέιμς Τζόυς, περί τίνος πρόκειται; Αποσκότησόν μου*, πρόλογος Πάρις Τακόπουλος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2014.

Αξελός Κώστας, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφ. Δημήτρης Δημητριάδης, Εξάντας, Αθήνα, 1976.

Αραβαντινού Μαντώ, *Τα ελληνικά του James Joyce*, εκδ. Ερμής, Αθήνα, 1977.

Atherton James, *The books at the wake, a study of literary allusions in James Joyce's Finnegans Wake*, Southern Illinois University Press, USA ,2009.

Badaloni Nicola, *Introduzione a Vico*, editori Laterza, Roma – Bari, 1984.

Barthes Roland:

– *Απόλαυση – Γραφή – Ανάγνωση*, πρόλογος. Μυρτώ Ρήγου, μτφ. Αρχοντή Κόρκα, επίμετρο. Umberto Eco, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2005.

– *Εικόνα – Μουσική – Κείμενο*, μτφ. Γιώργος Σπανός, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 1988.

– *Δοκίμια για τη λογοτεχνία και την κριτική*, μτφ. Σπύρος Τσακνιάς, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1984.

Baudrillard Jean:

– *Ο καθρέφτης της παραγωγής ή η κριτική αυταπάτη του ιστορικού υλισμού*, μτφ. Σπύρος Μπενετάτος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1990.

– *Περί σαγήνης*, μτφ. Ευγενία Γραμματικοπούλου, Αθήνα, 2009.

Benjamin Walter, *Ο συγγραφέας ως παραγωγός*, μτφ. Αλφρέδος Σταϊνχάουερ, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2017.

Bergson Henri:

– *Η δημιουργική εξέλιξη*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης – Γιάννης Πρελορέντζος, επιμέλεια – επίμετρο Γιάννης Πρελορέντζος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2016.

– *Η Ενέργεια του Νου*, μτφ. Σοφία Χατζηπέτρου, επιμέλεια. Γιώργος Καράμπελας, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα, 2016.

– *Οι δύο πηγές της ηθικής και της θρησκείας*, μτφ – επίμετρο. Βασίλης Τομανάς, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη 2006.

Berlin Isaiah, *Τρεις κριτικοί του Διαφωτισμού, Vico, Hamann, Herder*, μτφ. Γιώργος Μερτίκας, επιμέλεια. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2002.

Blanchot Maurice, *Η Λογοτεχνία και το δικαίωμα στο θάνατο*, μτφ. Νίκος Ηλιάδης, εκδ. Futura, Αθήνα, 2003.

Bloch Ernst, *Il Principio Speranza*, a cura di Remo Bodei, Garzanti Editore, Milano 2009.

Brescia Giuseppe, *Tra Vico e Joyce. Quaternità e fiume del tempo*. Laterza Giuseppe Editori, Bari 2006.

Broch Hermann, *Οι υπνοβάτες, I. 1888, Πάσενοβ ή ο Ρομαντισμός*, μτφ. Κώστας Κουντούρης, εκδ. Μέδουσα, Αθήνα, 2001.

Carroll Lewis, *Η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων και Μέσα απ' τον καθρέφτη*, μτφ. Παυλίνα Παμπούδη, εκδ. Printa, Αθήνα, 2009.

Cassirer Ernst, *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, μτφ. Αννέτε Φώσβινκελ, επιστ.εποπτεία Γιώργος Ξηροπαϊδης, εκδ. MIET, Αθήνα, 2013.

Γουργουρήs Στάθης, *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, μτφ. Θανάσης Κατσίκερος, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2006.

Croce Benedetto:

– *La filosofia di Giambattista Vico*, ed. Gius. Laterza e Figli, Bari 1922.

– *La storia come pensiero e come azione*, editori Laterza, Bari 1966.

Culler Jonathan :

– *Αποδόμηση, θεωρία και κριτική μετά το δομισμό*, μτφ. Απόστολος Λαμπρόπουλος, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2006.

– *Λογοτεχνική Θεωρία, μια συνοπτική εισαγωγή*, μτφ. Καίτη Διαμαντάκου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2000.

Dostoyevsky Fyodor, *Λευκές Νύχτες και άλλες νουβέλες*, μτφ. Κίρα Σίνου, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1991.

Eagleton Terry, *Η ιδεολογία του αισθητικού*, μτφ. Εσπερίδες – Σ. Ρηγοπούλου, εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα, 2006.

Eco Umberto:

– *Η ποιητική του Τζαίημς Τζόυς*, μτφ. Ειρήνη Στάθη, εκδ. Δελφίνι, Αθήνα, 1993.

– *Opera aperta, forma e indeterminazione nelle poetiche contemporanee*, ed. Tascabili Bompiani, Milano 1997.

– *I limiti dell' interpretazione*, ed. Bompiani, Milano, 2011.

Edna O' Brien, *James Joyce, η απόκρημνη όψη μιας μεγαλοφυΐας*, μτφ. Μαρία Τσάτσου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2002.

Ellman Richard, *Τζέημς Τζόυς*, μτφ. Αθηνά Δημητριάδου, εκδ. Scripta, Αθήνα, 2005.

Ελύτης Οδυσσέας, *Τα δημόσια και τα ιδιωτικά*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, 2011.

Foscolo Ugo, *Οι Τελευταίες Επιστολές του Τζιάκοπο Όρτις*, μτφ. Έφη Καλλιφατίδη, εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα, 1998.

Freud Sigmund:

– *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2013.

– *Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία, μελέτες*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1994.

Gilmore Robert, *Η Αλίκη στη χώρα των κβάντων, μια αλληγορία της κβαντικής φυσικής*, μτφ. Γιώργος Κατσιλιέρης, εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα, 1999.

Gilson Étienne, *Το Όν και η Ουσία, το πρόβλημα της ύπαρξης στη δυτική φιλοσοφία από την αρχαιότητα ως τον εικοστό αιώνα*, μτφ – εισαγωγή Θάνος Σαμαρτζής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης 2013.

Gombrich E. H., *Το Χρονικό της Τέχνης*, μτφ. Λίνα Κάσδαγλη, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2004.

Habermas Jürgen, *Ο Φιλοσοφικός Λόγος της Νεωτερικότητας*, μτφ. Λ. Αναγνώστου – Α. Καραστάθη, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1993.

Hegel G. W. F., *Ο Λόγος στην Ιστορία, Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, μετάφραση – προλεγόμενα – ερμηνευτικά σχόλια Παναγιώτης Θανασάς, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2006.

Heidegger Martin, *Ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος*, μτφ. Ιωάννα Αβραμίδου, επ. Γιώργος Ξηροπαϊδης, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2008.

Heisenberg Werner, *Φυσική και Φιλοσοφία*, μτφ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1978.

Iser Wolfgang, *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα*, ανθολόγιο κειμένων, επ. Κ. Μ. Newton, μτφ. Αθανάσιος Κατσικερός – Κώστας Σπαθαράκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014.

Jay Martin, *Η Διαλεκτική Φαντασία*, μτφ. Φώτης Τερζάκης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.

Joyce James :

–*Finnegans Wake*, intr. Len Platt, Wordsworth Classics, London, 2012.

–*Η Αγρύπνια των Φίννεγκαν*, μτφ. Ελευθέριος Ανευλαβής, επιμέλεια. Γιώργος Προεστός, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2013.

–*Οδυσσέας*, μτφ. Ελευθέριος Ανευλαβής, πρόλογος Πάρις Τακόπουλος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 2014.

Καζαντζάκης Νίκος, *Ασκητική (Salvatores Dei)*, εκδ. Καζαντζάκη, Αθήνα, 2007.

Καλογερόπουλος Κωνσταντίνος, *Σκανδιναβική μυθολογία*, μτφ. Ελένη Παπαδοπούλου, εκδ. Ιάμβλιχος, Αθήνα, 2013.

Καστοριάδης Κορνήλιος, *Η Άνοδος της Ασημαντότητας*, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. ύψιλον / βιβλία, Αθήνα, 2000.

Κοϋρέ Αλέξανδρος, *Από τον κλειστό κόσμο στο άπειρο σύμπαν*, μτφ. Παυλίνα Λάμψα, εκδ. Ευρυαλος, Αθήνα, 1989.

Levinas Emmanuel, *Ολότητα και Άπειρο, δοκίμιο για την εξωτερικότητα*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1989.

Marcuse Herbert:

–*L' uomo a una dimensione, l'ideologia della società industriale avanzata*, Giulio Einaudi editore, Torino 1967.

–*Η αισθητική διάσταση, για μια κριτική της μαρξιστικής αισθητικής*, μτφ. Βασίλης Τομανάς, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1998.

Murdoch Iris, *Υπαρξιστές και Μυστικιστές, κείμενα για τη Φιλοσοφία και τη Λογοτεχνία*, μτφ. Χριστίνα Ξανθοπούλου, Έλση Τσούτη, Βαγγέλης Γαζής, επιμέλεια. Peter Conradi, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα, 1998.

Νίτσε Φρίντριχ, *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, μτφ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Βάνιας, Αθήνα, 2008.

Πεφάνης Γιώργος, *Περιπέτειες της Αναπαράστασης, Σκηνές της Θεωρίας II*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2013.

Pirandello Luigi:

–*L' umorismo e altri saggi*, Giunti Gruppo Editoriale, Firenze, 1994.

–*Novelle per un anno*, a cura di Italo Borzi e Maria Argenziano, Newton Compton editori, Roma 2006.

Πλάτωνος, *Φαίδων*, μτφ. Ιωάννης Πετράκης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2014.

Πολίτη Τζίνα, *Στα όρια της γραφής, δοκίμια για τους Beckett, Joyce, Kafka*, επιμέλεια. Σταύρος Πετσόπουλος, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 1999.

Ράντης Κωνσταντίνος, *Φύσις και Πνεύμα, από τους Προσωκρατικούς στην Κριτική Θεωρία*, εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα, 2008.

Rorty Richard, *Τυχαιότητα, Ειρωνεία, Αλληλεγγύη*, επιμέλεια. Κώστας Λιβιεράτος, επιστημονική θεώρηση. Νικόλαος Μπινιάρης, μτφ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2002.

Russell Bertrand, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μτφ. Αιμ. Χουρμουζίου, εκδ. Ι. Δ. Αρσενίδης και Σια, Αθήνα.

Ρωμανός Κωνσταντίνος, *Οικείωσις, Η ιδέα ενός αισθητικού ανθρωπισμού με αφετηρία τη φιλοσοφία της ζωής του Ανρί Μπερζόν*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 2001.

Sartre Jean – Paul:

– *Το Είναι και το Μηδέν*, δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2007.

– *Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός*, μτφ. Κώστας Σταματίου, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2012.

Schopenhauer Arthur, *Τα πάθη του κόσμου*, μτφ. Ηλίας Νικολούδης, εκδ. Printa, Αθήνα, 2007.

Schrödinger Erwin, *Η Φύση και οι Έλληνες, Ο Κόσμος και η Φυσική*, μτφ. Θεοφάνης Γραμμένος, εκδ. Π. Τραυλός – Ε. Κωσταράκη, Αθήνα, 2003.

Sorensen Villy, *Ράουναρκ, το λυκόφως των θεών*, μτφ – επίμετρο. Λύο Καλοβυρνάς, εκδ. Άγρωστις, Αθήνα, 1992.

Τζαβάρας Γιάννης, *Η καθολική διάδοση της απελπισίας (Σπουδή στον Kierkegaard)*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα, 1997.

Valéry Paul, *Επιλογή από το έργο του*, εισαγωγή - μετάφραση Χαρά Μπανάκου – Καραγκούνη, εκδ. Στιγμή, Αθήνα, 2007.

Vico Giambattista:

– *Opere Filosofiche*, a cura di Paolo Cristofolini, introduzione di Nicola Badaloni, Sansoni Editore, Firenze, 1971.

– *Η Νέα Επιστημονική Γνώση*, μτφ – πρόλογος. Γιώργος Κεντρωτής, επιμέλεια. Γιάννης Μαμάης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2015.

Wilson Edmund, *La ferita e l' arco*, tr. N. D' Agostino, Garzanti, Milano, 1991.

Wittgenstein Ludwig, *Περί Ηθικής*, επιλογές από το corpus και τις σημειώσεις των George Edward Moore, Alice Ambrose, Oets Kolk Bouwsma, Friedrich Waismann, ερμηνευτικό δοκίμιο Rush Rhees, μτφ – επιμέλεια. Κωστής Κωβαίος, επίμετρο Στέλιος Βιρβιδάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2000.

Χέγκελ Γκέοργκ:

– *Αισθητική*, μτφ. Σταμάτης Γιακουμής, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009.

– *Φιλοσοφία του Δικαίου*, μτφ. Σταμάτης Γιακουμής, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012.

Χορκχάμερ Μαξ, *Η Έκλειψη του Λόγου*, μτφ. Θέμις Μίνογλου, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1987.

Zweig Stefan, *Το μυστήριο της καλλιτεχνικής δημιουργίας*, μτφ. Αλέξανδρος Καρατζάς, εκδ. Ροές, Αθήνα, 2013.